

Det industrihistoriska arvet i stadsomvandlingsprocesser

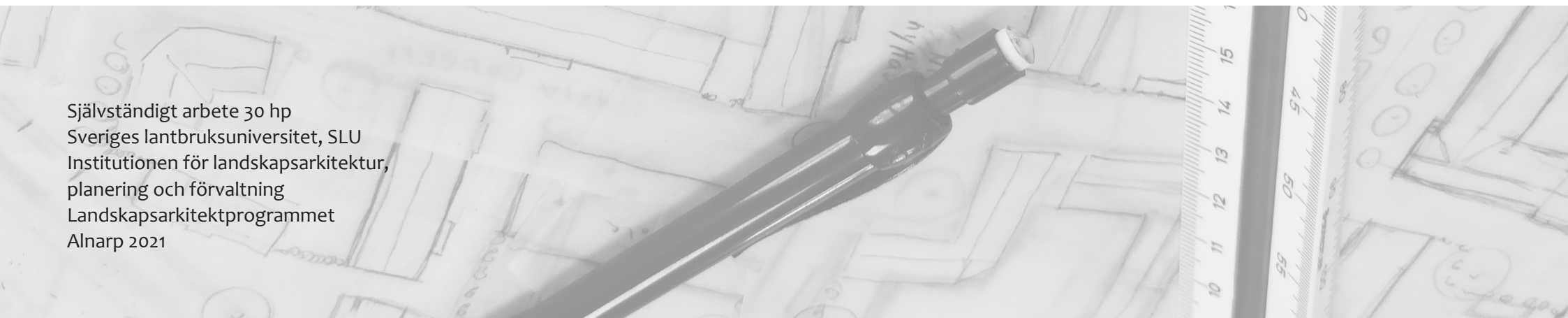
– Exemplifierat med ett gestaltungsförslag för Göteborgs kexbageri

The industrial heritage in urban redevelopment – exemplified with a design proposal for Göteborgs kexbageri

EMILIA
RUIST

Självständigt arbete 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2021

Det industrihistoriska arvet i stadsomvandlingsprocesser - exemplifierat med ett gestaltungsförslag för Göteborgs kexbageri

The industrial heritage in urban redevelopment – exemplified with a design proposal for Göteborgs kexbageri

Emilia Ruist

Handledare: Anna Peterson, SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator: Patrik Olsson, SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Bitr. examiner: Linn Osvalder, SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: A2E
Kurstitel: Independent Project in Landscape Architecture
Kurskod: EXo846
Program: Landskapsarkitektprogrammet
Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Utgivningsort: Alnarp
Utgivningsår: 2021
Omslagsbild: Författarens egna fotografier

Nyckelord: Kulturarv, Industriellt kulturarv, Göteborgs kexbageri, Cirkulär design, Gestaltning, Gestaltungsförslag

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

☒ JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Förord

Det här examensarbetet är avslutningen på mina fem års studier till landskapsarkitekt. Tack Anna Peterson för all din ovärderliga handledning, både i det här arbetet men även under tidigare kurser. Tack Kungälv kommun för att ni lät mig göra det här arbetet i samarbete med er. Tack *Kungälv musei* vänner och *Föreningen gamla Kungälv* för att jag fick ta del av ert material om Kungälv historia. Tack till Gunilla Johansson för att du delade med dig om dina personliga erfarenheter och minnen om arbetet på kexbageriet.

SAMMANFATTNING

I och med den urbaniseringstrend som råder har industriområden, som tidigare legat i stadens utkant, växt in i dess mitt. När den industriella verksamheten läggs ner blir området, på grund av sitt centrala läge, attraktivt att omvandla till nya stadsdelar. När det görs kan man välja att enbart fokusera på nuet eller använda platsens historia och integrera den i det nya sammanhang som skapas. Väljer man det senare kommer man stå inför val: Vilken och vems historia? Hur ska historien förmedlas? Vad vill man uppnå? osv. Syftet med arbetet är att bidra till ökad förståelse för kulturarvets potential i stadsomvandlingar av industriområden. Med hjälp av en litteraturstudie och referensstudier av två platser som redan genomgått omvandlingen från industriområden till nya stadsdelar, utvärderas vad kulturarv kan bidra med till ett nutida och framtida samhälle och hur platsers industrihistoria kan tas tillvara på i stadsomvandlingsprocesser. Det resulterade i uppsatsens mål vilket var att ta fram designstrategier och implementera dessa i ett översiktligt gestaltungsförslag för Göteborgs kexbageri i Kungälv som är inspirerat av platsens industriella historia. År 2022 flyttar bageriet sin produktion från Kungälv utomlands och området ska därefter planläggas för bostäder. Arbetet visar att kulturarv är ett resultat av vår sociala och intellektuella kontext och blir till i en dynamisk process mellan materiella och immateriella företeelser och en person eller ett samhälle. De väljs ut och blir till eftersom de fyller ett behov hos oss. Kulturarv kan för en plats vara identitetsskapande vilket i sin tur kan skapa en känsla av grupptillhörighet men också verka exkluderande. De kan främja relationen mellan människa och plats, göra att vi mår bra när vi är på

platsen och tänker på den och saknar den när vi inte är det. Industrialismen förändrade samhället i grunden, därför kan det industriella kulturarvet hjälpa oss att förstå dåtidens såväl som samtidens samhälle. Vet man varifrån man kom är det lättare att veta vilken riktningen man ska, därför kan det industriella arvet ge riktningen till hur samhället kan utvecklas i framtiden. Därtill kan det synliggöra relationen mellan människa och natur och på så sätt verka miljöfrämjande. I stadsomvandlingsprocesser bör kulturarvet tas tillvara på genom att valen görs i en inkluderande process, inte av experter bakom låsta dörrar. Eftersom staden är i ständig omvandling bör man säkra det historiska perspektivet för framtiden i designstrategier som tål att området vidareutvecklas. De strategier det här arbetet bidrar med, och vilka exemplifieras i gestaltungsförslaget för Göteborgs kexbageri, är att synliggöra de relationer som varit av vikt för områdets utveckling och skapa en kontinuitet i riktningar, strukturer, namn och funktioner. Att återbruka byggnader och material i den nya designen och göra en utformning som trigger upptäckarglädje så att besökaren vill veta mer om platsen och dess ursprung.

ABSTRACT

Due to urbanization industrial areas which previously were located in the outskirts of the city have grown into the city center. When the industrial production are closed down the area becomes attractive to redevelop into new districts due to its central location. When doing this you can choose to only focus on the present or use the history of the place and integrate it into the new context that is created. If you choose the latter, you will be faced with choices: Which and whose history? How should the history be presented? What do you want to achieve? etcetera. The purpose of this essay is to contribute to an increased understanding of the potential of cultural heritage in urban redevelopment of industrial areas. By using a literature study and reference studies of two places that already have been redeveloped from industrial areas to new urban areas, this paper seeks to bring forward what cultural heritage can contribute with to the present and future society and how places' industrial history can be utilized in urban redevelopment processes. This resulted in the thesis' aim which was to develop design strategies and implement these in a general design proposal for Gothenburg's biscuit bakery in Kungälv, which is inspired by the site's industrial history. In 2022 the bakery will move the production from Kungälv to abroad and afterwards the area is planned to be turned into a new neighborhood for housing. This paper shows that cultural heritage is a result of our social and intellectual context and is created in a dynamic process between tangible and intangible phenomena and a person or a society. They are selected and created because they fill a need within us. Cultural heritage can create identity, which in turn can create a feeling

of group belonging but also exclude people from that sense of belonging. They can give nutriment to the relationship between people and place, make us feel good when we are there and think about the place and miss it when we are not. The industrial revolution changed society fundamentally, therefore the industrial cultural heritage can help us understand the society of yesterday as well as that of today. If you know where you came from it is easier to know in which direction to go forward, therefore the industrial heritage can provide the direction on how the society can develop in the future. In addition, it can make the relationship between people and nature more visible and thus have a positive effect on environmental care. The cultural heritage should be taken advantage of in urban redevelopment processes in an inclusive process, not by experts behind closed doors. If the historical perspective is to be maintained for the future it need to be secured in design strategies that can withstand the area's further development because the city is constantly developing. The strategies that this paper contributes with and which are exemplified in the design proposal for Gothenburg's biscuit bakery, are to make the relationships that have been important for the area's development visible and create continuity in directions, structures, names and functions. To reuse buildings and materials in the new design and make a design that triggers the joy of discovery so that the visitor wants to know more about the place and its past.

INNEHÅLL

1 INLEDNING	Problemformulering	11	Avgränsningar	18
	Syfte, mål och frågeställningar	11	Läsanvisningar	18
	Metod och material	12		
	Del 1: Litteraturstudie	12		
	Del 2: Referensstudier	12		
2 LITTERATUR— STUDIE	Del 3: Inventering och analys	15		
	Del 4: Gestaltungs-förslag	18		
	Kultur, kulturarv, industriellt kulturarv, kulturmiljö, kulturminne – vad är det?	20	Hur kan platser industrihistoria tas tillvara på i stadsomvandlingsprocesser?	23
	Vad kan kulturarv bidra med till ett nutida och framtida samhälle?	21	För vem och vilka värden?	23
	Människans relation till naturen	21	Historien som emotionell och intertektuell näring	24
	Identitet	21	Återbruk	24
	Kulturarvsturism	22	Designstrategier för postindustriella landskap	25
3 REFERENS— STUDIER	Lärdomar från referensstudierna	27		
4 ANALYS OCH INVENTERING	Introduktion	30	DIVE steg 3	46
	DIVE steg 1 och 2	32	DIVE steg 4	49

5

GESTALTNINGS–
FÖRSLAG

Introduktion	55
Designstrategier	56

Illustrationsplan	57
Detaljer	58

6

DISKUSSION

Utbildande design för ökad miljömedvetenhet	60
För boende eller besökare?	60
Ta vara på befintliga och skapa nya relationer mellan människa och plats	60
Verktyg för en inkluderande stadsomvandlingsprocess	61
Cirkulär stadsutveckling	61

Industriområdet som vår tids parthenon	62
Det industrihistoriska arvets bidrag och tillämpning	62
Metoddiskussion	63
Vidare forskning	64
Slutsatser	64

7

REFERENSER

Tryckta källor	66
Muntliga källor	68
Bilder och kartor	68

8

BILAGA

Introduktion	70
Simonsland	70
En före detta textilindustri i Borås	71
DIVE steg 1 och 2	73
DIVE steg 3	79
DIVE steg 4	82
Återfotografering	85

Eriksberg	88
Ett före detta varv, Hisingen Göteborg	88
DIVE steg 1 och 2	90
DIVE steg 3	96
DIVE steg 4	99
Återfotografering	102

INLEDNING

INLEDNING

Problemformulering

Då Sverige från mitten av 1800-talet industrialiserades påbörjades också den urbaniseringstrend som fortfarande råder idag. Människor som tidigare bodde på landsbygden bosatte sig istället i städerna för att arbeta i industrin och det skedde en befolkningsökning (Nationalencyklopedin u.åC). Eftersom städerna blivit större har många industriområden som tidigare legat i städernas utkant, vuxit in i deras mitt (Chan 2009). Till detta har globaliseringen med frihandel i kombination med låga produktionskostnader utomlands, lett till att svensk industri har haft svårt att konkurrera och ibland tvingats läggas ner sin verksamhet eller flytta sin produktion utomlands (Nationalencyklopedin u.åB och Svenskt Näringsliv 2016).

Utvecklingen ovan kan också beskrivas som att vårt samhälle har gått från att vara ett jordbrukssamhälle, till ett industrisamhälle, till ett postindustriellt samhälle, där det sistnämnda beskrivs som ett kunskapssamhälle eller ett konsumtionssamhälle (Ohlsson & Wetterberg 2015). Författarna menar att detta postindustriella samhälle skiljer sig från tidigare typer av samhällen (se ovan) givet dess ekonomiska, sociala och rumsliga organisation och att detta får konsekvenser på hur vi lever och organiserar våra liv.

Riksantikvarieämbetet (2001) skriver att industrisamhällets framväxt har påverkat vårt samhälle idag, inte minst gentemot tiden, rummet och naturen. Det var först när järnvägen kom som

det krävdes ett enhetligt tidssystem till skillnad från de lokala tiderna som användes fram till 1879. Innan dess var klockan olika mycket på olika platser i Sverige. Järnvägen gjorde att det gick snabbare att resa vilket drastiskt krympte rummet. Från att ha tagit åtta dagar och 37 hästbyten mellan Malmö och Stockholm kunde man efter att Södra stambanan byggdes göra resan på 19 timmar. Naturen, som innan industrialiseringen inte var skild från människan (det var hennes livsmiljö), kom nu snarare att ses som en slumrande ekonomisk resurs eller en estetisk upplevelse för fritidsändamål. Därför anser myndigheten att det är angeläget att ta vara på det industriella arvet som ett verktyg för oss att förstå och tolka samtidens och framtidens samhälle.

Det finns ett intresse för det moderna kulturarvet, eftersom människor har lättare att engagera sig i miljöer som är bekanta för dem och vilka väcker personliga minnen (Riksantikvarieämbetet 2006). Detta intresse upplever jag återspeglas i företags marknadsföring. *Fabrik* verkar till exempel ha blivit ett buzzword för att sälja bostäder eller restaurangupplevelser, vilket jag lade märke till när jag letade efter platser till mina referensstudier. I min direkta närhet finns flera pågående projekt så som Gamlestans fabriker, Mölnlycke fabriker, Mölndals fabriker och Fixfabriken, där samtliga använder platsernas industrihistoria som ett marknadsföringsverktyg.

Dessa industritomter, som växt in till stadens mer centrala delar, blir alltså på grund av deras läge och att de just varit fabriksmiljöer attraktiva att omvandla till nya stadsdelar. När detta sker kan man välja att enbart fokusera på nuet eller använda platsens historia och integrera den i det

nya sammanhang som skapas. Väljer man det senare kommer man stå inför diverse val: Vilken och vems historia? Hur ska historien förmedlas? Vad vill man uppnå? osv. Ohlsson och Wetterberg (2015) menar att kulturarvsförvaltning och stadsplanering i grunden är en etisk verksamhet; vi väljer vilka materiella och immateriella spår av det förflutna som framtiden ska få ta del av.

Det är i denna problemrymd med strukturella samhällsförändringar denna uppsatsen har sin utgångspunkt, och i den förändringen, vår relation till det industriella, i dåtiden, nutiden och framtiden.

Syfte, mål och frågeställningar

Syftet med arbetet är att bidra till ökad förståelse för kulturarvets potential i stadsomvandlingar av industriområden. Målet är att ta fram designstrategier och implementera dessa i ett översiktligt gestaltungsförslag för Göteborgs kexbageri i Kungälv som är inspirerat av platsens industriella historia. 2022 kommer fabriken lägga ner produktionen i Sverige och öppna ny fabrik i Lettland. Efter det finns en vilja att omvandla industriområdet till en ny stadsdel för bostäder.

Arbetet söker svar på följande frågor:

Vad kan kulturarv bidra med till ett nutida och framtida samhälle?

Hur kan platserns industrihistoria tas tillvara på i stadsomvandlingsprocesser?

Metod och material

Arbetet som följer består av fyra huvudsakliga delar. Den första är en litteraturstudie, därefter följer en del med referensstudier där jag undersökte två områden som redan har genomgått omvandlingen från industriområde till ny stadsdel. De erhållna kunskaperna togs med i arbetets tredje del – en inventering och analys av Göteborgs kexbageri som resulterade i uppsatsens fjärde del som är ett gestaltungsförslag för området.

Del 1: Litteraturstudie

Litteraturstudien avser att ge en bredd på begreppet kulturarv, besvara vad kulturarvet kan bidra med till ett nutida och framtida samhälle och klargöra hur man kan ta tillvara på en plats historia när den ska genomgå stora förändringar. Materialet kommer från rapporter från myndigheter, böcker och vetenskapliga artiklar. Inledande breda sökningar via Google och Google Scholar och andra studenters arbeten var en ingång till att finna litteratur. Därefter gjordes mer specifika sökningar i de vetenskapligt granskade tidskrifterna *Landscape Research* och *International Journal of Heritage studies* där sökorden var *landscape*, *industrial heritage*, *heritage + identity* och *design*. I de fall jag fann en användbar artikel användes dennes litteraturlista för att komma vidare i sökningarna. Likaså användes de artiklar som finns länkade som förslag när man läser artikeln elektroniskt.

Del 2: Referensstudier

Referensstudier genomfördes för att få möjlighet att öva på kulturmiljöanalyser inför analysen av kexbageriet och få idéer till mitt gestaltungsförslag. För att studierna skulle vara så meningsfulla som möjligt letade jag efter platser förutsättningar som

liknande dem för Göteborgs kexbageri. Kriterierna var att det skulle vara industriområden byggda under mitten av 1800-talet med nära kontakt med vatten. De skulle ha modersisterats under 1900-talet, lagts ner efter 1950 och därefter givits nya innehåll och funktioner. Platserna som valdes var Simonsland i Borås där det tidigare funnits textilindustri och Eriksberg på Hisingen i Göteborg där det tidigare legat ett varv.

Verktyget som användes för analys var en av mig vidareutvecklad version av DIVE-metoden (Riksantikvarieämbetet 2009). I sin originalversion är det ett verktyg som används för att bearbeta och sortera information för att beskriva, tolka, värdera och aktivera kulturarvet på en plats. Namnet DIVE motsvarar de 4 stegen i analysen: **Describe**, **Interpret**, **Value** och **Enable**. Eftersom verktyget är skapat för platser som står inför förändring behövde det vidareutvecklas för att kunna appliceras på referensplatserna som redan genomgått omvandlingen från industriområden till nya stadsdelar. I den utvecklade metoden syftar verktyget istället att synliggöra de val som gjorts och som lett till att platsen ser ut och fungerar som den gör idag. Den nya versionen tolkar alltså hur historien tolkats och porträtterats och är således en metaversiön av DIVE som jag valt att kalla M-DIVE (M för meta).

Verktyget M-DIVE är uppdelat i 4 steg, likt originalversionen.

Steg 1: M-**D**escribe syftar till att klargöra vad de omvandlade industriområdet berättar om områdets ursprung, karaktär och utveckling.

Steg 2: M-**I**nterpret där analysen söker svar

om vissa element eller karaktärsdrag har haft speciell betydelse i samhället och om de i den nya utformningen har förutsättningar att förmedla det (lärlärlhet).

Steg 3: M-**V**alue som syftar på att svara på vilka element och karaktärsdrag har valt ut att som bärare av historien och vad de kan berätta. Vidare diskuteras om dessa kan vidareutvecklas i framtiden samt hur mycket de tål (sårbarhet).

Steg 4: M-**E**nable där analysen kommenterar hur de utpekade historiska kvaliteterna har förvaltats och utvecklas i skapandet av den nya platsen, alltså hur det industrihistoriska arvet har använts i stadsomvandlingsprocessen.

Eftersom jag tolkade platsen, dess utveckling, vilken historia den förmedlar och hur man använt sig av historien i den nya utformningen, skedde det genom subjektiva bedömningar. Materialet bedömningarna gjordes utifrån var främst litteratur, utredningar gjorda av myndigheter, äldre kartor, flygfoton, fotografier och egna observationer gjorda på platsbesök. Jag lade en arbetsvecka per plats och gjorde ett platsbesök motsvarande en halv arbetsdag i samband med att jag gjorde första och andra steget i analysen. Flera veckor senare återbesökte jag platserna för att verifiera eller falsifiera mina ställningstaganden vilket ledde till mindre omarbetningar. Vid det tillfället togs de slutgiltiga fotografierna som används i arbetet.

Det är kutym att redovisa DIVE-analysen i tid- och rum-matriser i omvänd kronologisk ordning, alltså med dagens miljö först och blickades stegvis bakåt i tiden. Likaså redovisas vanligen analysens fyra steg

separata från varandra. Jag har valt att redovisa mitt resultat, liksom originalmetoden, i omvänd kronologisk ordning men steg 1 och 2 redovisas tillsammans för att öka läsbarheten.

M-DIVE STEG 1 och 2

M-DIVE			STEG 1 OCH 2
Vad berättar det omvandlade industriområdet om områdets ursprung, utveckling och karaktär? Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?			
ÅR XXXX–XXXX	BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET	
M-DIVE-analysen redovisas i tidsperioder som beskrivs i omvänd kronologisk ordning, alltså från nutid till innan platsen blev industrialiserad. Däremot är materialet presenterats så att det också kan läsas bakifrån, alltså från före industrialiseringen till idag. Här beskrivs vilken tidsperiod som anses.	Här beskrivs hur miljön förändrades under tidperioden.	<p>Betydelse: Här kopplas utvecklingen av platsen till generella skeenden i samhället. Begreppet samhälle har i det här arbetet valt att tolkas som samhällen i olika skalor, både lokalsamhället och världen.</p> <p>Läsbarhet: Här kommenteras hur pass läsbara det beskrivna historiska lagret är; alltså om man som besökare på platsen kan förstå hur och varför området har utvecklats till vad det är idag.</p>	

M-DIVE

STEG 3

Vilka element och karaktärsdrag har valts ut som förmedlare av historien, vad berättar de, kan de utvecklas och var går gränserna för vad de tål?

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG

VÄRDE

UTVECKLINGSPOTENTIAL

SÅRBARHET

Utifrån insikterna från analysens första två steg görs en tolkning av vilka element och karaktärsdrag som valts ut av för att kommentera och stöda historien i den nya utformningen. Dessa listas här.

Vilket/vilka värden respektive element/karaktärsdrag har, det vill säga vad det kan berätta, beskrivs här.

Här beskrivs huruvida elementet/karaktärsdraget kan utvecklas.

Hur pass sårbart elementet/karaktärsdraget är för förändring kommenteras här.

M-DIVE

STEG 4

Hur har områdets utpekade, historiska kvaliteter och resurser förvaltas och utvecklas i skapandet av den nya platsen?

RESURS

FÖRVALTNING & UTVECKLING

De element och karaktärsdrag som valts som förmedlare av historien i föregående steg listas här.

Här beskrivs hur de utvalda elementen/karaktärsdragen har aktiverats, alltså hur de har använts i stadsomvandlingen för att det industrihistoriska arvet ska leva vidare.

För ytterligare tydliggöra förändringarna som skett på platserna användes återfotografering där ett äldre fotografi tas om i samma projektion och visar således en ögonblicksbild av samma plats i dåtiden och nutiden.

Del 3: Analys och inventering

För att analysera området där Göteborgs kexbageri ligger användes kulturmiljöanalysen DIVE i dess ursprungliga version (Riksantikvarieämbetet 2009). De fyra stegen i analysen, **Describe**, **Interpret**, **Value** och **Enable** motsvarar de fyra stegen i analysen:

Steg 1: Describe syftar till att klargöra vad dagens landskap och miljö berättar om områdets ursprung, karaktär och utveckling.

Steg 2: Interpret där analysen söker svar om vissa element eller karaktärsdrag har haft speciell betydelse i samhället och om de har förutsättningar att förmedla det (lärlärlhet).

Steg 3: Value som syftar att svara på vilka element och karaktärsdrag som har ett speciellt värde, om de kan utvecklas och hur mycket de tål (sårbarhet).

Steg 4: Enable där analysen kommenterar hur de historiska kvaliteterna kan förvaltas och utvecklas, alltså hur det industrihistoriska arvet kan användas i stadsomvandlingsprocessen.

Underlagsmaterialet var främst litteratur, äldre kartor, flygfoton, fotografier, bygglovshandlingar och egna observationer gjorda på plats. För att få en inblick i hur det är att arbeta på bageriet och hur

någon som arbetar där ser på områdets framtid som bostadsområde, intervjuades en person som arbetat där i mer än 40 år. Det var en semistrukturerad intervju där ett antal förberedda frågor ledde vidare till följdfrågor. De förberedda frågorna var:

När började du arbeta på kexfabriken och hur kom det sig att du sökte jobb där?

Har du några speciella minnen från din tid där?

Vad ska du arbeta med efter att fabriken flyttar produktionen?

Hur tror du det kommer kännas att besöka platsen när den är ombyggd till bostadsområde?

För att i efterhand kunna gå tillbaka till samtalet spelades det in. Information och insikter från samtalet användes dels till analysen och inventeringen av kexbageriet, dels i diskussionen. Resultatet av DIVE-analysen presenteras i tid- och rum-matriser som är strukturerade likt dem för referensstudierna men besvarar andra frågeställningar. Matrisen är uppbyggd på följande sätt:

DIVE

STEG 1 OCH 2

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?
Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

ÅR XXXX–XXXX

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

i DIVE-analysen redovisas i tidsperioder som beskrivs i omvänd kronologisk ordning, alltså från nutid till innan platsen blev industrialiserad. Däremot är materialet presenterat så att det också kan läsas bakifrån, alltså från före industrialiseringen till idag. Här beskrivs vilken tidsperiod som anses.

Här beskrivs hur miljön förändrades under tidperioden.

Betydelse:
Här kopplas utvecklingen av platsen till generella skeenden i samhället. Begreppet samhälle har i det här arbetet valt att tolkas som samhällen i olika skalor, både lokalsamhället och världen.

Läsbarhet:
Här kommenterar hur pass läsbara det beskrivna historiska lagret är; alltså om man som besökare på platsen kan förstå hur och varför området har utvecklats till vad det är idag.

DIVE

STEG 3

Vilka element och karaktärsdrag har valts ut som förmedlare av historien, vad berättar de, kan de utvecklas och var går gränserna för vad de tål?

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG

VÄRDE

UTVECKLINGSPOTENTIAL

SÅRBARHET

Utifrån insikterna från analysens första två steg görs ett urval där element och karaktärsdrag lyfts och listas här. Det är en subjektiv bedömning av det är element och karaktärsdrag som finns på platsen idag och som har förmåga att kommentera och stödja historien så att den blir begriplig.

Vilket/vilka värden respektive element/karaktärsdrag har, det vill säga vad det kan berätta, beskrivs här.

Här beskrivs huruvida elementet/karaktärsdraget kan utvecklas.

Hur pass sårbart elementet/karaktärsdraget är för förändring kommenteras här.

DIVE

STEG 4

Hur kan områdets utpekade, historiska kvaliteter och resurser förvaltas och utvecklas?

RESURS

FÖRVALTNING & UTVECKLING

De element och karaktärsdrag som valts som förmedlare av historien i föregående steg listas här.

Här beskrivs hur de utvalda elementen/karaktärsdragen kan arkiveras, alltså hur de kan använts i stadsomvandlingen för att det industrihistoriska arvet ska leva vidare.

Del 4: Gestaltningförslag

För att omsätta och exemplifiera hur de lärdomar som erhållits kan implementeras i ett faktiskt stadsomvandlingsprojekt gjordes ett gestaltningförslag för Göteborgs kexbageri. Denna del är således arbetets resultat. Processen började med att konkretisera lärdomarna från litteraturstudien, referensstudierna och analysen av platsen till fyra övergripande designstrategier som platsens industrihistoriska arv kan kommuniceras genom. Utifrån dem användes skiss som metod för att fritt pröva och associera form och uttryck som kunde bära strategierna. Gestaltningförslaget redovisas i en illustrationsplan i skala 1:2000 (A3) och utvalda delar i axonometri, vyer och mer detaljerad plan.

Avgränsningar

Fokus för gestaltningförslaget är att visa hur platsens historia kan leva vidare när området görs om från industriområde till bostadsområde. I en fungerande stadsdel behöver självklart fler aspekter lösas så som trafik, sophantering, barnomsorg, klimatsäkring och parkering. Av tidsmässiga skäl görs det inte mer än mycket översiktligt. Likaså är platsers geotekniska förutsättningar och eventuella markförorenningar inte utredda i dagsläget och kommer därför inte kommenteras.

Läsanvisningar

Efter detta första inledande kapitel följer kapitel 2 med en litteraturstudie som söker svar på arbetets frågeställningar i tidigare forskning, material från myndigheter och böcker. Kapitel 3, som kommer därpå, sammanfattar de referensstudier som gjorts

och konkretiserar lärdomar jag tar med mig vidare i arbetet med kexbageriet. Referensstudierna analyserar hur två platser som redan genomgått omvandlingen från industriområde till stadsdelar har hanterat sina industrihistoriska arv och kan läsas i sin helhet under bilagor på kapitel 8. I Kapitel 4 görs en inventering och analys av Göteborgs kexbageri. Dessa är, som tidigare beskrivits gjorda med DIVE-metoden och strukturerade i matriser där steg 1 och 2 är redovisade som tidsepoker i omvänd kronologisk ordning med dagens miljö beskriven först. Likt en lök skalas sedan de historiska lagren av tills man kommer till industriområdets etablering. Insikterna från de föregående kapitlen omsätts i kapitel 5 till designstrategier som appliceras på området där Göteborgs kexbageri ligger och mynnar i ett gestaltningförslag som visar hur platsens industriella arv kan leva vidare i en ny stadsdel med bostäder. Den här delen redovisas i formatet A3 och är gjord som en produkt som kan stå fri från uppsatsens övriga delar. Läsaren kan alltså gå direkt till gestaltningförslaget och få tillräckligt mycket information för att förstå dess intention. I kapitel 6 följer en diskussion där arbetets olika delar relateras till varandra för att få nya förståelser för det industriella arvet i stadsomvandlingsprocesser, frågeställningarna besvaras, en kritisk metoddiskussion förs, vidare forskning föreslås och slutsatser dras. Referenslistan finns på kapitel 7 och i kapitel 8, som är arbetets sista del, en bilaga där referensstudierna redovisas i sin helhet.

LITTERATURSTUDIE

New roles for ruins

"The debris of industrial culture teaches us not the necessity of submitting to historical catastrophe, but the fragility of the social order. The ruins of this catastrophe is necessary. The crumbling of the monuments that were built to signify the immortality of civilization becomes proof, rather, of its transiency." (Buck-Morss 1989: 170)

How can landscape architects treat industrial ruins differently so that we can do a better job of revealing the multiplicities and an industrial history? How can designers shape open spaces?

Kultur, kulturarv, industriellt kulturarv, kulturmiljö, kulturminne – vad är det?

Riksantikvarieämbetet är den myndighet i Sverige som ansvarar för frågor som berör kulturarv. De beskriver hur begrepp inom deras fält har växt fram och utvecklats över tid och därför används på flera sätt. Ett centralt sådant begrepp är *kultur*. I vid bemärkelse kan kultur beskrivas som allt mänskligt liv och det som av henne är skapat eller bearbetat. Begreppet kan också användas som en betäckning på vad som är den sociala normen för en grupp eller ett samhälle. En snävare definition är att kultur bara innefattar den mänskliga verksamheten så som konst, litteratur eller sång. *Kulturarv* kan syfta på någonting fysiskt, så som en kyrka eller på någonting immateriellt, så som en sed. Vidare kan kulturarv dels syfta på det som är – en plats, en staty eller en tradition, dels någonting som sker – alltså själva processen såsom skötsel av gamla träbåtar eller att måla graffitti. Båda betydelserna av begreppet är nära knutna till varandra. Det vill säga, att företeelsen (är:et) är beroende av skapandet (processen), men myndigheten menar att det är viktigt att vara precis i vad man avser när begreppet används (Riksantikvarieämbetet 2015).

För att tillfullo förstå kulturarvsbegreppets betydelse idag följer här en kort redogörelse över dess utveckling. Riksantikvarieämbetet (2015) skriver att i svenska sammanhang dök det som begrepp upp kring 1880 då Viktor Rydberg som var professor i kulturhistoria på Stockholm högskola använde det för att beskriva kultur som människor blivit givna av tidigare generationer. Han beskrev det som en andlig tradition vilket inte rymdes i hans samtids syn på den historiska disciplinen. Myndigheten

beskriver att begreppet uppstod givet denna tids stora sociala förändringar. Det fanns alltså ett behov av att benämna det som kanske i tidigare generationer tagits för givet. Efter andra världskriget rådde det också en omfattande utveckling av samhället men då ansågs begreppet kulturarv istället vara bakåtsträvande (ibid). Myndigheten skriver att fokus under 70- och 80-talet var att avgränsa det som skulle bevaras även om det också talades om att utveckla och levandegöra kulturarv. Att det med nödvändighet behöver röra sig om väldigt gamla kulturyttringar började också tonas ner och begreppet började få en vidare innebörd. Från mitten av 90-talet började de immateriella kulturarven nämnas mer och mer i utredningar och propositioner där de började relateras till identitet, skapande av tolerans, demokrati och delaktighet. De senaste årtiondena har begreppet och innebörden diskuterats och problematiserats flitigt i och med det globala forskningsfältet *heritage studies* – kulturarvsstudier. Det nu rådande synsättet är att kulturarvet inte är förutbestämt utan dess värde blir till genom sociala och kulturella processer. Det kan göras för att minnas något som skett eller funnits, eller för att förstå det nutida samhället vi lever i (Riksantikvarieämbetet 2015). Myndigheten hävdar att synsättet möjliggör för alla människor att vara med i processen att peka ut vad som ska vara ett kulturarv – ett ämne uppsatsen kommer att återkomma till. Det industriella kulturarvet är där igenom de miljöer, landskap, kunskaper och berättelser som skapats och växt fram av industrin (Riksantikvarieämbetet 2006).

Kulturmiljö definieras av Riksantikvarieämbetet (2020) som en miljö som är präglad av människans verksamheter. Begreppet kan behandla olika

skalor, såsom en hel region eller en liten lämning. Det kan vara rurala miljöer likaväl som industri- eller stadsmiljöer. Kulturmiljö avser inte bara den fysiska miljön utan också immateriella aspekter knutna till miljön, som sägner eller namn. Riksantikvarieämbetet (2015) skriver att hela miljöer, till skillnad från enstaka objekt, började bevaras under tidigt 1900-tal på grund av stora förändringar i den fysiska miljön. Under 60- och 70-talet förstärktes inställningen av samma anledning. Just miljöperspektivet fick genomslag efter propositionen Kulturmiljövård från 1987. I samma veva utvecklades de lagstiftningar som sedermera kom att kallas Miljöbalken och Plan- och bygglagen. 2014 döptes kulturminneslagen om till Kulturmiljölagen och i mina sökningar dyker *kulturminne* i regel endast upp då man åsyftar kyrkliga kulturarv.

Brian Graham och Peter Howard (2008) är professorer inom kulturgeografi respektive kulturlandskap och förtydligar skillnaden mellan historia och kulturarv. De menar att historien blir kulturarv när de väljs ut och används som markörer. All tidigare skriven litteratur är inte litterära arv men viss litteratur väljs ut eftersom den porträtterar en representation av en dåtid som fyller ett behov för vår nutid. De val som görs speglar alltså samtiden och kulturarv är därför en produkt av vår nuvarande sociala och intellektuella kontext. De menar att kulturarv kan ses som en bok som kan läsas om och att läsupplevelsen blir olika i takt med att tiderna förändras, platser och skalan blir annorlunda och, som tidigare nämnts, kulturarvsfältet utvecklas.

Vad kan kulturarv bidra med till ett nutida och framtida samhälle?

Människans relation till naturen

Våra liv och samhällen är beroende av jordens resurser, dess ekosystem och biodiversitet. Naturen ger oss frisk luft, vatten, möjlighet att producera livsmedel, reglerar klimatet och minskar effekterna av naturkatastrofer. 2015 var två tredjedelar av jordens isfria yta påverkad av människans användning och till följd av hur vi lever våra liv stiger den globala temperaturen (IPCC 2019). Vår relation till naturen har förändrats. Fram till 70-talet levde vi, globalt sett, inte över jordens tillgångar men dagens livsstil skapar ett ekologiskt fotavtryck som motsvarar 1,5 jordklot (WWF 2020).

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) är en organisation med syfte att främja ett globalt samarbete mellan länder rörande utbildning, vetenskap och kultur. De beskriver hur kulturarv kan främja hållbar samhällsutveckling genom att arvet förespråkar ett mer hållbart markutnyttjande och en mer hållbar produktion och konsumtion eftersom relationen dem emellan under århundranden har varit ett givande och tagande som skett i balans mellan naturen och samhället (UNESCO 2013). Relationen mellan människa och natur har också varit självförstärkande menar Riksantikvarieämbetet (2017). Skötseln av kulturmiljöer ökar till exempel biologisk mångfald som i sin tur möjliggör en större skörd. UNESCO (2013) hävdar att kulturarv även kan spela en viktig roll i att verka samhällsskyddande vid naturkatastrofer. De exemplifierar med tsunamin 2005 som dödade ca 200 000 personer

i regionen kring Indiska oceanen. Många i ursprungsbefolkningen på Andamanerna- och Nikobarnaöarna överlevde katastrofen. De gjorde de dels eftersom de bevarat sina mangroveskogar som fungerade som sköld mot tsunamin, dels för att i deras berättartradition finns beskrivningar om tidigare liknande händelser och om ”en hög vägg av vatten som kom efter att jorden skakat”. Ursprungsbefolkningen sökte sig därför till högt belägna områden och undkom.

Områden som tidigare varit industriområden har en förmåga att påverka relationen mellan människa och natur eftersom de kan fungera utbildande och miljöfrämjande menar Elisabeth Clemence Chan, professor i landskapsarkitektur på universitetet i Oregon (2009). De kan förmedla de negativa miljökonsekvenserna av industrins produktion genom att området inte lämpat sig som boendemiljöer utan blir omgjorda till, till exempel, grönområden eller industriella parker. Att tidigare industriområden behöver marksaneras genom att topplagret av jorden forslas bort tror författaren kan vara ett sätt att kommentera miljöförstöring och kan användas som en form av utbildande design. I Hamburg har man till exempel valt att anlägga ett grönområde uppe på det farliga avfallet. Från slutet av första världskriget fram till 1979 användes en deponi strax utanför staden för hushållssopor och farligt avfall från industrier. Ett par år senare kunde det konstateras att miljöfarliga dioxiner läkte ut från deponin och kontaminerade grundvattnet. Enorma mängder gummiduk användes för att plasta in berget för om det inte kommer nederbörd på avfallet hålls ämnena kvar i massorna. Därefter täcktes gummiduken med jord och planterades med gräs och träd. Deponin kallas nu för *Energy Hill* och

är en park öppen för allmänheten. På kullen finns vindkraftverk och solceller som ger ström åt 4000 hushåll. Besökare kommer både från Tyskland och utlandet och på besökscentret kan man lära sig om platsens historia, om projektet som genomförs där och om förnybara energikällor (IBA Hamburg u.å.). En del av Hamburgs industriella arv används alltså på ett miljöfrämjande sätt men genererar turism. Det menar Francesca Nocca, som är forskare inom stadsplanering på universitet Fredrico II i Neapel, är problematisk eftersom turism står för ungefär 5% av det globala utsläppet av växthusgaser (2017).

Sammanfattningsvis kan kulturarv alltså verka miljöfrämjande genom att synliggöra människans relation till naturen i olika tider (Chan 2009, UNESCO 2013, Riksantikvarieämbetet 2017 och WWF 2020). Kunskapen kan bidra till ett mer hållbart produktion- och konsumtionssystem och verka samhällsskyddande (UNESCO 2013). Den kan utbilda människor i de konsekvenser som kan komma av att inte ta hand om vår miljö (Chang 2009 och IBA Hamburg u.å.) och inspirera till ny teknisk innovation (IBA Hamburg u.å.). Samtidigt kan intresset för natur och miljö påverka naturen negativt, om detta leder till turism och resande med ökade utsläpp av växthusgaser som följd (Nocca 2017).

Identitet

Kulturarv och identitet är två begrepp som hör nära samman menar Howard & Graham (2008). Författarna skriver att själva andemeningen av identitet är byggt på en tydlig grupptillhörighet, varpå identitetsskapande kan få en inkluderande men också en exkluderande effekt. Betydelsen av dåtiden i nutiden relaterar till kärnan av vad vi (min

grupp) ser oss som och vad andra uppfattar oss att vara. Att kulturarvet är viktigt för identitetsskapande kan bekräftas, menar UNESCO (2013), genom att det inte sällan förstörs i krig med syfte att förjanta identiteten hos en grupp. Genom att skada människors band till en plats eller ett ting skadas också de band som håller ihop dem som en grupp. De exemplifierar med de två buddhiststatyerna i Bamiyan i Afghanistan som blev förstörda av talibaner 2011. Vidare menar organisationen att om våld har utövats på ett kulturarv under krigstid är det svårare för grupper att sluta fred och gå vidare.

David Seamon och Jacob Sowers (2008) är forskare från Kansas universitet som studerar platsidentitet och platsskapande. De beskriver hur platsidentitet växte fram som begrepp under början av 70-talet mycket tack vare Edward Relp. Relp skrev sin doktorsavhandling i geografi om den kanadensiska identitetens relation till området som kallas den kanadensiska skölden och upplevde att det på den tiden saknades ett djup i begreppet plats. (Det resulterade senare i boken *Place and placelessness*; översatt, Plats och platslöshet). Relp beskriver platsers identitet som en ihållande likhet som gör att den kan särskiljas från andra platser. Det kan vara likhet i fysisk utformning, aktiviteter och händelser som sker där eller likhet i människors upplevelser av eller avsikter med platsen. Han talar också om att identitetens grad kan ses igenom graden av människors anknytning till den och hur mycket engagemang och omsorg människor visar den (Seamon & Sowers 2008). Detta kommenteras också i en studie gjord på området kring Kinnekulle i Västra Götaland av forskare på institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet och institutionen för arbetshälsövetenskap och psykologi på Gävle

högskola (Knez, Eliasson & Gustavsson 2020). I den undersöktes sambandet mellan platsidentitet, välbefinnande och viljan att offra/avstå i relation till egna favoritplatser och platser viktiga för den sociala grupp man tillhör.

Forskarna bad boende i biosfärreservatet i Värnens skärgård peka ut vilka tre favoritplatser som är viktigast för att öka förståelsen för vem personen är. De frågade också om tre platser som är viktiga för att öka förståelsen om de som bor i biosfärreservatet. Forskarna mätte sedan graden av platsidentitet genom graden av emotionell och kognitiv bindning mellan människa och plats. Deltagarna graderade påståenden som ”den här platsen är en del av mig”, ”jag saknar den när jag inte är där” (emotionell bindning) och ”jag kan reflektera över minnen kopplade till den här platsen”, tankarna om ”den här platsen är en del av mig” (kognitiv bindning). Därefter graderades samma frågor utifrån deras grupps perspektiv, vi som bor i biosfärområdet. De blev också tillfrågade om deras mående när de var på platsen och graderade påståenden som: ”När jag är på platsen känner jag mig ledsen och nere/ avslappnad och återhämtad/att jag kan ta i tu med arbetet för dagen/att jag lever det liv jag vill leva/att jag kan hantera allvarliga problem eller förändringar i mitt liv”. Författarna mätte också deltagarnas vilja att göra avkall på diverse bekvämligheter eller levnadsstandard för att skydda och bevara platserna genom påståendena: ”Jag är villig att betala högre skatt/högre pris/sänka min levnadsstandard”. Studien visade att ju mer deltagarna identifierade sig med en plats, på ett kognitivt och emotionellt sett, desto starkare positiva känslor upplevde deltagarna då de var där. Det gällde oavsett om det var en egen favoritplats eller en plats som ansågs viktig för att

förstå deras sociala grupp, även om deltagarna mådde ännu bättre på platserna som var kopplade till deras egen personliga identitet. Deltagarna hade också en vilja att göra uppoffringar (betala högre skatt/priser eller sänka deras levnadsstandard) för att bevara och skydda platserna, i synnerhet de platser som ansågs som viktiga för kollektivet.

Sammanfattningsvis tyder forskningen på att kulturarv, identitet och grupptillhörighet är sammanflätat (Howard & Graham 2008). Vi är villiga att göra uppoffringar för att bevara platser som kan förmedla vilka vi är, inte bara för vi tycker om dem och tänker på dem utan också för att vi mår bra när vi är där (Knez, Eliasson & Gustavsson 2020). Platser som för oss som individer eller grupp har en identitet kan alltså väcka omsorg och engagemang och den identiteten är beroende av en kontinuitet (Seamon & Sowers 2008).

Kulturarvsturism

Nocca (2017) skriver att även om kulturarv och hållbar utveckling diskuteras flitigt på konferenser, stannar diskussionerna ofta på en teoretisk nivå. Hon menar att om kulturarv ska börja ses som en resurs och en investering istället för en kostnad behöver empirisk forskning visa hur arvet bidrar till den sociala-, ekonomiska- och miljömässiga dimensionen av hållbarhet. I hennes studie görs en granskning av redan publicerade studier om 40 förnyelseprojekt där de lokala kulturarven var motorer i utvecklingen. I studierna var turism det i särklass vanligaste temat att undersöka i relation till hållbar utveckling (56 indikatorer av sammanlagt 177). I studien beskrivs turism som ett sociokulturellt fenomen där människor förflyttar sig till platser som inte ingår i

deras vardag för nöjes skull. Turismsektorn beskrivs som en pelare i samhällsekonomin där den 2017 stod för 9-10 % av det globala BNP:et och försörjde 1 av 11 personer i världen (World travel and tourism council 2017).

Nocca (2017) skriver att turism kan omsätta kulturarv till pengar och turism gynnar lokala hotell och restauranger. Riksantikvarieämbetet (2017) håller med och lägger till att turismen även bidrar till samhällsekonomin i stort då arbete för att upprätthålla kulturarven också skapas. Riksantikvarieämbetets årliga anslag motsvarande 250 miljoner används ofta inom projekten till hantverkare, arbetsledare, webbadministration och byggnadsantikvarier. Men Nocca (2017) tar också upp eventuella baksidor av kulturarvsturismen. Det är inte så att turism i sig själv bidrar till att kulturarv vårdas utan kan ha motsatt effekt. Oplanerad eller ostrukturerad turism kan snarare utgöra ett hot mot arvets integritet och autenticitet. Turismen kan också leda till gentrifiering där fastighetspriserna höjs som en konsekvens av arvets popularitet. Det här, beskriver författaren, är speciellt aktuellt i urbana områden och i de studier hon granskade användes till och med minskningen av boende i närheten av turistattraktionen som en indikator på att förnyelseprojektet hade lett till ökad turism. Girard och Nocca (2017) beskriver den här typen av ohållbar turism som linjär (ta-gör-kasta) eftersom den är kortsiktig, baserad på en linjär ekonomi och kan leda till skador på naturen och, som i exemplet ovan, på sociala dimensioner. De förespråkar istället en cirkulär turism (ta-gör-använd-återanvänd) likt modellen för cirkulär ekonomi. De nämner bland annat ett exempel från Nederländerna där en svampodlare använder kaffesump från hotell och

restauranger som jordersättning för svamparna att växa i. Efter sex veckor är svampen stor nog att skördas och levereras tillbaka. Nocca (2017) tror att en anledning till att temat fick flest indikatorer kan vara att temat är lätt att studera eftersom datan är lätt att få tag på men också eftersom ökad turism ger snabba utslag medan andra indikatorer kanske inte visar effekter på flera decennier efter att ett förnyelseprojekt blivit genomfört. De faktorer som undersöktes i hennes studie var bland annat hur många besök området får per år, hur antal övernattningar på hotell förändrades och hur mycket pengar besökarna spenderade under vistelsen. Vidare lyfter hon problematiken när kulturarv genererar turism eftersom den typen av nöjesresande står för 5 % av det totala utsläppet av växthusgaser.

Sammanfattningsvis tyder forskningen på att kulturarv kan användas som ekonomiska tillväxtmotorer i samhällen (Nocca 2017, World travel and tourism council 2017 och Riksantikvarieämbetet 2017) men att det också finns baksidor av att se kulturarv som turistattraktioner (Nocca 2017). De negativa följderna kan medföra gentrifiering, en minskad autenticitet och integritet hos kulturarvet, och ökade utsläpp av växthusgaser (ibid) För uppnå en hållbar kulturarvsturism rekommenderas ett långsiktiga cirkulära system som tar tillvara på resurser och återanvänder dem (Girard & Nocca 2017).

Hur kan platsers industrihistoria tas tillvara på i stadsomvandlingsprocesser?

För vem och vilka värden?

Som nämndes i introduktionen kommer den som står inför att förändra en plats behöva göra val. Ska platsens historia vara närvarande i den nya utformningen? Om ja, vilken del av historien, vilka värden och vems historia ska representeras? Joar Skrede och Bengt Andersen arbetar på det norska institutet för kulturarvsforskning. I deras artikel från 2020 diskuteras problematiken och de exemplifierar med det nedlagda pappersbruket i Moss. Författarna beskriver att platser för arbete och industrihistoriska platser har förmåga att väcka starka känslor hos människor eftersom man som arbetande formar starka band till platsen. Samtidigt menar författarna att arbetarklassens arv ofta blir marginaliserad och inte får ta tillräcklig plats i de officiella kulturarvskurserna. En av anledningarna menar de är att de yngre industriområdena eller, som i deras fall, äldre industriområden som moderniserats inte värdesätts som ett kulturarv eftersom de inte är bildsköna. Jämfört med äldre tegelbyggnader och murade skorstenar menar de att dessa områden eller objekt anses obekväma. Begreppet *authorised heritage discourse* (AHD) myntades för att kritiskt beskriva hur en liten professionell elit äger frågan om vad som anses vara eller inte vara kulturarv beskriver Carol Ludwig, forskare inom sociala studier (2013). Diskursen sägs exkludera de arv som är dissonanta eller konfliktfyllda och kan därmed verka exkluderande och förstärka idealistiska representationer av kulturarv. Diskursen porträtterar historien ensidigt, fokuserar på monumentalitet och intresserar sig

bara för äldre tiders historiska artefakter. Diskursen förbiser i regel de immateriella kulturarven, de sociala betydelserna eller associationerna. Författaren konstaterar att denna syn helt klart är problematisk att ha i ett planerings- och förvaltningssystem. Skrede och Andersen (2020) menar att det i deras fallstudie fanns en ansats till den stelbenthet som AHDs syn på kulturarv skapar. De nationella myndigheterna ville till exempel inte ge något officiellt kulturarvsstatus till den 70 meter höga kokaren där cellulosa framställdes av träflis, då kommunen ansökte om det. Kulturförvaltningen hoppades att en officiell kulturarvsstatus skulle underlätta att bevara den som landmärke när fabriksområdet planeras att göras om till en ny stadsdel. Myndigheten ansåg inte att kokaren var intressant eftersom produktionsmiljön inte skulle bevaras som helhet. Samtidigt blev doften som kokaren skapade utnämnt till kulturminne år 2009 (NRK 2009). I Skrede och Andersens studie (2020) rådde det inte heller en samstämmighet bland de före detta anställda kring om kokaren ansågs bevarandevärd. Vissa ansågs att den var det medan andra tyckte att den lika gärna kunde tas bort. Författarna diskuterar möjligheten att de som faktiskt arbetat med kokaren och därav har en närmare relation till denna i högre grad ville att den skulle bevaras. High och Orange (2020) beskriver en studie då forskare frågade före detta anställda på en fabrik om de ville närvara när fabriken revs. Vissa av de tillfrågade uttryckte fascination och var positiva till förslaget medan andra blev rent av äcklade av idén. Ett par år efter att pappersbruket i Moss lades ner gjorde två tidigare anställda på bruket en doftinstallation som bidrag till Norges biennal *Momentum*; det var en utställning om taktila och känslomässiga aspekter av samtida

konst. Doftinstallationen återskapade lukten av pappersbruket som efter nedstängningen av naturliga skäl försvann.

Litteraturen visar på en komplexitet i frågan för vem och vilka värden och behovet av att förtydliga människors olika upplevelser och relationer till platser då man som planerare ska göra val i kulturarvsprocesser (Ludwig 2013, Skrede & Andersen 2020 och High & Orange 2020).

Historien som emotionell och intellektuell näring

Chan (2009) anser att de miljöer som byggts upp kring före detta industriområden har likheter med den ruinromantik som var populär i 1700-talets landskapsparker i England. Dessa var sprungna ur kravet på självförverkligande och samhällets allt större intresse för individualism, menar Anna-Maria Blennow (2002) som är docent i arkitekturhistoria. Hon skriver att parkerna speglade detta genom att vara scenen där individen skulle flanera, försjunken i tankar. För att ge intellektuell och emotionell näring till promenaden var det populärt att fylla parken med ting från det förflutna – tempel, eremitgrottor, äkta eller falska gravar, pagoder och ruiner. Hade man inte turen att ha den äkta varan nyproducerades objekten så att de såg ut som att vara påverkade av tidens tand. Ruiner eller rester av det förgångna skulle locka fram fantasin hos besökaren och få hen att föreställa sig vad som en gång funnits där; och ting som knöt an till framtiden användes för att påminna om alltings förgänglighet (Blennow 2002). Chang (2009) menar att designen i industriparker ofta använder postindustriella objekt på samma sätt, som dekorationer som kan försätta besökarna i vissa sinnesstämningar snarare än att bevara platsens

tidigare funktion. Att dessa objekt genererar tankar på livets ändlighet menar författaren är som att de möjliggör för besökarna att tala med spöken vilket kan ge en romantiserad melankolisk upplevelse. Hon beskriver det som att överskrida det som är estetiskt tilltalande till en upplevelse som inte är angenäm men som är behagligt smärtsam.

Återbruk

Riksantikvarieämbetet (2017) beskriver hur återbruk av byggnader kan vara ett klimatsmart alternativ till nybyggnation eftersom den svenska byggbranschen genererar ungefär lika mycket koldioxidutsläpp som personbilstrafiken i landet gör. Ett av argumenten som framförs mot att bevara äldre byggnader är att de kräver mer energi för uppvärmning än vad modern bebyggelse gör. Men Riksantikvarien, vilket är Norges motsvarighet till Riksantikvarieämbetet, har kunnat visa att om man ser till den totala mängden energi som en byggnad konsumerar är det inte så stor skillnad. Ett äldre timrat hus som renoveras jämfört med ett nybyggt passivhus kräver under sin livscykel bara marginellt mer energi eftersom det krävs så mycket energi att skapa nya material (Riksantikvarien 2015). Med det sagt bör energiförhållandet även gälla för andra material än de i fastigheter, såsom markmaterial, trappor, bänkar och broar. Det finns också en vilja hos människor att bosätta sig i äldre hus som bär på historia. 63 % säger sig vara villiga att betala extra för att få hyra/äga en byggnad med kulturhistoriskt värde vilket också visat sig i slutpriser på fastigheter. Om fastigheten anses ha ett nationellt värde blir slutpriset 14 % högre, ett regionalt värde 13 % högre och ett lokalt värde 5 % högre (Gustavsson 2013). Det kan alltså ses som en marknadsföringsstrategi att lyfta de kulturhistoriska aspekterna. Det kan vara en förklaring till vad

som nämndes i indelningen till detta arbete, att ordet fabrik ofta förekommer i namnet och i marknadsföringen av tidigare industriområden som blivit omgjorda till bostadsområden. Men Mutiari och Novianty (2020) beskriver att det kan vara svårt att återbruka byggnader till andra ändamål eftersom volymerna och orienteringen är skapade utifrån dess tidigare funktioner. I deras studie undersöktes ett tidigare bostadshus i staden Surakarta på centrala Java i Indonesien. Utifrån byggnadens spatiala förutsättningar resulterade återbruket till ett galleri och en träverkstad med tillhörande butik. Författarna rekommenderar att låta den befintliga byggnaden styra det nya innehållet (och dess behov av utrymme) eftersom det annars är svårt att behålla byggnadens historiska karaktär. De anser också att den nya designen bör vara flexibelt gjord så att byggnaden lättare kan återbrukas på nytt, beroende på vilka behov som uppstår.

Studier visar alltså att människor värdesätter äldre bebyggelse (Gustavsson 2013) och att återbruk av äldre hus inte behöver medföra mer än möjligtvis marginell total energiförlust jämfört med nybyggnation (Riksantikvarien 2015). Vid återbruk bör man utgå från objektets rumsliga förutsättningar och göra den nya designen flexibel så att den kan återanvändas till andra funktioner i framtiden (Mutiari & Novianty 2020).

Designstrategier för postindustriella landskap

Industriens historia är ofta komplexa och landskapsarkitekter som har för avsikt att skildra denna står inför stora utmaningar, skriver Chan (2009). Hon anser att de nedlagda industriområdena kan undervisa besökare men också snedvrider

historien. De varnar oss om att allting har ett slut, samtidigt som de firar en kulturs prestationer. De industriella resterna finns i detta, ibland, motstridiga sammanhang som fysiska minnen och estetiska objekt. Dessa styr vår uppfattning om hur vi ser på vårt samhälle, menar författaren. Hon skriver att postindustriella miljöer har förmåga att både kommentera förutsättningar för dess uppkomst men påminner oss också om alltings förfall och att vårt samhälle, som vi känner det, är en parentes i jordens historia. Så hur ska landskapsarkitekter behandla nedlagda industriområden så att de kan förmedla den historia de bär på? Hur kan landskapsarkitekter forma miljön så att vi blir påmind om de hantverket som krävdes för att bygga dem? Går det ens att kontrollera upplevelsen av en plats i den mån att de kan berätta om de sociala och miljömässiga faktorerna som format dem? För att förmedla och aktivera kulturarvet är mina slutsatser att landskapsarkitekten bör:

- Behandla de industriella objekten och strukturerna som förmedlare av den historiska berättelsen av platsen, snarare än som estetiska värden (Chan 2009). Görs det senare är platsen dock inte utan kvalitéer. Den har fortfarande förmåga att ge besökare upplevelser även om de inte är byggda på historisk autenticitet (Blennow 2002).
- Vara medveten om att miljön kommunicerar med vårt nutida samhälles värderingar och är inte en statisk och sann bild av dåtiden (Ludwig 2016). Hon bör förhålla sig kritisk till det utgångsläget och tillämpa försiktighet då hon hanterar historiska "bevis" (Howard & Graham 2008). Därför bör hon inte heller rikta designen för mycket och "skriva någon på näsan" med historien. En mer

öppen design har lättare att rymma mer komplexa historiska narrativet för framtidens tolkningar. Vad vi finner vara sanning idag behöver framtiden inte hålla med om (Chan 2009).

- De historiska strukturerna, riktningarna och kontexten till industriområdet är viktiga för läsbarheten. Dessa bör användas som primära koncept för utformningen. Historien bör också vara synlig, i den estetiska utformningen såväl som i funktionen/programmeringen (Weilacher 1996). Blir den historiska aspekten någonting som läggs på utformningen efteråt är det större chans att den går förlorad när platsens fortsätter att utvecklas efter den initiala utformningen är gjord (Chan 2009).
- Om den pedagogiska aspekten av det industrihistoriska arvet är det viktigaste, är det bäst att göra om platsen så lite som möjligt. De platser som lämnats orörda har större förmåga att kommunicera än de platser som blivit förändrade genom design (Riksantikvarieämbetet 2001). Görs platsen om behöver landskapsarkitekten överväga om designen är begripbar. Den behöver vara öppen för de olika tolkningar vårt multikulturella samhälle gör och även vara begripbar för framtida tolkare (Chan 2009).
- Övergivna industriområden har förmåga att väcka kreativitet och upptäckarglädje hos besökare. Det kan utnyttjas i designen för att väcka en lust till att veta mer om platsen och dess historia. Förmågan minskar i takt med att platsen blir mer uppstyrd och tillrättalagd. Den brokiga och tillåtande karaktären har dessutom förmåga att förmedla en mer mångfacetterad berättelse än den tillrättalagda (Chan 2009).

REFERENSSTUDIER

SIMONSLAND BORÅS
ERIKSBERG GÖTEBORG

LÄRDOMAR FRÅN REFERENSSTUDIERNA

Som tidigare nämnts gjordes referensstudierna dels för att få inspiration till mitt gestaltungsförslag, dels för att öva på att göra en kulturmiljöanalys inför analysen av kexbageriet. Två platser studerades som har en historia som liknar kexfabrikens men som redan genomgått omvandlingsprocessen från industriområde till stadsdel. Platserna för referensstudierna är det förre detta varvet Eriksberg i Göteborg och textilindustrin i Simonsland i Borås. Likt platsen för Göteborgs kexbageri blev de båda industrialiserade under mitten av 1800-talet och har nära kontakt med vatten. De har modersisterats under 1900-talet och lagts ner efter 1950. Här redovisas de lärdomar jag erhållit medan analysen i sin helhet är bifogad som bilaga.

Verktyget som användes till analysen är en av mig vidareutveckling av DIVE-metoden (Riksantikvarieämbetet 2009) kallad M-DIVE. Det gjorde att jag först behövde lära mig originalmetoden och sedan modifiera den för att passa mitt syfte, nämligen att synliggöra hur historien har valts ut och omsatts i den nya miljön som skapats. De lärdomar jag fått apropå verktygen M-DIVE/DIVE och att hitta material är att det går att få en snabb överblick över platsens historia genom att läsa bloggar och facebooksidor som relaterar till stadens historia. Det gjorde att jag lättare förstod vad jag såg på äldre kartor, flygfoton och fotografier. Även om jag inte hittade

någon inventering i samband med att Eriksberg byggdes om, kunde jag använda information från en miljökonsekvensbeskrivning från trafikverket där de undersökte hur Eriksberg skulle bli påverkad av utökad järnväg. En lärdom är alltså att även om utredningar inte avser kulturmiljön kan den vara beskriven ändå. Ytterligare en bra källa till information är diverse lokalföreningar verksamma i området. Varvshistoriska föreningen har till exempel sammanställt mycket om Eriksbergs varv och gett ut böcker om dess historia.

M-DIVE, liksom DIVE, redovisas i fyra separata steg men under arbetet har jag upplevt att det underlättat att göra steg 1 och 2 tillsammans och likaså 3 och 4. I mitt vidare arbete tar jag med mig att det är lättare att förstå det jag läser om hur platsen förändrats om jag själv är där och kan bolla informationen mot hur det ser ut idag. När det kommer till att kommunicera materialet och mina upptäckter kommer jag i mitt fortsatta arbete avsätta mer tid för att göra produkten mer lättläst för läsaren.

Vidare i arbetet med kexbageriet tar jag också med mig flertal gestaltungsidéer. Objekt från kexbageriet kan få stå kvar för att kommunicera platsens tidigare användning så som kranen med tillhörande räls och vinsch i Eriksberg och skorstenen och det tidigare vattenverkets apparatur i Simonsland. Eftersom

kexbageriets alla byggnader är sammanbyggda kommer det bli aktuellt att kapa vissa fria. Därför tar jag med mig från Simonsland hur återanvändningen och anpassningen av byggnaderna till dess nya funktion kan vara ärlig i sin utformning. Sättet man låtit tidigare ytterväggar sparats som innerväggar med fönster, på ett synligt sätt murat igen dörröppningar som inte längre används gjorde det möjligt att förstå det tidigare samband som funnits och gav upphov till en intresseväckande karaktär.

I Eriksberg användes belysning för att framhäva bockkranen och liknande kan göras på kexfabriken. Från Eriksberg tar jag också med mig sättet att använda områdets tidigare struktur som en del av den nya utformningen. Båda referensplatserna kan användas som inspiration till hur man skapar kontakt med vattnet och hur man kan variera mellan hårdgjorda och gröna kanter.

Planprocessen för kexbageriet kommer antagligen pågå i flera år innan någonting byggs och Eriksberg väckte frågan om vad en plats kan användas till i väntan på vad som ska komma. I Eriksberg gjorde konserterna som hölls där att människor som tidigare inte besökt platsen fick en anledning att komma dit. Det skulle kunna hjälpa att skapa ett intresse för kexbageriet, dess historia och framtid.

I referensstudierna synliggörs områdets utveckling

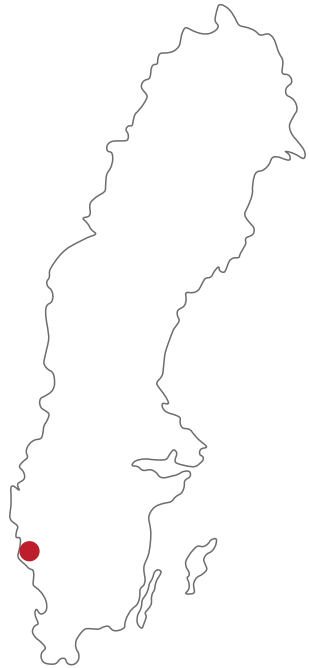
och de val som gjorts i stadsomvandlingsprocessen som har gjorts som lett till dagens miljö och utformning. Eftersom analysen utgår från dagens läge då valen redan är gjorda och förverkligade var det svårt att se vad som valts bort. Detta diskuteras vidare i kapitel 6 under metoddiskussion.

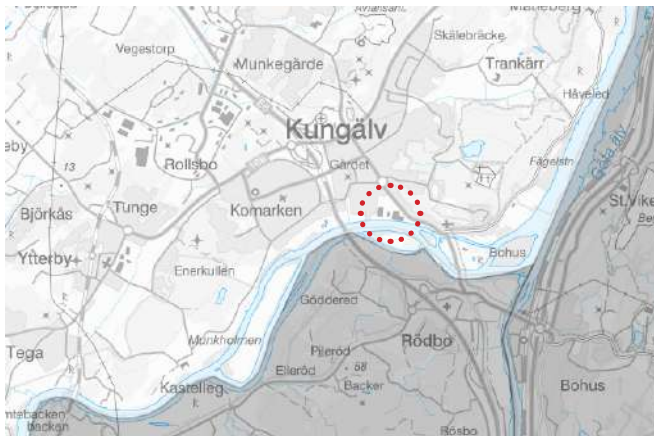
ANALYS OCH INVENTERING

GÖTEBORGS KEXBAGERI

GÖTEBORGS KEXBAGERI

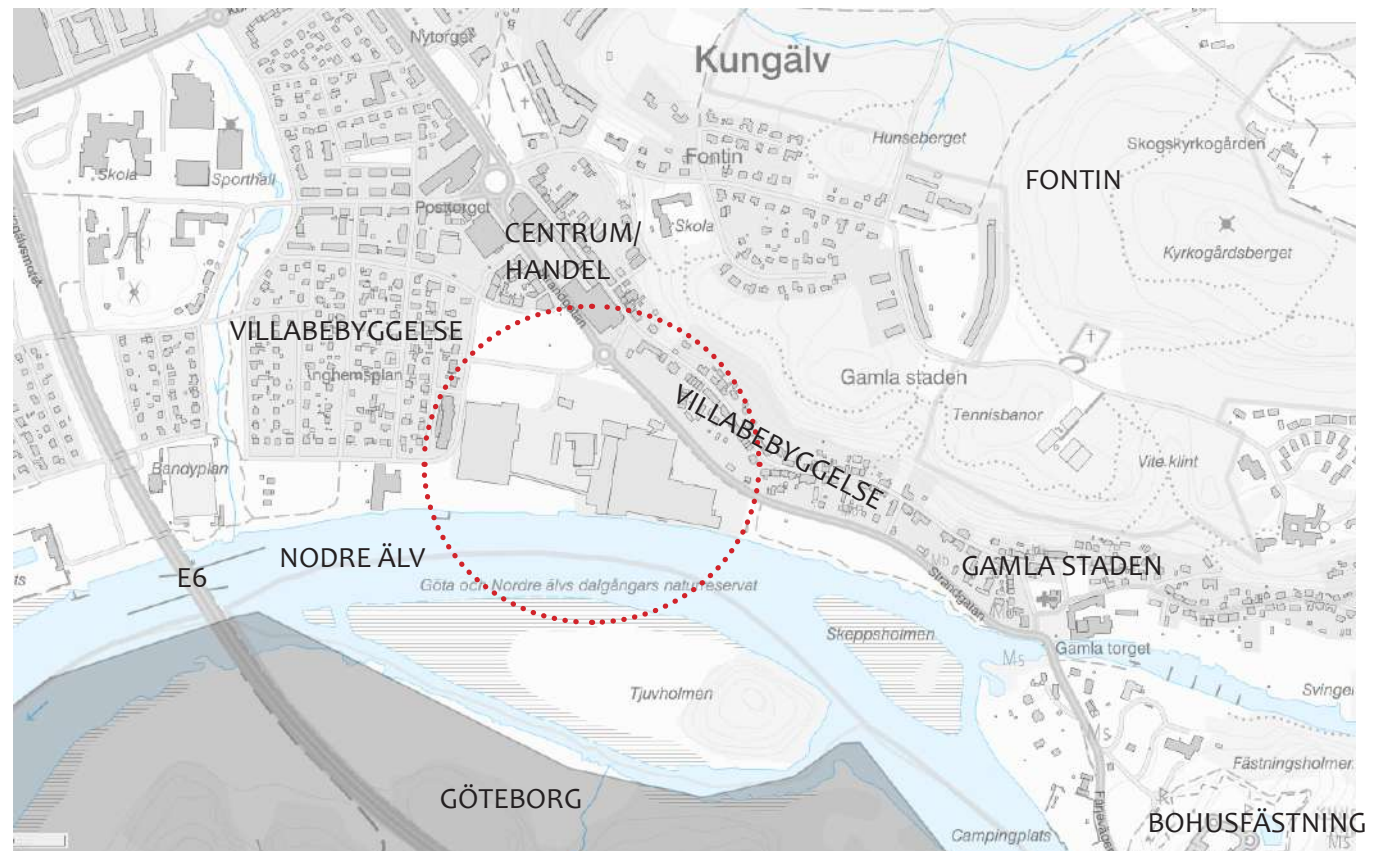
Bildkällor: Nedan,
Lantmäteriet 2020a med
tillägg av författaren.
T.H. Lantmäteriet
2020b med tillägg av
författaren.

INTRODUKTION

Området där Göteborgs kexbageri idag har sin produktion ligger i Kungälv kommun, längst med Nordre älvs norra strand. Platsen har haft industriell verksamhet från åtminstone 1850, då i form av ett företag som torkade och exporterade spannmål. 1875 startade ett glasbruk och 1888 kexbageriet

som under årens lopp expanderat och utgör nu den enda verksamheten. År 2022 förflyttas produktionen till Lettland och koncernen som äger fabriken är intresserad av att bygga en ny stadsdel på den gamla tomten.

Området ligger klämt mellan Nordre älv, Strandgatan och bostadsbebyggelse. Hela fabrikstomten är omgärdad av höga nätstaket och allmänheten har bara tillträde till en butik i norra delen. Byggnaderna som tillkommit under åren är sammanbyggda till en sammanhängande volym. Materialen skiftar i och med användningsområde och byggnadsår – trä, tegel eller korrugerad plåt i grönt eller rött. Karaktären upplevs som brokig och intressant i vissa delar medan andra förefaller mer monotona och utan upplevelsevärden. Förutom asfalterade uppställningsytor och parkering finns ett större grönområde i områdets sydvästra del mot älven och, längst med Strandgatan och Trädgårdsgatan, en del äldre träd.

Orienteringsbild med gatunamn och fabriks funktioner. Bildkälla: Lantmäteriet 2020c, ortofoto med tillägg av författaren.

DIVE STEG 1 OCH 2

Nästkommade del kartlägger varför platsen ser ut och fungerar som den gör idag och kopplar utvecklingen av platsen till generella skeenden i samhället. Begreppet samhälle har i det här arbetet valt att tolkas som samhällen i olika skalor, både lokalsamhället och världen. Den kommenterar också hur pass läsbara de beskrivna historiska lagren på platsen är; alltså om man som besökare kan förstå hur och varför platsen har utvecklats till vad den är idag.

De frågor som besvaras är:

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?

Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?
Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

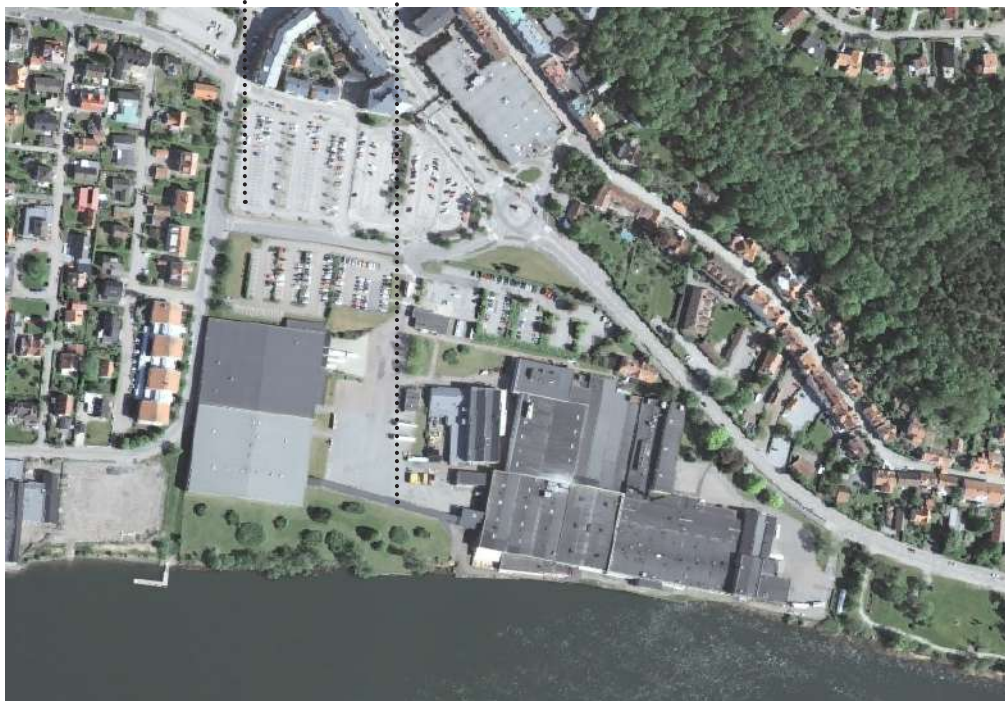
År 1996–2021

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

Liljedahlgårdens
tidigare läge

Transportgången kapade den
sista sikten genom området

Bildkälla: Lantmäteriet 2014, ortofoto med tillägg av författaren.

Mellan 2001 och 2005 försvann de sista spåren av glasbrukets arbetarbostäder, kallad Liljedahlgården. De sista resterna var av ett litet uthus och några björkar som togs bort när parkeringen norr om den stora lagerbyggnaden renoverades och fick ny asfalt (Lantmäteriet 2001 och 2015). 2003 förbands de stora lagerbyggnaderna i områdets västra del med förrådet närmast älven genom en 120 meter lång transportgång (Bygglovshandling Fabrikerna 11, 2003-09-04). I och med tillbyggnaden blockeras all sikt genom området från staden ned mot älven. Karaktären av området är en modern storskalig fabrik. 2018 meddelade ledningen på kexbageriet att produktionen kommer läggas ner i Kungälv år 2022 och istället starta i Lettland (Andersson 2018). Orkla som äger fabriken och Kungälv kommun ser positivt på att omvandla området till en ny stadsdel för bostäder (Andersson 2019).

Betydelse: Flytten av produktionen kan sägas spegla samhällets globaliserade marknad. Därtill en samhällsutveckling där centralt belägen och vattennära tomtmark ses som en så stor ekonomisk resurs att den inte kan förbises.

Läsbarhet: Miljön från denna tid är läsbar och karaktären av industriområde påtaglig. Exteriört kan miljön inte kommunicera vad det är som tillverkas.

År 1976–1995

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

Rester av
Liljedahlsgården

Bildkälla: Lantmäteriet 1995, Ortofoto

I slutet av 70-talet såldes Göteborgs kexbageri till Maraboukoncernen. De nya ägarna beslutade att bygga ut fabriken. En ny kontorsbyggnad med personalutrymmen tillkom 1980 och en bräckbod med försäljning samma år. Tidigare framställde kexbageriet chokladen till sina kakor själv men i och med de nya ägarna slutade chokladtillverkningen. Därför kunde det så kallade Bönhuset rivas 1981 (Bygglovhandling Fabrikerna 4, 1981-11-16) vilket låg längst älven vid hörnet av det centrallager som 1984 tillkom kloss an den lagerbyggnad från 1964. 1987 byggdes ett nytt råvarulager i fabriksbyggnadens östra del (Arensberg 1988).

På flygfoton kan man se att Liljedahlsgården med de två hus som glasblåsarna från Liljedahl i Värmland tog med sig till Kungälv 1919-1920, revs någon gång mellan 1971-1995 för att göra plats åt parkering (Lantmäteriet 1971 och 1995).

1994 sålde Maraboukoncernen kexbageriet till den norska Orklakoncernen.

Betydelse: Ända sedan start hade fabriken varit ägd av grundaren Carl Leopold Berggren och senare hans efterkommande släkt. I och med försäljningen till Marabou upphörde en 90 år lång relation mellan släkten Berggren och platsen. Uppköpet gav konsekvenser på områdets karaktär genom att investeringarna ledde till storskaliga tillägg i området.

Läsbarhet: De utbyggnader som skedde under perioden finns fortfarande idag och är i bruk.

Bildkälla: Lantmäteriet 1971 Ortofoto

Under perioden skedde stora förändringar i den fysiska strukturen. Strandgatan drogs genom området och stod klar 1957. Innan gick trafiken mellan Göteborg och Oslo på Västra gatan som var kraftigt underdimensionerad. Kexbageriet köper in tomt och byggnader där Kungälvs nedlagda glasbruk låg (Arenberg 1988). 1959 byggdes glashyttan om för att kunna användas som verkstad till kexbageriet enligt ritningar av arkitekten Wello Usskyla (bygglovshandling Fabrikerna 11, 1959-01-14) och en stor lagerbyggnad tillkom 1964. 1967 står en ny wafersfabrik klar och i denna ett laboratorium. Samma år köptes Örebros kex upp för att efter ett fåtal år läggas ner (Arensberg 1988).

1969 fick fabriken få beviljat bygglov för att fylla ut den hamnbassäng som låg i anslutning till glasbrukets nya hytta (Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1969-10-16). Under 1973-75 skedde utbyggnad kex-, wafers-, beredning-, paketering- avdelningarna. Man gjorde en tillbyggnad för matsal längst med älven och byggde ett stort förråd ned mot älven (Arensberg 1988).

Arbetsbostäderna Lusasken, Smörbyttan och Gula febern som tillhört Kungälvs glasbruk revs. Det första 1970 och de två senare 1975 (Berg 1985).

År 1957–1975

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: När den sista av de två hamnbassängerna fylls ut blir det tydligt att området som vid dess uppkomst vänt sitt ansikte mot älven, nu istället vänder sin baksida mot den. När Strandgatan anlades klipptes de långa tomtremsorna som tidigare låg från Västra gatan och ner mot fabriksområdet och älven. I och med den nya gatan begränsades också fabriakens utvidgningsmöjligheter vilket Orka tog upp som ett skäl till produktions flytt utomlands (Andersson 2018).

Att arbetarbostäderna rivs speglar en växande klyfta mellan arbetsgivare och arbetstagare. Det var inte längre vanligt att arbetsgivaren ordnade med husrum åt sina anställda. De byggnader som uppförts tidigare visade en arkitektonisk omsorg i sin utformning. I och med den här perioden började området förlora de kvalitéerna eftersom tillbyggnaderna är storskaliga, ensidigt utformade, inte sällan utan fönster.

Läsbarhet: Sambandet mellan Västra gatan och älven och sambandet mellan Västra gatan och fabriksområdet blev mindre läsbart i och med Strandgatan. Likaså försvårades förståelsen för industrins uppkomst, med älven som transportled och framsida, då den sista av de två hamnbassängerna fylldes igen. Stora delar av den bebyggda miljön som finns idag är från den här tiden.

Bildkälla: Flygfoto år 1947, digitalt museum id: UMFA53100:0722

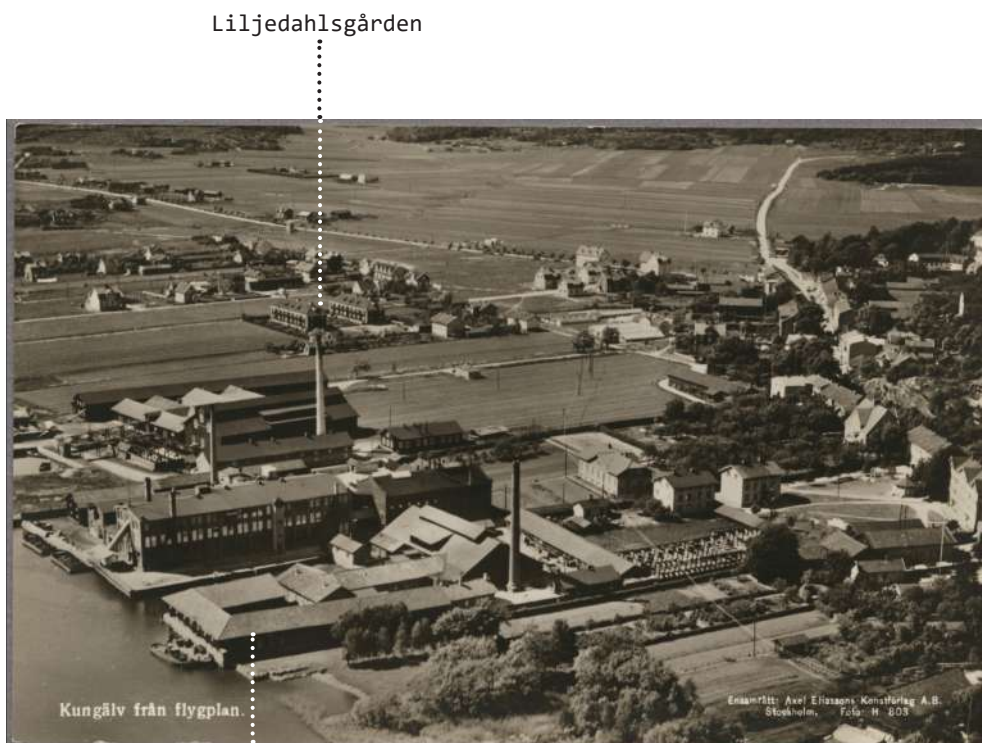
1942 övergick Kungälvs glasbruk till aktiebolaget Surte-Liljedahl. Handblåsningen upphörde 1949 och ersattes av en helautomatisk maskin för tillverkningen. Kexbageriet ville utvidga verksamheten men eftersom det rådde osäkerhet kring Strandgatans exakta sträckning tog det ett tag innan utbyggnaden blev av. Men det rådde brist på lagerutrymme och för att kunna tillgodose försäljningstoppar förvarades kexpaket längst väggarna i fabriken. 1953 var utbyggnaden av kexfabriken klar vilken uppfördes på den gamla hyttans tomt. Vid pålningen stötte man till och med på grunden. Den långsmala utbyggnaden placerades vinkelrät mot den gamla fabriksbyggnaden. I och med moderniseringen kunde två 55 m långa bandugnar tas i bruk och man slapp de varma plåtarna (Arenbergs 1988). Tidigare hade det legat en hamnbassäng mellan kexbageriet och gamla hyttan men kring den här tiden fylldes den igen. Berg (1985) skriver att 1956 upphörde all tillverkning i glasbruket och maskinerna flyttas till hyttan i Surte. Under de nästkommande två åren såldes det lagret man hade ut.

Betydelse: Perioden var den sista i Kungälvs glasbruks historia. 1978 lades även glasbruket i Surte ner (Berg 1985). Det går inte att finna hur länge export och varumottagning skedde med båt men man kan anta att den ökade bilismen under 50-talet gjorde att hamnbassängen upplevdes överflödigt.

Läsbarhet: En del av den utbyggnad som skedde på 50-talet finns kvar idag och kan ses från Strandgatan. Det finns ingenting i miljön som tyder på att det en gång låg ett glasbruk här.

År 1919–1944

BESKRIVNING

Kexfabriken köper
gamla glashyttan

Foto taget 1932. Bildkälla:
Digitaltmuseum, id JvmKCAC11803

Glasbruket Liljedahl i Grums kommun i Värmland lades ner 1917 och under 1919-1920 flyttar 24 familjer därifrån till Kungälv för att arbeta på glasbruket. De har med sig två nedmonterade bostadshus som flottats dit. De uppfördes på mark som glasbruket köpt in väster om den nya hyttan på Gamla gårdet längst med Trädgårdsgatan. Området kom att kallas Liljedalsgråden. Väl på plats byggdes det på ytterligare en våning. På en teckning i Bergs bok *Det var en gång ett glasbruk* (1985) visas de två bostäderna med omgivande trädgård. De låg mitt emot varandra med långsidorna mot älven och ett stort grönsaksland mitt emellan. Dassen låg mot nya hyttan och nere vid älven fanns tvättstuga och förråd för virke (se nästa sida).

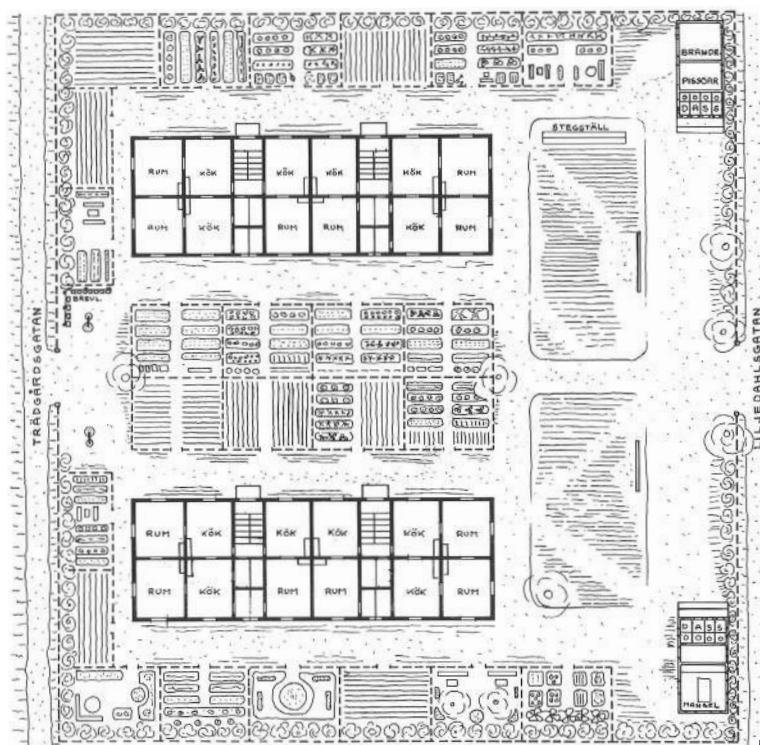
I början var glasbruket lönsamt men därefter skiftande. 1923 läggs det ner tillfälligt för att sedan året efter startas igen. 1926 tillverkades uteslutande damejeanner (Berg 1985). Efter första världskriget byggs kexbageriet ut i omgångar. 1919-1920 tillkom en avdelning som tillverkade skum- och chokladartiklar. Den byggdes ut ytterligare 1928-1930 och mellan 1935-1936 moderniserades både kex och

wafersproduktionen. Produktionen övergick till att helt vara elektisk och därför tillkom en transformatorstation. Ett laboratorium byggdes där man testade råvarorna (Rydén 1959).

1939 överlät glasbruket tomten där den gamla hyttan låg till kexbageriet. Det fanns planer på att bygga en genomfartsled som skulle gå parallellt mellan Västra gatan och älven. Genom att överta tomten till den gamla hyttan säkrade kexbageriet sin möjlighet att utvidga sin produktion öster ut. Kanske var det kriget som gjorde att utbyggnaden dröjde (Berg 1985).

Damejeanner på lager från
Liljedahlsgråden i bakgrunden ner
till älven. Bildkälla: Berg (1985)

Teckning över Liljedahlsgården.

Bildkälla: Berg (1985)

Bildkälla: Lantmäteriet 2020a

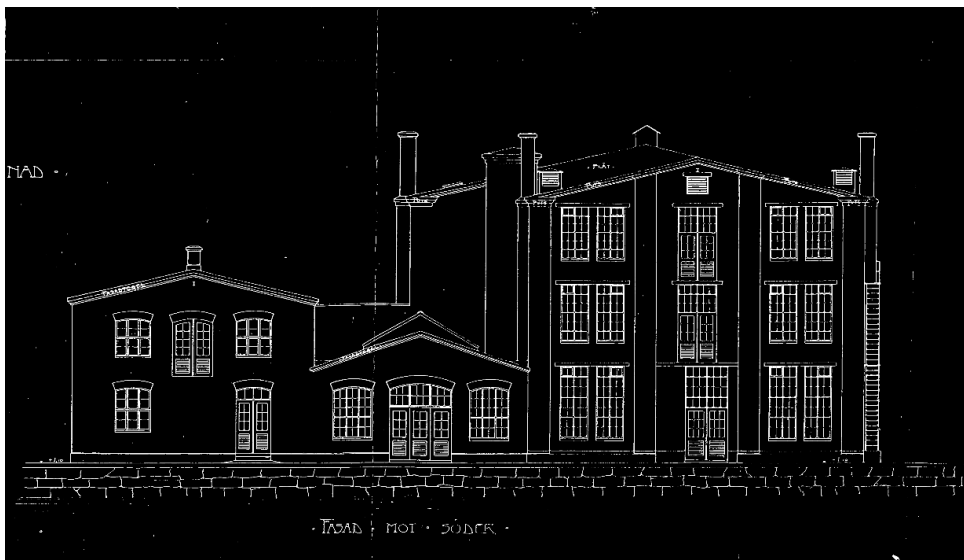
Betydelse: I en minnesskrift utgiven av kexbageriet då den fyllde 100 år kan man läsa att det fanns en oro att konsumenter skulle välja bort produkterna när fabriken gick över till eldrift på 30-talet. Omfattande reklamkampanjer bedrevs för att övertyga om att detta var framtiden och att "elektiskt bak ger bästa smak" (Arensberg 1988). Kanske är det därför det i den minnesskrift som gavs ut när fabriken fyllde 50 år poängteras återkommande hur modern och hygienisk fabriken är nu när det inte längre användes kol (Göteborgs kexfabriks aktiebolag 1938). Det var ingen nyhet att det kom glasblåsarfamiljer från olika platser i Sverige och grannländerna till Kungälv. Men att så många värmlänningar kom åren 1919-1920 skildas enligt Berg (1985) som en stor omställning för Kungälvborna. Att de tog med sig hus i flytten ner speglar den varsamhet och resurssnålhet som rådde.

Läsbarhet: Det finns ingenting fysiskt kvar som vittnar att Liljedahlsgården låg längst med Trädgårdsgatan. Idag heter en väg som löper genom området Liljedalsgatan och området norr om där husen låg kallas Liljedal.

År 1911–1918

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

Fabriken som den såg ut efter den återuppbyggdes efter branden 1911. Vy från söder. Bildkälla: Bygglövshandling Fabrikerna 11, 1912-01-01.

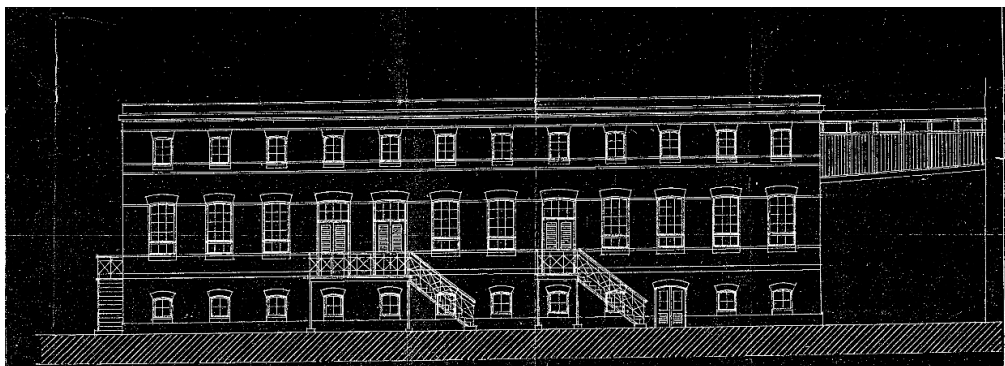
Den 19 oktober 1911 brann kexfabriken och de omkringliggande träbyggnaderna ner. Den nya wafersfabriken klarade sig och fick inhysa hela produktionen till dess att övriga byggnader för uppförda igen (Arensberg 1988). Den nya fabriksbyggnaden ritades av C. F. Ebeling och uppfördes av C. O Peterson & Söner. Den lades på samma plats för att kunna utnyttja del av grundläggningen från den tidigare fabriken och utgjordes av 3 våningar i tegel. I den fanns lokaler för tillverkningen och magasin. Männens matsal och omklädningsrum låg på första våningen medan motsvarigheten för kvinnor låg på andra våningen. På tredje våningen var fabriken hopbyggd med byggnaden för waferstillverkning genom en överbyggd bro. (Bygglövshandling Fabrikerna 11, 1912-01-01) I den gamla fabriken fanns igen matsal utan de anställda åt sin medhavda smörgåslunch i någon vrå nära där de var sysselsatta (Rydén 1959). Redan 1902 fanns planer på att utvidga glasbruket med ytterligare en hytta men det blev inte genomfört förrän 1911. Den uppfördes på västra sidan kexbageriet. 1913 sålde Berggren sina aktier i glasbruket till AB Surte-Liljedahl (Berg 1885). Det har inte gått att finna när den västra hamnbassängen grävdes men det kan antas att det skedde i samband med uppförandet av den nya hyttan.

Betydelse: Första världskriget gjorde att produktionen på de båda fabrikerna gick på sparlåga. För kexbageriet var svårt att få tag på råvaror och maskiner som annars införskaffades från England var för riskabelt att frakta över havet. För glasbrukets del var det framförallt bristen på kol och annat bränsle som gjorde att produktionen gick ner.

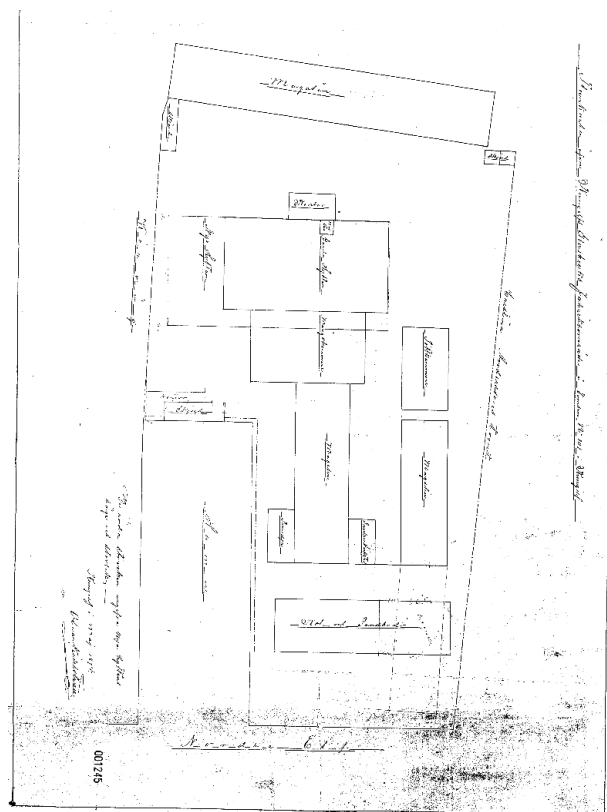
Läsbarhet: En bit av den nya hyttan som byggdes 1911 kan finnas kvar idag. I bygglovhandlingar (Fabrikerna 11, 1959-01-14) kan man se att den renoverades till verkstad till kexbageriet och genom jämförelse av flygfoton ser det ut som att byggnaden inte har rivits. Dock är det högst osäkert om hyttan i sitt nuvarande skick och sammanhang har förmåga att kommunicera något av sitt ursprung.

Nya hyttan sedd från tjuvholmen okänt år. Bildkälla: Berg (1985)

Ovan: Del av ritning i bygglovhandling för ombyggnad av kexbageriet 1900. Bildkälla: Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1900-01-01.

T.V.: Plankarta över glasbrukets gamla hytta med önskad tillbyggnad. Bildkälla: Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1894-01-01

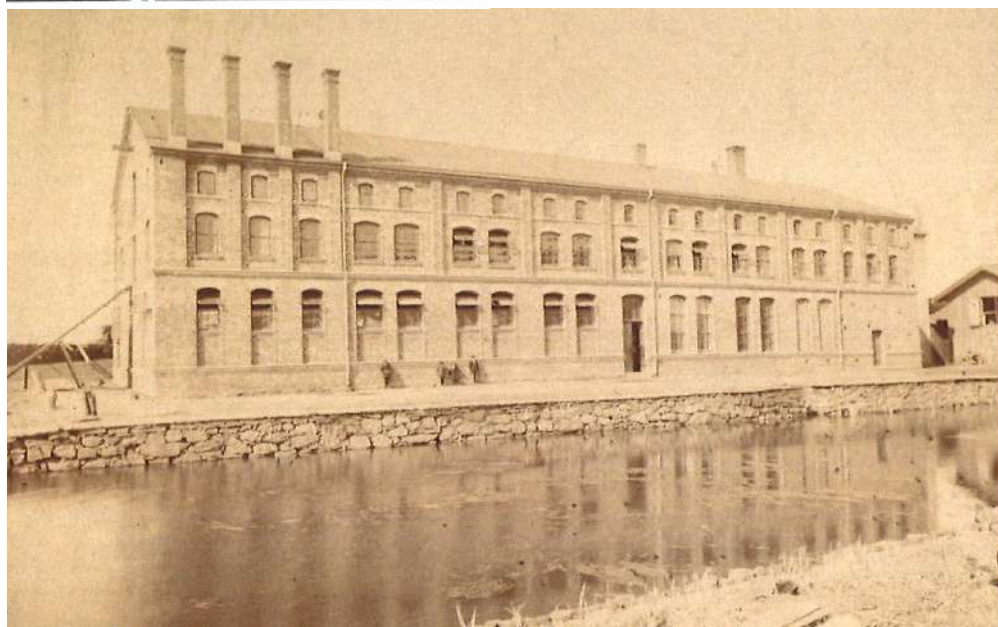
I april 1888 startade Carl Leopold Berggren tillsammans med Jan W Pettersson och Knut Johnsson Göteborgs kexfabriks A.-B. Berggren var en mångsysslare, handlade med livsmedel, gjorde affärer med byggnadsmaterial, spannmål och ägde Kungälv's glasbruk (Berg 1985). Från början var det inte bestämt var fabriken skulle ligga men Berggren hade redan två fabrikstomter i Kungälv. Där låg glasbruket och de magasin som tillhörde hans företag som exporterade havre. De sistnämnda företaget gick inte så bra ekonomiskt och Berggren beslöt att sälja tomten (101 A) med tillhörande byggnader till kexfabriken (Arenberg 1988). I styrelseprotokollen kan man läsa att huvudmagasinet närmast älven revs för att göra plats för den nya bygganden och den före detta torkkian byggdes om till arbetarbostäder. Där flyttade sedan några familjer in och det fanns också ett par rum åt ogifta anställda (Rydén 1960). Dessa byggnader hade tidigare tillhört företaget Corin, Lindhult & Co. För att få kunskap och hjälp med att starta fabriken anställs Robert Cruickshank från Skottland, beskriver Hedberg och Hedberg (2009). Författarna är släkt med Cruickshank och de har skrivit en bok som skildrar

Roberts och familjens liv. Robert hade lång erfarenhet av kextillverkning i industriell skala och flyttade till Kungälv tillsammans med hans fru och deras 5 barn. De bodde i ett hus på Västra gatan som Berggren hade köpt billigt då ägarna gått i konkurs. Med sig hade de ett par kexarbetare hemifrån Glasgow. Kexbageriet stod klar 1888 och den maskinella utrustningen hade köpts in från England (Hedberg & Hedberg 2009). Några av de första kakorna som bakades var Marie, Albert, Oscar, Julkex, ginger nuts och Maracoons (Arenberg 1988).

Det var dåliga tider för Kungälv's glasbruk. Det arrenderades ut till andra affärsmän som under ett par år försökte få ekonomisk bärighet i produktionen. Bland annat prövades det att tillverka fönsterglas en kort tid. Verksamheten låg nere 1890 och delar av 1891 och byggnaderna var delvis uthyrda till andra verksamheter. Alla glasblåsare som hade arbetat i hyttan flyttade vidare till andra bruk. När produktionen återigen startade 1891 satsades det istället på att framställa buteljer. 1894 revs den gamla hyttan och en ny byggdes på samma plats. Den nya var högre och luftigare än den gamla, byggd i trä men inklädd i plåt

för brandriskens skull (Berg 1985). I kommunens arkiv för bygglov finns en plankarta som visar utbyggnaden och den befintliga miljön. På den kan man utläsa det vuxit fram ett kluster av byggnader med olika funktioner, bland annat: Kol och sandupplag, magasin, smedja, verkstad, pottkammare och mängkammare (den råvarublandning som smälts samman till glas). På kartan ser man den önskade nybyggnationen av en lite större glashyttta och en kontorsbyggnad längst kanten av hamnbassängens norra avgränsning

Kexfabriken och dess interiör vid sekelskiftet. Den undre bilden är tagen från andra sidan hamnbassängen på den gamla glashyttans tomt. Bildkälla: Hedberg och Hedberg 2009.

(Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1894-01-01). För arbetare på glasbruken ingick bostad, bränsle och sjukvård i anställningen. Därför behövde det byggas mer arbetarbostäder när produktionen kom igång igen. Bland annat gjordes inköp längst med Västra gatan och 1900 byggdes den byggnad som kom att kallas Teatern (Berg 1985). I bygglovshandlingar ser man planlösningen på byggnaden med flertalet mindre rum och kök (Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1900-01-01). Bredvid den stod en stor kastanj och en lind som gav skugga och platsen kallades för Skuggen. 1902 lämnas det in en ansökan om att utvidga kexbageriet med en rånavdelning. Byggnaden är tre våningar och i den finns också omklädningsrum, kök, kontor, verkstad och provrum (Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1902-01-01).

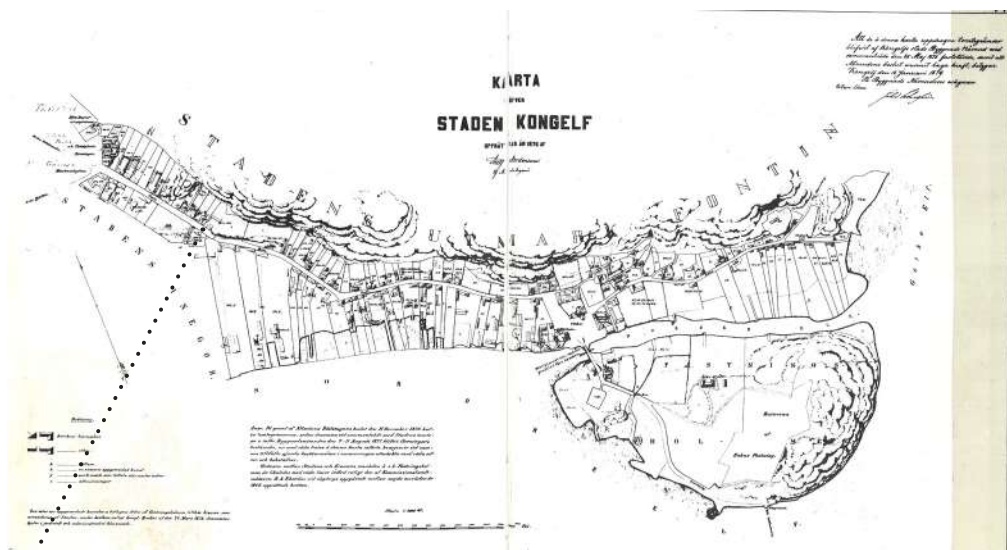
1902 sades avtalet upp som möjliggjorde för ångbåtar för passagerare att lägga till vid glasbruket eftersom trafiken var hindrade och störde arbetet på bageriet (Berg 1985). 1910 byggs en kontorsvilla till kexbageriet (Bygglovshandling Fabrikerna 11, 1910-01-01).

Betydelse: Göran Behre är docent i historia vid Göteborgs universitet. Han berättar att Göteborg var under denna tid en verklig storhamn med förbindelser ner mot kontinenten och kallades för Lilla London eftersom utbytet mellan Göteborg och England (och Skottland) var så starkt. Många engelsmän bosatte sig i Göteborg vilket medförde att göteborgarna anamade brittiska vanor i mat, dryck och mode (Sveriges radio 2006). En sådan vana var kex till te och hittills fanns det ingen kexproduktion i Sverige. Då tullavgifterna för importerade livsmedel höjdes 1888 fanns det således en marknad för svensktillverkade kex. Att kexbageriet anställda skottar för att starta produktionen var alltså eftersom kunskapen inte fanns i Sverige men i England och Skottland hade det funnits industriell kextillverklig i många år (Hedberg & Hedberg 2009).

Läsbarhet: Arbetarbostaden Teatern från 1900 och kontorshuset som byggdes 1910 finns kvar och har förmåga att kommunicera tiden då de byggdes. Det förstnämnda huset har förlorat kontakten med fabriksområdet dels genom Strandgatans dragning, dels genom staket och plank.

År 1870–1887

BESKRIVNING

Karta över Kungälv 1876. Bildkälla:
Karta öfver staden Kongelf. B.A.
Ekström 1876 i Hökerberg 2003.

Okänd byggnad
Corin, Lindhult & Co. Magasin och torkria
Glasbruket, gamla hyttan
Den första hamnbassängen

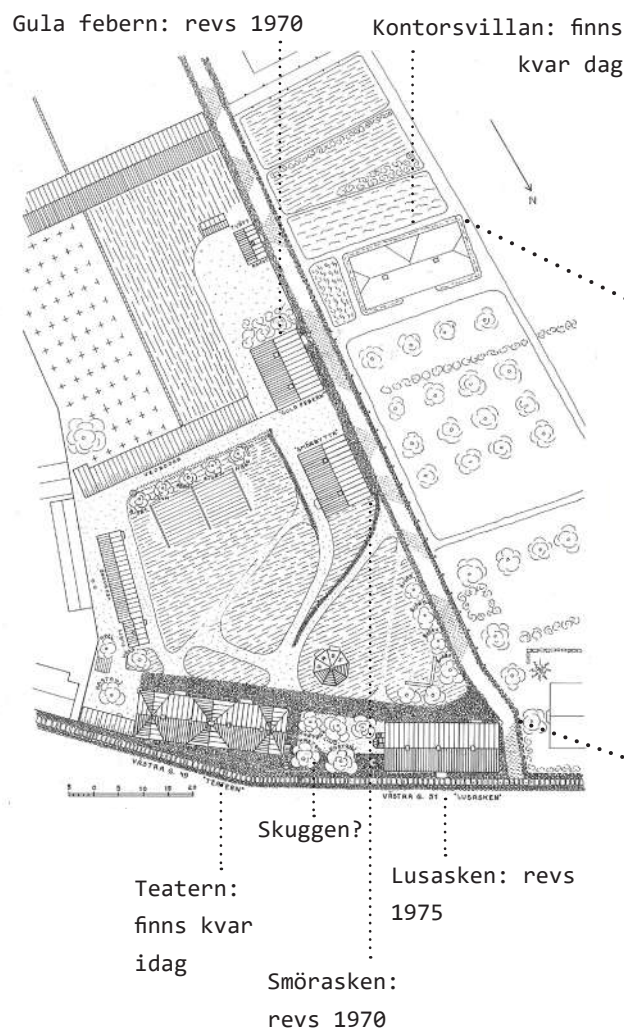
Gamla hyttan kring sekelskiftet sedd från älven. Bildkälla: Berg (1985).

Mellan 1855-1871 bedrev Corin, Lindhult & Co. spannmålshandel och hade magasin och torkrior på tomten 101 och 101,5 eller 101 a och B. Mellan de två tomterna fanns en hamnbassäng där fartyg kunde lägga till lä för att lotsa och lasta. Exporten gick främst via båt till England men även inrikes. Företaget gick i konkurs 1871 och två år senare köpte Carl Leopold Berggren tomterna och magasinerna. 1875 gick han ihop med W. Andersson och Richard Åman och startade Kongelfs glasbruks AB. Företaget köpte tomt 101 av Berggren och lät bygga en glashytta och smältugn med 4 deglar (kär som står i ugnen där massan till glaset smälts) (Berg 1985). Fast än att företaget hade en del produktionstekniska och därför ekonomiska besvär byggdes området ut under det nästkommande 10 åren. För att kunna erbjuda glasblåsarna och deras eventuella familjer boende ordnades bostadshus i norra delen av glasbrukets område. Dessa fick namnen Lusasken, Gula febern och Smörasken. Tillsammans kallades de för glasbruksgården. Man hade inte plats för några större trädgårdsland men utefter vedboden vid Gula febern grävde man mindre land där man odlade blommor och grönsaker. Vid Lusasken fanns det björkar planterade

i ring vilket bildade en grotta. Till vardags höll man sig på gräsmattan som tillhörde sitt hus men på högtider samlades man och firade gemensamt (Berg 1985).

I Glasbruket gjorde man så kallat småglas bland annat: dricksglas, karaffer, medicinflaskor, trattar, kolvar. Glasblåsarna som flyttade dit för att arbeta kom från andra glasbruk i Sverige, Norge och Finland. Men företaget gick inte bra ekonomiskt och 1886 gjordes försök att sälja det. I en annons i Smålandsposten kunde man läsa att ett boningshus i 2 våningar med 15 rum och två kök samt en glashytta med ugnar, gastorn och tillhörande byggnader för glassliperi, packrum, magasin, smedja, snickeriverkstad, lokomobilstall (byggnad för flyttbar ångmaskin) och två boningshus på Västra gatan var till salu. I annonsen beskrivs också att hamnbassängen var muddrad, 10 fot djup, 160 fot lång och 60 fot bred (Berg 1985).

Berggren var också med att starta Ångbåts AB Inland 1876 som körde gods- och persontrafik bland annat till Göteborg och Kornhall. En av tilläggsplatserna låg vid glasbruket (Berg 1985).

Betydelse: Under den här perioden tog industrialiseringen fart i området. Läget vid Norde älv beskrivs varit strategisk ur transportsynpunkt (Berg 1985 och Arensberg 1988) med kopplingar till Göta kanal som fungerade som transportled upp genom landet (Göta kanal u.å) och med närhet till Göteborg. Industrimark i Göteborg var dyrt och fabriksägare började istället köpa vattennära tomter utanför staden till bättre priser säger Ola Wetterberg, professor i kulturvård (Wetterberg muntligen 2020-11-18).

Läsbarhet: Fabriksområdet har gått från att vända sitt ansikte mot älven till att vända sin baksida mot den. Hamnbassängen är igenfylld och all leverans och varusändning sker med lastbil. Inga byggnader eller strukturer på fabriksområdet finns kvar från denna tid men utanför fabriksområdet finns fortfarande spår av kopplingar till Västra gatan. Arbetarbostäderna finns inte längre kvar men de gränder som förband dessa med glasbrukets gamla hytta finns fortfarande spår av och likaså tomtstrukturen och gränser.

Vissa strukturer och byggnader finns fortfarande kvar där glasbruksgården låg. Bildkällor: Ovan, Berg (1985) & T.H., Ortofoto 2020d © Lantmäteriet med tillägg av författaren.

FÖRINDUSTRIELL TID

BESKRIVNING

Området låg väster om staden och utgjordes av åker och ängar. Det blev omvandlat till tomtmark i takt med att staden utvidgades väster ut längst med Västra gatan, klämd mellan älven och berget Fontin. På karta från 1799 kan man se att den östra halvan av det som idag är kexfabrikens område, var marker och trädgårdar till fastigheter på Västra gatan. Dessa låg i smala remsor ner mot älven och byggnaderna kantade gatan.

Två större trädgårdar är utmärka på kartan. Den ena låg på tomt nr 96 (där Västra gatan nummer 37 och 39 ligger idag) och gränsade till älven. Idag finns där den asfalterade ytan som gränsar mot Strandparken. Den andra på tomt 101 (sedermera 101B) mot Västra gatan där nummer 49 och 51 idag ligger. En byggnad med okänd funktion ligger nere vid älven. (Pehr Hallberg 1799 i Hökerberg 2003).

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Västra gatan tros ha varit förbindelsen mellan staden Kongahälla (som förstördes av svenskarna 1612 då Kungälv tillhörde Norge) och bohusfästning. När Bohuslän blev svenskt 1658 förlorade Kungälv sin stapelrätt vilket gav en stad rättighet att handla med utlandet vilket medförde att staden höll sig liten relativt läge (Hökerberg 2003).

Läsbarhet: Sambandet mellan Västra gatans bebyggelse och älven är idag avklippt av dels Strandgatan, dels fabriksområdet som är omgärdat av staket.

Karta från innan området blev industrialiserat med kexbageriets tomt markerat.
Bildkälla: Pehr Hallberg (1799) i Hökerberg (2003) med tillägg av författaren.

DIVE STEG 3

I föregående steg kartlades varför platsen ser ut och fungerar som den gör idag. Platsens utvecklig relaterades till utvecklingen i samhället och hur pass läsbara de historiska skeendena är, kommenterades. Utifrån insikterna görs i nästkommande del ett urval där element och karaktärsdrag lyfts ut, som finns på platsen idag och som har förmåga att kommentera och stödja historien så att den blir begriplig. Huruvida dessa kan utvecklas och hur pass sårbara de är för förändring kommenteras.

Frågan som bevaras är:

Vilka element och karaktärsdrag har speciellt värde, kan de utvecklas och var går gränserna för vad de tål?

Vilka element och karaktärsdrag har speciellt värde, kan de utvecklas och var går gränserna för vad de tål?

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Det fula, råa och lappade	Kommunicerar en gradvis moderniserad industri. Chan (2009) beskriver karaktären som tillåtande, att den kan skapa kreativitet och upptäckarglädje.	Kan has i åtanke som en gestaltungsprincip, att bygga på och om på ett synligt sätt.	Eventuell vilja att skapa en sammanhållen städad gestaltning i nya stadsdelen.
Relationen till älven	Kan kommunicera hur älven tidigare var det primära transportnätet och anledningen till att fabriksområdet och Kungälv ligger där.	Idag vänder området ryggen mot älven. Det finns potential att utveckla detta till områdets framsida igen.	Det vattennära läget gör att platsen är sårbar för framtida översvämningar i samband med klimatförändringar.
Relationen till Västra gatan	Ger läsbarhet till platsens uppkomst och tidigare sammanhang.	Relationen är i dagsläget svag på grund av barriärer och kan göras tydligare.	Idag finns mer givna relationer mellan området och den mer moderna staden. Förbises den tidigare relationen till Västra gatan kommer området tidigare samband gå förlorat.
Byggnader från olika tider/uttryck	Möjliggör för förståelse för hur området växt fram. Estetiskt tilltalande.	Byggnadernas uttryck kan renodlas för ökad förståelse. En del av glasbrukets nya hytta tycks finnas kvar och är idag en del av kexbageriets verkstadsutrymmen.	Svårigheten att finna lämpliga nya användningar kan leda till att byggnaderna rivs. Den äldsta byggnaden från 1910 är speciellt viktig i sitt, i sammanhanget, utstickande uttryck.
Äldre stora träd	Ekologiskt värde. Monument som kommenterar tid. Estetiskt/arkitektoniskt tilltalande.	Kan ges ett bättre sammanhang där de får den plats som behövs för att fortsätta utvecklas. Vissa av dem står klämda och kan i ett nytt sammanhang visas upp bättre.	De riskerar att tas ned i samband med byggnation eller skadas i byggnadsprocessen genom kompaktering, skador på krona eller stam.

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Skorstenen	Symbolbärare för industri. Landmärke.	Kan få en mer prominent roll i upplevelsen av platsen.	Bristande underhåll då den inte längre kommer underhållas i produktionssyfte.
Silos med bland annat socker	Symbolbärare för storskalig livsmedelsproduktion. Vittnar om vad som producerades.		Bristande underhåll då den inte längre kommer underhållas i produktionssyfte.
Doften av nybakta kakor	Synonymt med Kungälv's östra centrum.		Kommer försvinna när produktionen flyttar.
Skyltar med Göteborgs kexs logga	Identitetsskapande.	Att omsätta skyltarna i en annan kontext så det blir en del av gestaltningen.	
Gatustruktur	Ger en kontinuitet i riktning och rörelse.	Att återknyta avklippt struktur och samband.	Krav på andra dimensioner och bredder kan göra att tidigare strukturer omformas till oigenkännlighet.
Namn på platser/gator	Kan berätta om/väcka intresse för historien	Namnen har försvunnit eftersom platserna är ersatta med ytor man inte har haft ett behov av att namnge. Då nya platser skapas finns här en potential att förankra det nya i det gamla med hjälp av namn.	
Del av råvarulagret och beredningen. Faluröd byggnadsvolym som man ser från de södra entréerna till Kungälv.	Identitetsskapande landmärke.	Kan ges nytt innehåll och funktion	Det är ett objekt som upplevs på visst avstånd vilket ger den tålighet för förändringar. För att den fortfarande ska vara den faluröda lådan vid älven är den känslig för annan färgsättning och stor volymförändring.

DIVE STEG 4

I förgående steg gjordes ett urval av element och karaktärsdrag som har förmåga att kommunicera platsens historiska utveckling. I följande del ges förslag på hur dessa kan användas i skapandet av den nya platsen; alltså hur det industrihistoriska arvet kan användas i stadsomvandlingen.

Frågan som bevaras är:

Hur kan områdets utpekade, historiska kvaliteter och resurser förvaltas och utvecklas?

RESURS

FÖRVALTNING & UTVECKLING

Påbyggt och ombyggt på de äldre fabriksbyggnaderna

Övervuxen koppling västra gatan

Lappat och lagat, vildvuxen karaktär

Det fula/råa/lappade

Bevara delar av den bebyggda miljön som har den brokiga karaktären och ta tillvara på material från delar som rivs och återanvänd. Tillfällig nyttjande av platsen kan användas för att sätta den på kartan och ge platsen liv i väntan på dess nya funktion, som i fallet Eriksberg. Kreativt kaos kan få råda vilket kan ge värden som i vissa fall är tillfälliga medan vissa kanske kan sparas och integreras i det nya sammanhanget som skapas.

För att utveckla och ta tillvara på upptäckarglädjen som karaktären medför enligt Chan (2009) kan överraskningar i den nya utformningen skapas. Till exempel små gömda platser, något avvikande i en annars strikt form, detaljer som inte läggs märke till förrän du har umgåtts med platsen länge osv.

Relationen till Västra gatan

Äldre avskurna samband kan återknytas. Återuppta de tidigare smala grändarna som gick från Västra gatan ned genom området och blev avskurna av Strandgatan och sedan blockerade av instängslingen.

Fabriken vänder idag sin baksida mot älven

Direktkontakt mellan fabrik och älv

Päronträd vid den gröna kontorvillan

Tysklönnar längst strandgatan

Relationen till älven

Genom utformning kan området gå från att ha älven som baksida till att ha den som sin framsida. Tillägg av byggnader kan orienteras mot vattnet. Den kan tillgängliggöras med genom en strandpromenad som blir en saknad länk i grönstråket längst med vattnet. Att älven var den primära transportleden vid fabriksområdets begynnelse och en bra bit in på 1900-talet kan visas genom att hamnbassängerna som under åren fyllts igen, återigen tas fram. Dessa kan få nya funktioner som kan vara värdefulla för det framtida sammanhanget.

Doften av nybakta kakor

Kan upplevas genom en doftinstallation likt den omtalad i Skrede och Andersens studie (2020).

Äldre stora träd

Äldre träd kan användas likt Clemence Chang (2009) skriver om ruiner, alltså som objekt som får oss att tänka på svunna tider och som påminner oss om vår egen ändlighet. För att de befintliga träden ska ha förutsättningar till att fortsätta utvecklas behöver de ingå i ett sammanhang där de får den plats som behövs. Med ljussättning kan de bli än mer skulpturala och bidra till att platser upplevs som tilltalande även kvällstid.

Olika karaktärer och skilda material vittnar om gradvis modernisering

40 ton socker på väg att bli kakor

Potentiellt landmärke för stadsdelen

Byggnader från olika tider/uttryck

Byggnader kan renoveras och ges nytt innehåll. I renoveringen uttrycket antingen renodlas till att kommunicera det året de först uppfördes eller så kan mer moderna material och uttryck användas för att skapa nya tidslager i utformningen. Äldre bebyggelse genererar ett högre marknadsvärde (Gustavsson 2013) och behöver inte, om man ser till byggnadens totala livscykel, kräva mer energi än modern byggnation eftersom nya material kräver energi vid framställning (Riksantikvarien 2015). Däremot behöver man i tidigt skede matcha volymen som den nya funktionen kräver efter byggnadens förutsättningar (Mutiar och Novianty 2020). Att bevara kan vara ett sätt att visa respekt för det arbete som krävs för att bygga det som finns idag.

Skorstenen

Kan utformas som ett landmärke som kan ses från olika platser i området. Belysning kan användas likt Eriksbergs bockkran för att ge skorstenen mervärde kvällstid.

Silos med bland annat socker

För att man ska förstå hur storskalig produktionen var på fabriken kan utformningen berätta hur mycket, till exempel, socker som fabriken använde varje dygn.

Trädgårdsg. mot f.d. Liljedahlsgården

Identitetsskapande skyltar

Råvarulagret och beredningen

Uppseendeväckande rött parti mot älven

Skyltar med Göteborgs kexbageris logga

Gatustruktur

Namn på platser/gator

Del av råvarulagret och beredningen. Faluröd byggnadsvolym som man ser från de södra entréerna till Kungälv.

Kan fortsätta vara just skyltar eller behandlas för att få annan form och användas till lekutrustning, sittmöbler.

Den nya gatustrukturen kan vila på strukturer som funnits tidigare och i många fall försvunnit. På så sätt kommer man röra sig genom området likt tidigare, få möjlighet till samma utblickar och återknyta till tidigare samband. Eftersom gatustruktur är relativt stabil över tid kan det fungera som ett verktyg för att säkra områdets historia, även i framtida stadsomvandlingar (Chang 2009)

Platser/gator/kvarter namnges utefter tidigare händelser/funktioner/ personer. Berättar om platsens historia och är en del av platsens framtida kontinuitet vilket Seamon och Sowers (2008) menar är en förutsättning för platsidentitet.

Kan utvecklas till en ännu mer ikonisk byggnad. Det kan fortsätta vara den *faluröda lådan* man ser från älven men i en ny version.

A grayscale background image featuring a hand-drawn architectural sketch of a building complex. The sketch includes various rectangular structures, some with internal divisions, and circular elements. A black pen lies diagonally across the upper portion of the sketch. A ruler is positioned vertically on the left side, with markings visible. A large, semi-transparent white circle is overlaid on the left side of the image, partially obscuring the sketch and ruler. In the bottom right corner, there is a white rectangular box containing the title text.

GESTALTNINGSFÖRSLAG GÖTEBORGS KEXBAGERI

Det industrihistoriska arvet i stadsomvandlingsprocesser

– Exemplifierat med ett gestaltungsförslag för Göteborgs kexbageri

INTRODUKTION

Området där Göteborgs kexbageri idag har sin produktion ligger i Kungälv kommun, längst med Nordre älvs norra strand. Platsen har haft industriell verksamhet från åtminstone 1850, då i form av ett företag som torkade och exporterade spannmål. 1875 startade ett glasbruk och 1888 kexbageriet som under årens lopp expanderat och utgör nu den ända verksamheten. Platsens utveckling är ett resultat av en mängd faktorer: världsekonomi, brand, bilens ökande popularitet, förändrade produktionsförutsättningar, konsumtionsvanor, etcetera. När Strandgatan kom 1957 bröts de inbördes relationer som Västra gatan, fabriksområdet och Norde älv hade med varandra. På Västra gatan låg många av de arbetarbostäder som tillhörde kexbageriet och glasbruket och tomterna låg i smala tegar ner mot älven. När lastbilar istället för båtar började hantera råvaruleveranser och frakten av färdiga produkter blev älven fabriksområdets baksida och de tidigare hamnbassängerna fylldes igen. De storskaliga byggnaderna som dominerar platsen idag är resultatet av stora utbyggnader på 70-, 80-, och 90-talet.

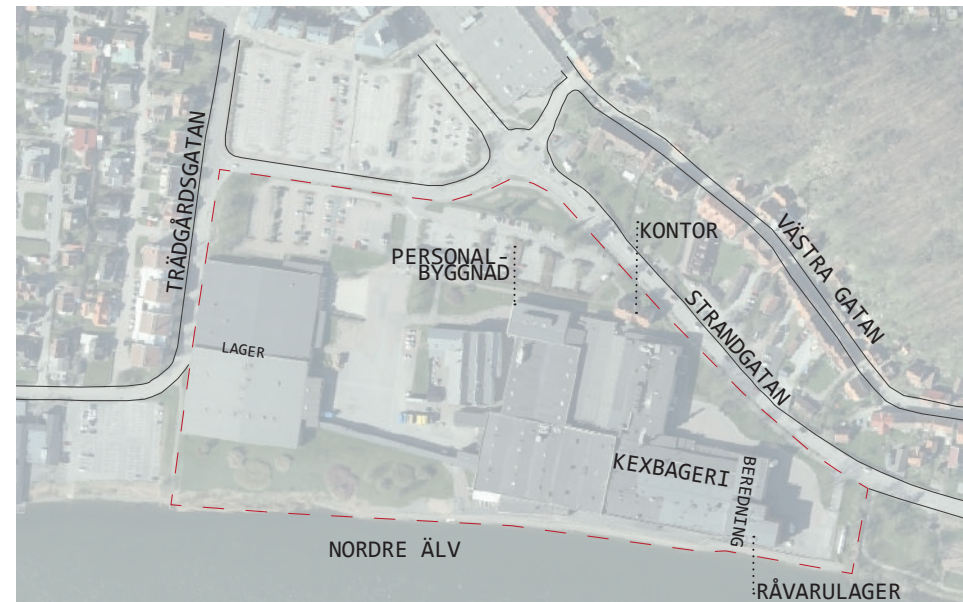
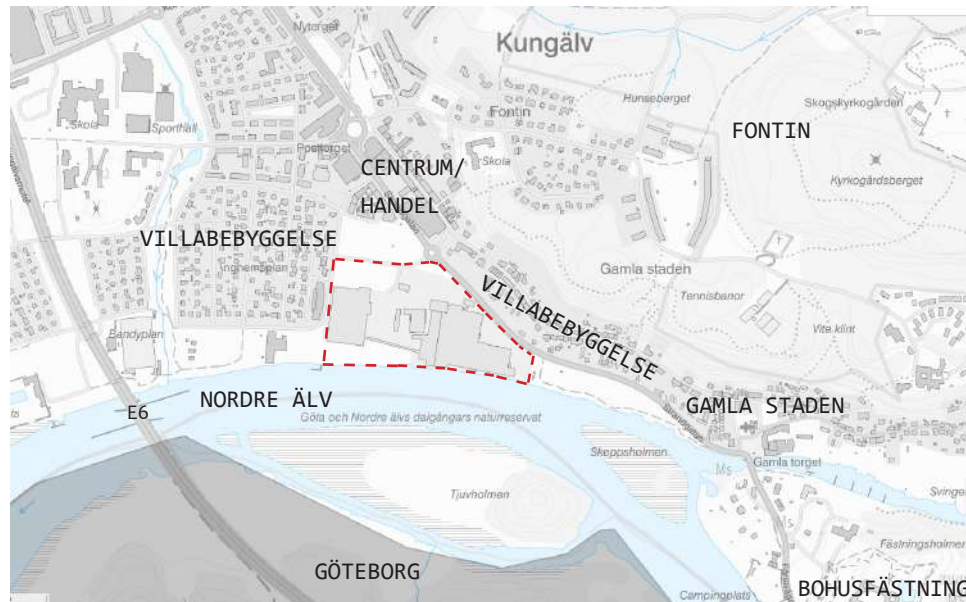
2018 kom beslutet att Göteborgs kexbageri ska flytta sin produktion till Lettland. I lokaltidningen Kungälv posten kunde man läsa om invånarnas och de anställdas besvikelse och hur kexbageriet är en del av Kungälv's själ. Orkla som äger fabriken och tomten den ligger på vill, efter flytt, bygga en ny stadsdel där. Kungälv's kommun har under våren 2021 påbörjat ett samarbete med Orkla och kommer under hösten 2021 att starta arbetet med ett planprogram.

Syftet med det här gestaltungsförslaget* är att låta platsens industriella arv leva vidare i den planerade stadsdelen och bevaras för framtiden.

I den nya stadsdelen integreras gamla strukturer och objekt med nya. Den nuvarande personalbyggnaden görs om till förskola och föreningslokal. Bakom den ligger en gränd som tidigare förband glashyttan med dess kollager. Kolet färgade marken svart vilket gav gränden namnet Svarta gången. Det nya boendemiljöerna utformas i mänsklig skala och runt om kring finns ledtrådar till områdets tidigare användning.

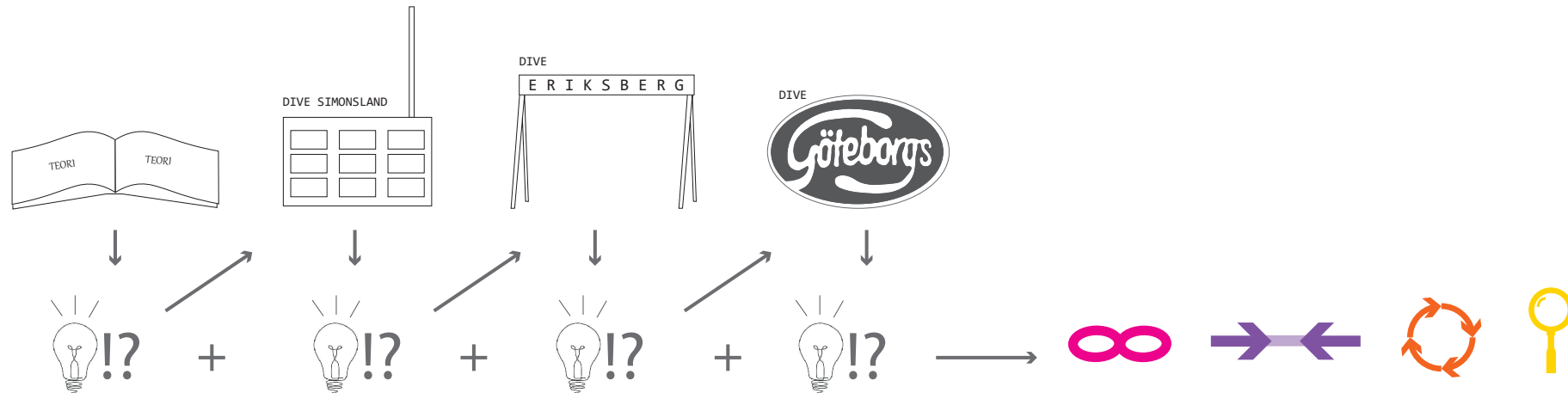
Bildkälla: Nedan T.V. Lantmäteriet 2020e, Topografiska kartan nedtonad och nedan T.H. Lantmäteriet 2020f Ortofoto. Båda med tillägg av författaren.

*Förslaget är gjort i formatet A3 men är läsbart i A4

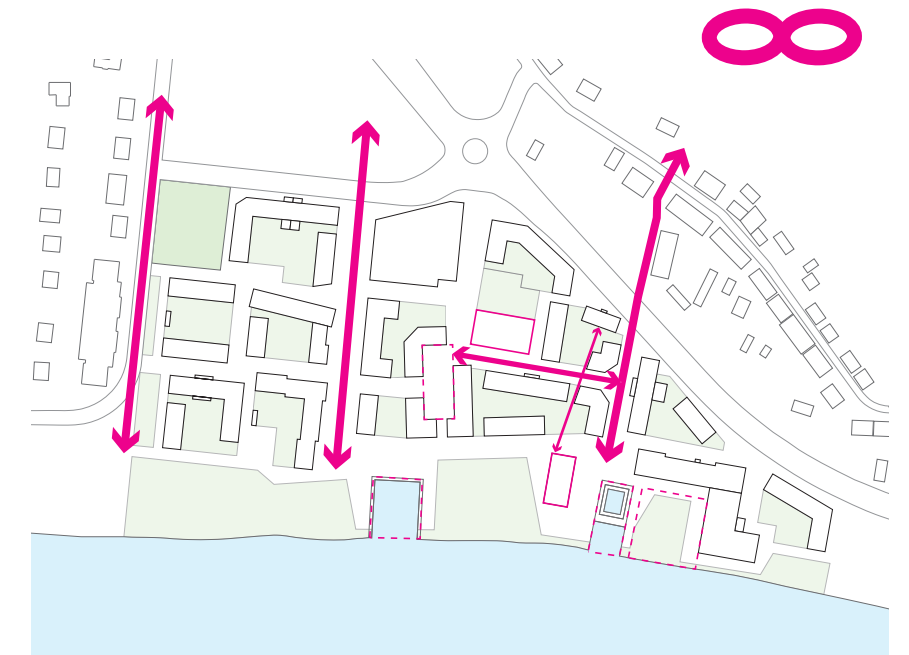
DESIGNSTRATEGIER

Resultat och reflektioner från litteraturstudien, referensstudierna och analysen av Göteborgs kexfabrik har lett fram till fyra övergripande designprinciper som platsens industrihistoriska arv kan kommuniceras genom. Kombinationen av dem ger en robust uppbyggnad som gör att platsens historia kan läsas även när området fortsätter utvecklas och omvandlas i framtiden.

Arbetsprocessen bakom designstrategierna

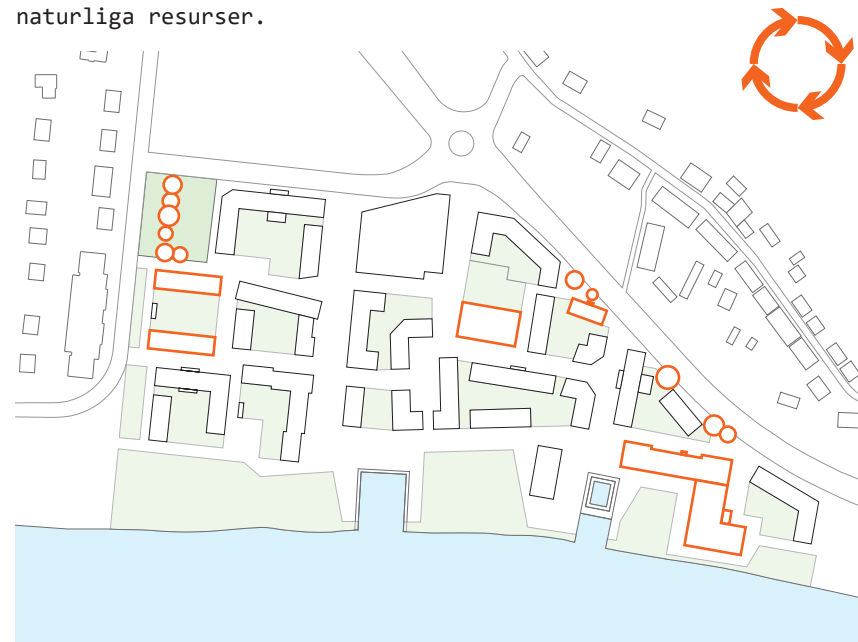
KONTINUITET i struktur, riktning, funktioner och namn skapar igenkännande och möjliggör för identiteten att leva vidare.

RELATIONER till Västra gatan, Nordre älv och nutidens stadsstruktur används för att kommunicera förutsättningarna för industrins uppkomst, tidigare sammanhang och vår samtids kontext.

ÅTERANVÄNDNING av byggnader, träd och material där dessa får leva vidare i nya sammanhang. Strategin visar respekt för de sociala dimensionerna knutna till tingen och de resurser som krävts för att skapa dem så som arbete, kunskap, tid och naturliga resurser.

UPPTÄCKARGLÄDJE triggas genom utformning och används för att skapa en nyfikenhet för platsen och dess historia.

ILLUSTRATIONSPLAN

Platsen där Göteborgs kexbageri ligger har hyst industriell verksamhet från och med mitten av 1800-talet. Nu blir industriområdet omvandlat till en ny stadsdel med fokus på bostäder. Det industrihistoriska arvet lever vidare genom en utformning som vilar på designstrategier som säkrar möjligheterna för framtiden att ta del av platsen historia. Området går ifrån att stänga staden ute och vända ryggen åt vattnet till att dra ner människor mot älven vars strand också blir områdets framsida. Den gröna strandpromenaden blir den saknande länken i ett sammanhängande grönstråk från de äldsta delarna av Kungälv och ut till havet. Här finns det möjlighet att genom höjdsättning skapa ett klimatskydd för stigande havsnivåer integrerat med andra funktioner så som lek, bad, vistelse och båtverksamhet. Delar av fabriksmiljön bevaras och ges nytt innehåll. Längst den mer offentliga strandpromenaden är innehållet mer publikt och riktar sig mot boende i kommunen såväl som besökare. Inne i stadsdelen är innehållet mer lokalt. Göteborgs kexbageri beskrivs av invånare i kommunen som en del av stadens själ. I och med förslaget lever själen vidare fastän fabriken läggs ner och blir en stadsdel som invånarna kan identifiera sig med och känna en stolthet för.

Kontinuitet i struktur, riktning, och namn skapar igenkännande och möjliggör för identiteten att leva vidare. Äldre tiders gatunät har legat till grund för förslagets utformning. Historiska samband, så som det mellan kontorsvillan längst Strandgatan och den återuppbyggda kexfabriken samt det mellan Nya hyttan och det före detta kollagret är överordnad bebyggelsestrukturen och sparade som siktlinjer. De tidigare hamnbassängerna är återigen framgrävda och får nya funktioner i form av en utomhusbassäng och en småbåtshamn. Namn på gator och platser, så som Svarta gången, Nya hyttan, Gamla hyttan och Liljedahlsgården förankrar utformningen, triggar minnen och är en bärare av historien som är okänslig för förändringar i miljön.

Relationerna mellan Västra gatan, fabriksområdet och Nordre älv synliggörs för att kommunicera förutsättningarna för industrins uppkomst och tidigare sammanhang. Några av de försvunna smitvägar som gick från arbetarbostäderna på Västra gatan till det gamla fabriksområdet tas fram på nytt och kopplar till områdets nya gatunät. Närbkontakt med älven möjliggörs genom en grön strandpromenad där de tidigare hamnbassängerna återskapats. Tidigare lade de båtar som kom med råvaror och hämtade färdiga produkter till här. Nu får hamnarna nya funktioner i form av en småbåtshamn och en badbassäng. I och med utformningen blir älvstranden återigen områdets framsida.

Delar av fabriksmiljön återanvänds och ges nya funktioner. Råvarulagret med sockersilon, beredningen och den äldsta delen av kexbageriet nere vid älven är stor nog att hysa flera funktioner med publikt innehåll så som bakstuga och museal verksamhet som berättar om platsens och Kungälvs historia. Den nuvarande personalbyggnaden, centralt i området, byggs om till förskola och föreningslokal i tre plan. 1917 när 20-tal familjer från Liljedahl i Värmland flyttade till Kungälv för att arbeta på glasbruket tog de med sig två stora arbetarbostäder som flottades ner och byggdes upp dem strax norr om området. Att värna om resurser och återanvända snarare än att bygga nytt var givet förr. Minnet lever vidare genom de två byggnaderna söder om parken. Dessa består helt av återvunnet material från kexbageriet. Husen är orienterade likt Liljedahlsgården ut med Trädgårdsgatan och består, liksom sin föregångare, av två lamellhus med trädgård emellan. Glashyttorna bevaras genom att dess negativa form blir platsbildningar. Med få undantag sparas de äldre träd som finns på platsen och integreras i den nya utformningen.

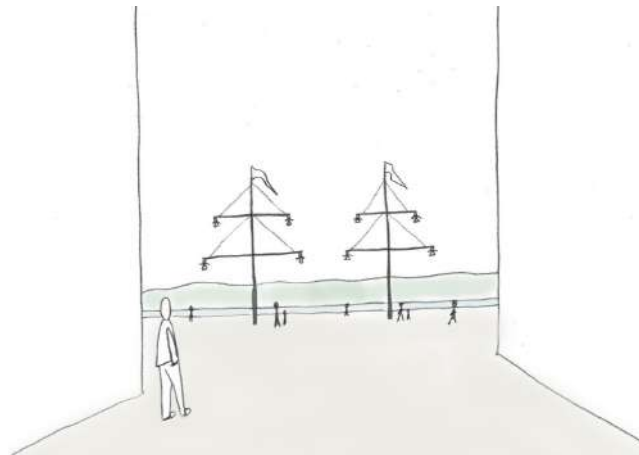

I områdets utformning finns ledtrådar till platsens historia vilket triggar nyfikenhet och upptäckarglädje. Originalritningarna på hur kexbageriet såg ut 1900 finns bevarade och utifrån dem byggs en modern version med café och restaurangverksamhet. Närheten till den bevarade delen av fabriken gör att man som besökare har möjlighet att förstå hur produktionskalan förändrats. En båtformad flytbrygga ligger förtöjd vid den äldsta hamnbassängen och kan minna om att Nordre älv tidigare var transportvägen till och från fabriken. När det nuvarande kexbageriet rivs sparas skorstenen och återmonteras i samma läge fast på marken, vilket ger en ledtråd till hur den tidigare anläggningen var orienterad. Svart markmaterial används till gatan som sträcker sig förbi den nya förskolan. Här låg tidigare den gränd som förband glasbrukets kollager med den yngsta hyttan. Kolet färgade marken svart och gränden kom att kallas Svarta gången. Glasbrukets hyttor är sparade som negativ form. I ett senare skede finns möjlighet att använda formspråk, möblering, material och disposition för att skapa intresse för vad som skett där.

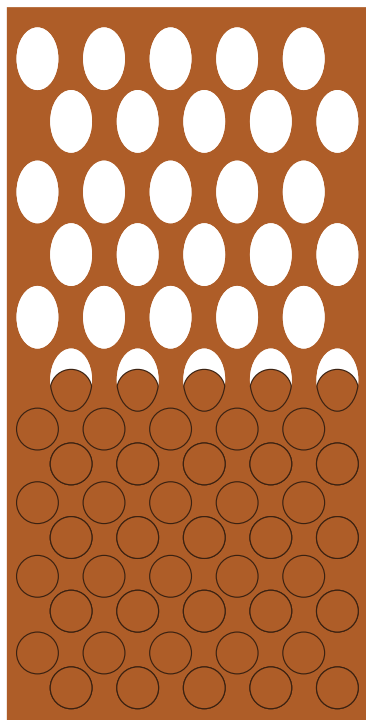
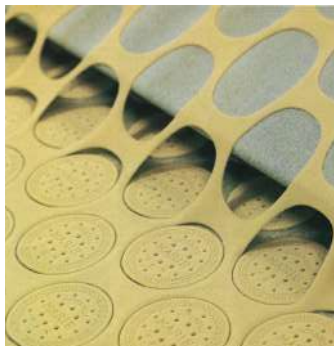
DETALJER

Även om förslaget vilar på designprinciper som appliceras i den större skalan kan det industrihistoriska arvet även användas i senare skeden i gestaltningen.

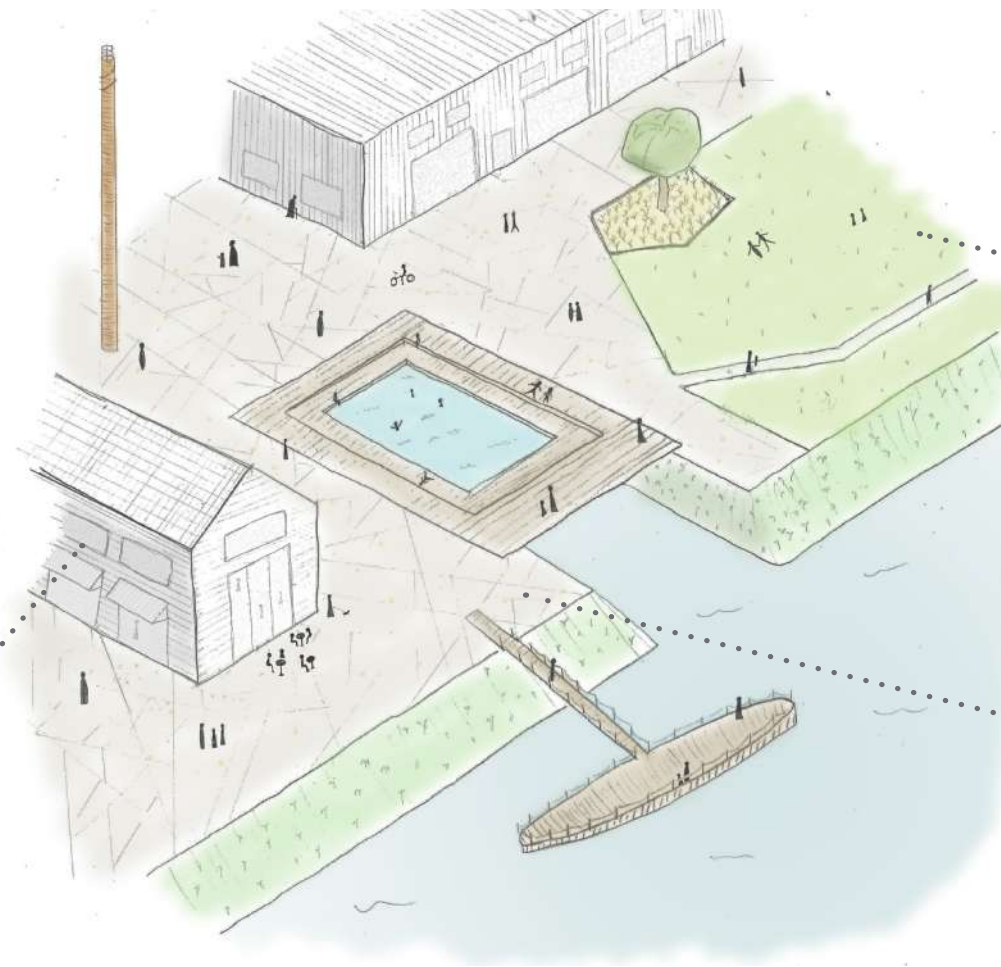

Lyktstolparna formade som master gör att det på avstånd ser ut som att det fortfarande är stora skepp som lägger till längst med kajen på fabriksområdet.

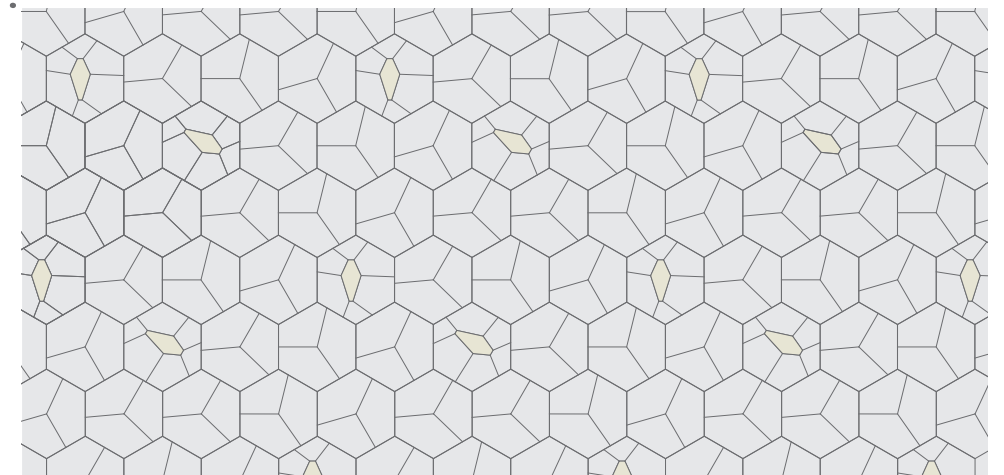
Mönster i den nya stadsdelen kan ta inspiration från de industriella verksamheter som funnits på platsen. Här ett exempel på del av fasadbeklädnad, en bänk, eller grind i corténstål med mönster från tillverkningen av Mariekex. Bildkälla: Arensberg 1988.

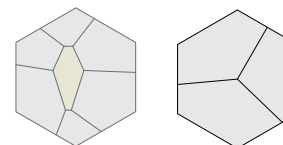
Varje dag använder kexfabriken 40 ton socker. För att förmedla produktionskapaciten sparas den sockersilo utanför beredningen som rymmer samma mängd. Den får tillägg av ytterligare sex cylindrar med samma diameter men med olika uttryck. Tillsammans utgör de sju en ledtråd till mängden socker som fabriken använde varje vecka.

Material från kexfabriken återanvänds till de nya miljöerna. I väntan på byggstart kan temporära projekt ha sin bas här: bygglekplats, konstprojekt eller testbeds för återbruk. Medborgarna kan delta i utformningen av de offentliga rummen. Vissa delar av det som skapas står kvar en begränsad tid medan andra integreras i den nya stadsdelens utformning. Kexfabrikens stora skyltar kanske kan bli rutschkanor?

Mönstret i markmaterialet vid den återuppbyggda kexfabriken minner om den torkade havre som låg spilld på kajen där Corin, Lindhult & Co. hade sin torkria.

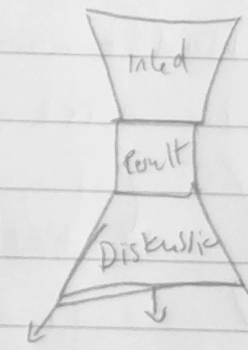
uppslag
 Diskussionen del 1-4 + jag
 (färdiga föreläsningar) resultat
 om jag ska
 Då blir forskningen
 "min metod"
 på slutet
 Hur kan jag bidra till
 kunskapsområdet?
 När en människa ber
 när en 40 år gammal
 de kunna känna en
 egen
 Jag gör (ett) nytt försök
 på den här platsen
 men de skulle tycka

(färdiga föreläsningar)
 om jag ska
 Då blir forskningen
 "min metod"
 på slutet
 Hur kan jag bidra till
 kunskapsområdet?
 När en människa ber
 när en 40 år gammal
 de kunna känna en
 egen
 Jag gör (ett) nytt försök
 på den här platsen
 men de skulle tycka

vilka samtal?
 i går om
 Forskningen, Beteendet
 Min föreläsning

Metod diskussion
 kan vävas in

kritisk diskussion
 av metoden, bra - värde
 vad
 hur
 varför

Fortsatt forskning
 skydda mig från det
 jag inte vill, gör de
 fel

DISKUSSION
 Varför är det
 förhållandevis intressant

DISKUSSION

Utbildande design för ökad miljömedvetenhet

Som tidigare nämnts gjorde industrialismen att människans relation till naturen förändrades. Naturen gick ifrån att vara hennes livsmiljö till att bli sedd som en slumrande ekonomisk resurs eller en estetisk upplevelse att ta del av på sin fritid (Riksantikvarieämbetet 2001). Idag är vår livsstil än mer naturfrånvänd och våra konsumtionsvanor kräver mer naturresurser än de som finns tillgängliga (WWF 2020). En mer naturnära relation och kunskap om naturen kan verka samhällsskyddande menar UNESCO (2013) och tidigare industriområden kan verka utbildande genom att visa de negativa konsekvenserna av att behandla naturen illa (Chan 2009 och IBA Hamburg u.å.). I Simonsland innehöll en del av fabriksbyggnaden för mycket miljöfarliga ämnen för att kunna saneras. Den revs och ersattes av en byggnadskropp med ett modernt intryck som stilmässigt bröt mot de befintliga. Kanske hade arkitekten inte som avsikt att kommentera negativa konsekvenser av miljöfarliga ämnen i hens design men byggnaden utgör nu en liten ledtråd till vår tids föroreningspolitik och miljö kvalitetsnormer. Båda referensplatserna förmedlade att själva förutsättningen för industrins uppkomst var naturgivna, i bådas fall att de hade en närhet till vatten. Det är ett grepp som jag valt att också använda i mitt förslag för kexbageriet och likaså att återanvända resurser som ett sätt att motverka att nya naturresurser behöver tas i anspråk. Det har inte gjorts någon markföroreningsundersökning på kexbageriet men sannolikt finns det föroreningar från glasbruket. I mitt förslag har jag sparat de

båda glashyttorna som platsbildningar. Här finns det möjlighet i ett senare skede rikta designen för att ge kunskap om den historiska användningen och däribland de miljöfarliga aspekterna av produktionen. Vidare har jag i mitt förslag valt att kommentera/söka lösningar på en av själva konsekvenserna av den naturfrånvända syn som litteraturen porträtterar (Chan 2009, UNESCO 2013, IPCC 2019 och WWF 2020) i form av ett brett grönstråk längst med älven. I framtiden kan denna användas för att skapa ett klimatskydd för ökat vattenflöde i älven efter skyfall och förhöjda havsnivåer.

För boende eller besökare?

Även om litteraturen tog upp positiva aspekter som kan komma av att använda kulturarv som en källa till turism, så som att de kan gynna lokala hotell, restauranger, projektledare och hantverkare (Nocca 2017 och Riksantikvarieämbetet 2017), framfördes framförallt kritik. Turism beskrevs kunna leda till att kulturarvet förlorar sin integritet och autenticitet och bidra till gentrifiering (Nocca 2017 och Girard & Nocca 2017). På båda mina referensplatser förekommer turism. I Simonsland i Borås ligger både Textilmuseet och lokaler för evenemang. Området är framförallt inte en boendemiljö vilket kanske gör att det inte uppstår lika många konflikter som det eventuellt gör i Eriksberg som till stor del består av bostäder. Där upplevde jag att gränsen mellan det offentliga och det privata var lite för tunn. Som besökare uppfattade jag strandpromenaden som bitvis privatiserad med stora uteplatser mot det smala stråket. Som boende kunde det anas att offentligheten kom lite för nära eftersom det var

vanligt men olika typer av insynsskydd och skyltar som markerade att bostadsgårdar var privata. Min uppfattning av turismen i Eriksberg är att den inte fokuserar på den historiska användningen av platsen utan de som kommer dit vill snarare uppleva en modern storstad vid havet. Trots stadens läge är det en miljö som inte är vanlig i Göteborg eftersom vattenkanten än så länge är bebyggd med tung infrastruktur, hamnar och industriområden. Baserat på litteraturen och erfarenheterna från referensstudierna valde jag att vara återhållsam med förslag som gynnar turism och har riktat min design och föreslagna funktionen mot en mer lokal publik. Strandpromenaden, som är den del av förslaget där de funktioner som kan tänkas locka besökare är samlade, är relativt bred för att undvika att konflikter mellan boende och besökare ska behöva uppstå. I förslaget har jag arbetat med en halvöppen bebyggelsestruktur med gårdar som är tydligt avgränsade med häck eller plank. Det hoppas jag kan bidra med att den upptäckarglädje området förhoppningsvis genererar inte sker på bekostnad av de som lever sina liv i stadsdelen. Trädgårdarna blir en del av upplevelsen av gaturummet men är inte tillgängliga för allmänheten.

Ta vara på befintliga och skapa nya relationer mellan människa och plats

Litteraturen tyder på att det finnas starka band mellan människa och plats. Platser som kan berätta vilka vi är som människor eller berätta om den sociala grupp vi tillhör väcker omsorg hos oss. Vi mår bra när vi är där, tänker på dem när vi inte är där och är villiga att göra uppoffringar för att de ska

få finnas kvar (Knez, Eliasson & Gustavsson 2020). Forskningen bekräftas av det samtal jag hade med Gunilla Johansson som har arbetat på Göteborgs kexbageri i 42 år. Hon berättar om hur omskakande beskedet om fabriken nerläggning var, när det kom för 3 år sedan. Hon beskriver relationen med kexbageriet som den längsta relationen hon har haft till något. Ingen kärleksrelation, bostad, tidigare arbete eller ens relationen till sina barn har varit lika lång (muntligen 21-06-14). Jag berättade om studien som High och Orange (2020) beskriver i sin artikel, när anställda blev tillfrågade om de vill vara med när fabriken de arbetat på skulle rivas och hur vissa var fascinerade och positiva till idén medan andra blev rent äcklade av förslaget. Gunilla var bestämt emot idén att vara närvarande och sade därtill att hon tror att det skulle kännas konstigt att bo i den nya stadsdelen som kommer byggas.

Det kan ta lång tid från det att en industri läggs ner till dess att byggnation börjar, vilket exemplifieras i referensstudien av Eriksberg. Planarbetet kan vara en omfattande process och därtill kan konjunkturen eller, som vi nyligen bevitnat, pandemier göra att projekt tappar fart. I väntan på att platsen får nya funktioner kan den få tillfälliga användningsområden. I mitt förslag rekommenderar jag att temporära projekt kan ha sin bas på området och att material från kexbageriet kan användas till att skapa miljöer så som bygglekplatser eller konstprojekt varav vissa är temporära medan andra blir permanenta. Istället för att låsa grindarna och lägga området i träda kan relationen mellan människa och plats fortsätta verka. Därtill bjuds andra människor in till att skapa nya band till platsen och vara en del av dess utveckling.

Verktyg för en inkluderande stadsomvandlingsprocess

Litteraturen beskriver att det finns ett djup i frågan om vad som är ett kulturarv, för vilka det är det och varför det är det. Därför belyses vikten av att beslutet kring vad som är bevarandevärt inte sker i slutna rum av så kallade experter (Ludwig 2013 och Skrede & Andersen 2020). Här finns kanske en potential i verktyget DIVE som är så transparent i sina val och sin process vilket gör det begripligt hur ställningstaganden har gjorts. Metoden bör dessutom lämpa sig väl att använda för att arbeta tillsammans med de som har en relation till platsen för att samla information och tillsammans göra val. För kanske hade det inte känts konstigt för Gunilla att bo i den nya stadsdelen om hennes historia togs om hand i stadsomvandlingsprocessen och om hon fick vara med och tycka till som en av dem som har starka band till platsen? Att i politiskt förankrade planeringsdokument dessutom inarbeta att det finns en tydlig avsikt att platsens historia ska leva vidare i det nya förslaget, eller som i Skrede och Andersens studie om pappersbruket i Moss (2020) få den stora kokaren officiellt kulturarvsförklarad, blir sedan ett sätt att säkra det historiska motivet. Att just förankra och säkra motiv upplever jag kommer vara en framgångsfaktor i det vidare arbetet med kexbageriet som Kungälv kommun kommer fortsätta med under hösten. Under våren har jag arbetat på kommunen i olika projekt. Erfarenheten vittnar om vikten av att politiken och förvaltningen har en samsyn på vad som ska ske i ett projekt. Även i det anseendet kan DIVE vara ett verktyg för att skapa den samsynen, genom att arbeta tillsammans med politikerna och de olika delarna av förvaltningen i processen. Inte minst hade arbetssättet kunnat bidra till att hos dem väcka den omsorg som Knez,

Eliasson och Gustavsson (2020) skriver att en plats kan göra, då man uppfattar den vara en del av ens personliga och kollektiva identitet. Därtill verkar just platser som anses vara ett kollektivt kulturarv generera grupptillhörighet (Howard & Graham 2008) vilket kan stärka känslan av att ”vi gör det här tillsammans för vår gemensamma stad” som bör bidra till den eftersträvarvärda samsynen.

Eftersom vårt planeringssystem är uppbyggt på ett sätt som bara ger de som bor granne med platsen juridisk rätt att yttra sig om dess framtid krävs det ett samarbete mellan allmänhet, förvaltning och politiken för att säkra att platsers historia tas om hand om i stadsomvandlingsprocesser. I Göteborgs kexbageris fall innebär det att om ingen aktivt söker en annan process kommer de som kanske har den närmaste relationen med fabriksområdet, så som Gunilla som har arbetet där hela sitt vuxna liv, inte kommer bli inbjudna till samråd utan ställas utanför.

Cirkulär stadsutveckling och kulturarvsförvaltning

Området där Göteborgs kexbageri belyser att en plats kontinuerligt förändras. Det gjorde att det var svårt att få ett helhetsgrepp om miljön under DIVE-analysen. Fabriksmiljön har rivits och byggs om, brunnit upp och byggs på om vart annat. Innan jag gjorde analysen tänkte jag på den stadsomvandling som komma ska som genomgripande men nu i efterhand ser jag den snarare som en i raden stora omvandlingar som redan skett.

Det är ett välkänt grepp inom landskapsarkitekturen att man arbetar med en lång tidshorisont. Våra frågor, ämnen och miljöer tar tid på sig efter genomförandet att bli det vi avsåg. Arbetet har

fått mig att förstå att när man arbetar med en plats historia innebär det att man även arbetar med lång tidshorisont bakåt i tiden. Att långsiktighet innebär att man inte bara blickar framåt utan att man ser sig själv som betraktare någonstans mitt i tidsaxeln och spanar åt båda håll. Mitt umgänge med platsen och mitt förslag för dess framtida omvandling är således bara en kort sekvens i en enda lång stadsomvandlingsprocess. Denna process är, precis som kulturarv, en dynamisk process som skapas och sker i samklang med samhällets utveckling (Graham & Howard 2008). På det sättet kan stadsplanering och kulturarvsförvaltning också relatera till det som Girard och Nocca (2017) skriver om behovet av att utveckla ett system för mer hållbar turism. De menar att dagens ohållbara turism förespråkar en mentalitet motsvarande ta-använd-kasta medan de förordar cirkulär turism motsvarande ta-gör-använd-återanvänd. Motsvarande inom stadsutveckling och kulturarvsförvaltning skulle kunna vara att se landskapet och dess kulturarv som i en oavbruten omvandlingsprocess där man dels redan vid tillägget av ett nytt objekt eller struktur funderar över om det finns något att återanvända och sedan inte bara fokuserar på hur tillägget kan användas nu utan hur det kan utvecklas och återanvändas i framtiden.

Industriområdet som vår tids parthenon
Under 1700- och 1800-talet rådde en trend att inspireras av grekisk arkitektur från antiken (ca 800 f.Kr.- 500 e.Kr.). Arkitekter åkte på bildningsresor till Grekland för att mäta och studera de historiska byggnaderna och omsatte idealen i byggnaderna de själva sedan ritande. Idag kallas stilen Nyklassicism eller Nyantik. Blennow (2002) skriver att ungefär samtidigt rådde det en trend

att i de landskapsparker som omgav gods och herrgårdar bygga upp miljöer som skulle se ut att vara mycket gamla fast de var samtida. Gravar, ruiner och förfallna tempel användes som rekvisita och dessa hämtade inspiration från andra kulturer, tider och platser i världen. Besökaren skulle flanera i parken som genom kulisser och försättas i olika sinnesstämningar. Kanske kan man se liknande idéer idag i trenden *Shabby chic* där möbler och föremål behandlas för att få ett patinerat utseende som om de var skavda av tidens tand. Som tidigare nämnt ser Chang (2009) en koppling mellan landskapsparkens ruinromantik och industriparker. I de senare används postindustriella objekt som rekvisitan som ska frambringa en sinnesstämning. Kanske är industrimiljön för oss vad antikens Grekland var för människorna på 1700- och 1800-talet? En symbol för en stor makt, en kulturell enhet som skapade storskaliga byggnader och vars inflytande förändrade samhället där den verkade. Att arbeta med en plats historia skiljer sig dock från att likt nyantik eller ruinromantik använda historien från andra platser där det senare är en slags låtsashistoria. Å andra sidan är beundran av antiken en del av dåtidens samhälle och de miljöer som skapades då kan vittna om det samhället och dess värderingar. Återigen blir det tydligt att kulturarvet i hög grad porträtterar tiden då kulturarvet blev till, alltså då en viss del av historien blev utvald och gjord till ett kulturarv för att fylla ett behov hos dåtiden. Vi som planerare och gestaltare kan inte veta vad för trender som kommer om 10, 50 eller 100 år, vilka behov som de har, vad de önskar att vi hade bevarat åt dem men vi kan göra vårt bästa genom att vara medvetna om vilka val vi gör, vad vi väljer att bevara och varför, och vad vi väljer bort.

Det industrihistoriska arvets bidrag och tillämpning

Som nämns i inledningen av arbetet är kulturarvsförvaltning och stadsplanering i grunden en etisk verksamhet; vi väljer vilka materiella och immateriella spår av det förflutna som framtiden ska få ta del av (Ohlsson & Wetterberg 2015). Min förhoppning är att de val jag gjort i mitt gestaltungsförslag ska göra det möjligt för det industrihistoriska arvet att leva vidare och att människorna som lever där om 20, 50 och 100 ska vilja lära känna platsen och förstå den. För att återknyta till den första av mina frågeställningar, *Vad kan kulturarv bidra med till ett nutida och framtida samhälle?*, innebär det att det då finns en möjlighet för dem att få kunskap om varför det samhället de lever i fungerar som det gör, eftersom att kulturarvet är produkt av vår nuvarande sociala och intellektuella kontext (Graham & Howard 2008). De kan bli uppmärksammade på hur synen på natur har förändrats vilket kan hjälpa dem att göra val som är miljöfrämjande (Chan 2009 och UNESCO 2013). De kan uppleva att de lever i stadsdel med en tydlig identitet vilket genererar grupptillhörighet (Howard & Graham 2008). De kan må bättre när de där, tänka på platsen och sakna den när de inte är det (Knez, Eliasson & Gustavsson 2020). Men om kulturarvet används för att generera turism hotas de positiva aspekterna eftersom det kan leda till att kulturarvets autenticitet och integritet minskar och de att de personer som har en anknytning till platsen trängs bort av på grund av gentrifiering (Nocca 2017). För att uppnå det tyder svaret på min andra frågeställning, *Hur kan platsernas industrihistoria tas tillvara på i stadsomvandlingsprocesser?*, att processen behöver vara inkluderande. Det finns ingen automatisk samsyn kring vad som är ett

industriellt kulturarv och vilka värden som ska bevaras utan valen behöver göras gemensamt och inte enbart av så kallade experter (Ludwig 2013 och Skrede & Andersen 2020). Även om historien kan inspirera till detaljer i utformningen som ger emotionell och intellektuell näring (Blennow 2002) behöver platser ses som någonting i ständig omvandling för att kunna göra en utformning som är tålig nog att bära industrihistorien (Chan 2009). Det sammanvägda bidraget från tidigare forskning, referensstudierna och platsen där Göteborgs kexbageri ligger, tyder på att strategier som kan användas är: att synliggöra de relationer som varit av vikt för områdets utveckling och skapa en kontinuitet i riktningar, strukturer, funktioner och namn. Att återbruka byggnader och material i den nya designen och göra en utformning som triggar upptäckarglädje så att besökaren vill veta mer om platsen och dess ursprung.

Metoddiskussion

Som verktyg för att analysera Göteborgs kexbageri användes verktyget DIVE. Referensplatserna analyserades med hjälp av en, av mig, vidareutvecklad version av verktyget kallad M-DIVE, där M står för meta. Metaversionen tolkar hur kulturarvet har beskrivits, tolkats, värderats och aktiverats och synliggör på så vis det som Howard och Graham (2008) skriver, att kulturarv är historia som väljs ut som markörer eftersom de fyller ett behov hos den samtid då valen gjordes. De menar att kulturarv är en som bok som kan läsas om och att läsupplevelse förändras i takt med att tiden förändras. Verktyget förtydligar den tidens läsupplevelse och kan således användas både för att få kunskap om tiden som porträtteras men framförallt om tiden då porträtteringen ägde

rum. Eftersom metoden utgår från vad som finns på platsen idag, synliggjordes det som valts ut som markörer för historien men de som valts bort blev inte lika tydligt. För att bli varse om de vägar som valdes bort, hade mer material behövt studeras från tiden mellan då verksamheterna lades ner och innan den nya utformningen tog vid. Ett alternativ hade varit att kontakta de planerare och gestaltare som arbetat med projektet för att ta del av deras underlagsmaterial med inventeringar de gjort eller att intervjua dem kring deras process. För att de skulle rymmas inom tidplanen kunde en referensplats studerats istället för två. Referensstudierna tjänade ändå sitt syfte, att fungera som pilotstudier för att testa kulturmiljöanalys och lära mig hur man bör och inte bör göra för att få ut så mycket som möjligt av verktyget. Med mig fick jag också flera gestaltningsidéer till mitt förslag för kexfabriken.

Båda DIVE och M-DIVE bygger i hög grad på subjektiva bedömningar och i handboken för verktyget DIVE (Riksantikvarieämbetet 2009) kan det läsas att det är lämpligt att involvera flera olika professioner eller parter i analysen för att få ett så mångsidigt underlag och nyanserade slutsatser som möjligt. Utifrån de ramar och förutsättningar arbetet har, har det inte varit möjligt och därför kan det tänkas att slutsatserna av analysen hade blivit mer finstämda om den gjordes av en större arbetsgrupp. Verktyget är däremot transparent, är tydlig i sin process och struktur och varit ett användbart verktyg som ett sätt att nå just min färdiga produkt, ett gestaltningsförslag som exemplifierar hur man kan använda sig av en plats historia när denna platsen ska utvecklas till något nytt. Värderingen av vems och vilken historia som skett på platsen där

kexbageriet i dag ligger och som ska bevaras är en process som får fortlöpa efter det här arbetet. Då är verktyget bra eftersom det är tydlig vilka val som har gjorts och därför är det möjligt att omvärdera de valen på nytt när arbetet fortlöper och mer eller annan input tillkommer.

Att skriva arbetet under rådande pandemi har fått flera konsekvenser för arbetet. Eftersom reserestriktioner utfärdades under våren kunde jag inte välja platser för mina referensstudier som låg längre bort än med en restid två timmar. Det gjorde att många intressanta platser föll bort, så som Köttbyn i Köpenhamn där man mer utpekat valt att arbeta med livsmedel som ett sätt att låta arvet från deras slakteriområde leva vidare. Istället valdes områden vars tillverkning inte liknar den på Göteborgs kexbageri vilket kan ha gjort att jag gick miste om grepp som kunnat vara användbara. Likväl kunde de platser jag faktiskt valde bidra till mitt arbete och tjänade därför sina syften. Både som övningsobjekt för att pröva göra kulturmiljöanalyser, att bolla litteraturen emot och som inspiration till gestaltningsförslaget. Ytterligare en konsekvens av pandemin är att jag inte fick tillgång till Göteborgs kexbageri eftersom fabriken har haft strikt besöksförbud hela året (även dess utemiljöer). Det har medfört att både analysdelen och gestaltningsförslaget blivit negativt påverkade då jag inte kunnat vistats i miljön utan betraktat den utifrån, bakom ett staket och från Nordre älv i båt. Eftersom det aldrig var min intention att fokusera på interiören i fabriken har arbetet ändå gått att genomföra eftersom utemiljöerna går att betrakta från tomtgränsen.

I uppsatsen redovisas litteraturstudien först och

därefter referensstudierna men de gjordes i omvänd ordning. De gjorde att jag inte hade kunskapen jag fick genom att göra litteraturstudien när jag analyserade referensplatserna. Konsekvensen blev att jag gick på nitar som litteraturen varnar för, så som att fokusera väl mycket på monument eller vackra byggnader som förmedlare av historia (Skrede & Andersen 2020) eller se den nuvarande utformningen som relativt statisk (Chan 2009). Att jag vågade lägga upp arbetet i den följden är för jag har läst till landskapsarkitekt i snart fem år, varav flera av kurserna varit arkitekturhistoria och kulturarvsstudier. Min kunskapsnivå var således redan relativt hög. Erfarenheten visar att det alltid går att lära sig mer. Jag har valt att inte gå tillbaka och arbeta om referensstudierna utifrån teorin jag läst utan istället valt att vara transparent i min lärandeprocess. När jag gjorde analysen av Kexbageriet hade jag däremot gjort litteraturstudien och undvek de ovan beskrivna nitarna. Det gjorde, tillsammans med att mer tid var avsatt, att den delen blev mer nyanserad.

Arbetet ledde fram till ett gestaltungsförslag som exemplifierar hur de val som gjorts kan omsättas till fysisk form. Samtidigt är litteraturen tydlig med att ett fåtal experter (eller som i mitt arbete, en enda person) inte bör få bestämma vad som är värt att bevara för framtiden. Av arbetets givna tidsmässiga ramar har det inte gått att inkludera fler personer i de val som gjorts men problematiken har diskuterats och vidare studier föreslås.

Vidare forskning

För att kunna göra medvetna val i stadsomvandlingsprocessen av Göteborgs kexbageri

behöver vidare studier göras. Här bör de som har en relation till platsen inkluderas i arbetet och platsbesök utgöra en grundpelare i arbetsprocessen.

För att möjliggöra en vidare syn på kulturarv behöver studier göras som undersöker planeringsmodeller som inkluderar en bredare allmänhets rätt att vara med och bidra och besluta i projekt som rör platser som står inför förändring.

För att gynna relationen mellan människa-plats i stadsomvandlingsprocesser behövs forskning som undersöker medskapande processer där allmänheten själva är med och bygger och skapa det ny-gamla som ska utvecklas.

Som tidigare nämnts var det fram tills för mindre än 100 år sedan en regel med få undantag att ta tillvara på materialresurser vid ombyggnation. Vidare forskning behövs för att återigen möjliggöra det utifrån de byggnationstekniker som används idag.

Slutsatser

Kulturarv är ett resultat av vår sociala och intellektuella kontext och blir till i en dynamisk process mellan materiella och immateriella företeelser och en person eller ett samhälle. De väljs ut och blir till eftersom de fyller ett behov hos oss. Kulturarv kan för en plats vara identitetsskapande vilket i sin tur kan skapa en känsla av grupptillhörighet men också verka exkluderande. De kan främja relationen mellan människa och plats, göra att vi mår bra när vi är på platsen och tänker på den och saknar den när vi inte är det. Industrialismen förändrade samhället

i grunden, därför kan det industriella kulturarvet hjälpa oss att förstå dåtidens såväl som samtidens samhälle. Vet man varifrån man kom är det lättare att veta vilken riktningen man ska, därför kan det industriella arvet ge riktning till hur samhället kan utvecklas i framtiden. Därtill kan det synliggöra relationen mellan människa och natur och på så sätt verka miljöfrämjande. I stadsomvandlingsprocesser bör kulturarvet tas tillvara på genom att valen görs i en inkluderande process, inte av experter bakom låsta dörrar. Eftersom staden är i ständig omvandling bör man säkra det historiska perspektivet för framtiden i designstrategier som tål att området vidareutvecklas. De strategier det här arbetet bidrar med är att synliggöra de relationer som varit av vikt för områdets utveckling och skapa en kontinuitet i riktningar, strukturer, namn och funktioner. Att återbruka byggnader och material i den nya designen och göra en utformning som triggar upptäckarglädje så att besökaren vill veta mer om platsen och dess ursprung.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

Andersson, J. 2018. Göteborgs kex lägger ner fabriken – flyttar utomlands. 11 juni. Expressen. Tillgänglig: <https://www.expressen.se/gt/just-nu-goteborgs-kex-stanger-fabriken-i-kungälv/> [2021-06-11]

Andersson, J. 2019. Kexfabriken läggs ner – Orkla vill bygga bostäder på tomten. 6 december. Expressen. Tillgänglig: <https://www.expressen.se/gt/kexfabriken-laggs-ner-orkla-vill-bygga-bostader-pa-tomten/> [2021-06-11]

Andersson, J.O. 2012. 1990 var sin show störst. Aftonbladet. 5 juni. <https://www.aftonbladet.se/nojesbladet/musik/rockbjornen/a/qnkvL/1990-var-din-show-storst?form=MYo1SV&OCID=MYo1SV&form=MYo1SV&OCID=MYo1SV> [2021-06-11]

Arensberg, I. 1988. Göteborgs kex 1888-1988 Kexhistoria från Kungälv. Göteborg: Esselete Wezäta Berg. K. 1985. 1875-1956 Kungälv. Det var en gång ett glasbruk... Vänersborg: Vänersborg offset AB Blennow. A-M. 2002. Europas trädgårdar. Signum. Kristianstad.

Borås museum. u.å. I ur och skur, utforska Borås, en historisk snabbguide. Tillgänglig: https://textilmuseet.se/download/18.227fcd6b171ac20b9ed31983/1588250771970/Ur_och_skur.pdf

Borås stad. 2009. Program för bevarande för området Simonsland Borås stad. Tillgänglig: <https://www.yumpu.com/sv/document/read/18376473/bevarandeprogram-boras>

Bioinnovation. 2016. Svenskt konstsilkes produktionsmaskiner för pappersgarner. Tillgänglig: <http://www.bioinnovation.se/anlaggningar/svenskt-konstsilkes-produktionsmaskiner-for-pappersgarner/> [2021-05-14]

Börjesson, R. 2009. Jackson kan vara på väg till Sverige. Expressen. 14 mars. <https://www.expressen.se/noje/musik/jackson-kan-vara-pa-vag-till-sverige/> [2021-06-11]

Chan, C. E. 2009. What roles for ruins? Meaning and narrative of industrial ruins in contemporary parks. *Journal of Landscape Architecture*. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1080/18626033.2009.9723419>

Girard, L. & Nocca, F. 2017. From linear to circular tourism. *Aestimum*. https://www.researchgate.net/publication/321878501_From_linear_to_circular_tourism_1

Gustafsson, CF. 2013. Kreativa kraftfält i Halland. Slutrapport 2013. Tillgänglig: www.kulturmiljohalland.se/uploads/1/3/2/1/13215477/kreativa_kraftflt.pdf

Götakanal. u.å. Göta kanals historia. Tillgänglig: <https://www.gotakanal.se/sv/historia/gota-kanals-historia/> [2021-06-11]

Göteborgs Kexfabriks Aktiebolag. 1938. Göteborgs kexfabriks aktiebolag 50 år. Göteborg: Mezätta Göteborgslitografen.

Göteborgs stad. 2017. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse volym 3 del 7, Lundby - Norra Hisingen. Tillgänglig: https://goteborg.se/wps/wcm/connect/033e7235-3f6c-4141-843c-b5658d8a5156/Kulturhistoriskt_vardefull_bebyggelse_volym_3_Moderna_Goteborg_del_7.pdf?MOD=AJPERES

Hedberg, A. & Hedberg. T. 2009. Kexpionjärer. Hur familjen Cruickshank och kexen kom till Sverige. Göteborg: Typoprint

Henrysson, K. 2005. På Hisingen har varvet fått lämna spår. [Websida]. Tillgänglig: <https://byggnadsvard.se/pa-hisingen-har-varvet-fatt-lamna-spar/> [2021-05-07]

Holmgren, M. 2019. Eriksberg – ett storvarv och dess fartyg. Göteborg: Breakwater publishing AB.

Howard. P & Graham. B (Red.) 2008. *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Aldershot: Ashgate.

High, S & Orange, H. 2020. Industry. In S. De Nardi, H. Orange, S. High, & E. Koskinen-Koivisto (Red.), *The routledge handbook of memory and place* (pp. 171–173). Routledge.

Höckerberg, H. 2003. *Kungälv tar form. Stadens bebyggelsemönster*. Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet. Slovenien

IBA Hamburg. u.å. Energy Hill Georgswerder. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.internationale-bauausstellung-hamburg.de/en/projects/energieberg-georgswerder/projekt/energy-hill-georgswerder.html#> [2021-06-11]

IPCC. 2019: *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems* [P.R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, P. Zhai, R. Slade, S. Connors, R. van Diemen, M. Ferrat, E. Haughey, S. Luz, S. Neogi, M. Pathak, J. Petzold, J. Portugal Pereira, P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, J. Malley, (Red.)]. In press

Kanico. 2016. Simonsland, byggesan. [Websida]. Tillgänglig: <http://simonsland.se/byggesan/> [2021-05-14]

Knez, I., Eliasson, I. & Gustavsson, E. 2020. Relationships Between Identity, Well-Being, and Willingness to Sacrifice in Personal and Collective Favorite Places: The Mediating Role of Well-Being. *Front. Psychol.* 11:151.doi: 10.3389/fpsyg.2020.00151

Lindqvist, J. 2017. U2:s två Amerika i Trump-land. Göteborgs posten. 12 maj. <https://www.gp.se/kultur/musik/u2-s-tva-amerika-i-trump-land-1.4278514> [2021-06-11]

Ludwig, C. 2016. From bricks and mortar to social heritage: planning space for diversities in the AHD. *International journal of heritage studies*. Tillgänglig: <http://dx.doi.org/10.1080/13527258.2016.1218909>

Mutiari. D & Novianty. R. 2020. Cross-programming to reuse old buildings for new functions: The case of Omah Lawa in Surakarta. *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*. DOI: 10.1088/1755-1315/447/1/012039

Nationalencyklopedin. u.åA. Funktionalism. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/funktionalism> [2021-05-14]

Nationalencyklopedin. u.åB. Textilindustrin. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/textilindustri> [2021-05-14]

Nationalencyklopedin. u.åC. Varvsindustri. [Websida]. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/>

varvsindustri. [2021-05-07]

Nocca, F. 2017. The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool. *Sustainability*. DOI: 10.3390/su9101882

NRK. 2009. Mosseluka hedres som kulturminne. Tillgänglig: <https://www.nrk.no/osloogviken/mosseluka-hedres-som-kulturminne-1.6384080> [2021-08-17]

Olsson, K. & Wetterberg, O. 2015. *Gamlestaden. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Tillgänglig: <http://hdl.handle.net/2077/40192> [2021-08-17]

Prisma. u.åA. Ab Svenskt konstsilke. [Websida]. Tillgänglig: https://www.prismavg.se/exhibits/show/boras-simonsland/svenskt_konstsilke [2021-05-14]

Prisma. u.åB. Förändringen av Simonsland. [Websida]. Tillgänglig: <http://www.prismavg.se/exhibits/show/boras-simonsland/forandringen-simonsland> [2021-05-14]

Prisma. u.åC. Från Simon till Västindien. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.prismavg.se/exhibits/show/boras-simonsland/grunden-laggs> [2021-05-14]

Prisma. u.åD. Textilkrisen. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.prismavg.se/items/show/1413> [2021-05-14]

Riksantikvaren. 2015. *Klimagassutslipp i et livsløpsperspektiv, for lafta bolighus og standard*. Tillgänglig: https://ra.brage.unit.no/raxmlui/bitstream/handle/11250/284101/Klimagassrapport_med_vedlegg.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Riksantikvarieämbetet. 2001. *Berättelser om vårt samhälles historia – svenska industriminnen*. Tillgänglig: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1293415/FULLTEXT01.pdf>

Riksantikvarieämbetet. 2006. *Svenska industriminnen, erfarenheter av utveckling och samverkan*. Tillgänglig: <https://www.raa.se/app/uploads/2017/08/Svenska-industriminnen.pdf>

Riksantikvarieämbetet. 2006. *Program, Det moderna samhällets kulturarv*. Tillgänglig: https://www.norrboten.se/upload/ib/ku/nbmum/avdelningar/bebyggelse/program_det_moderna_samhallets.pdf

Riksantikvarieämbetet. 2009. *En vägledning för användning av DIVE*. Tillgänglig: <https://www.raa.se/publicerat/9789172095380.pdf>

Riksantikvarieämbetet. 2015. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Tillgänglig: <http://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234521/FULLTEXT01.pdf> [2021-05-18]

Riksantikvarieämbetet. 2017. *Räkna med kulturarvet. Kulturarvets bidrag till en hållbar samhällsutveckling*. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10656/978-91-7209-790-2.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

Riksantikvarieämbetet. 2020. *Definition av kulturarv och kulturmiljö*. [Websida]. Tillgänglig: <https://www.raa.se/>

kulturarv/definition-av-kulturarv-och-kulturmiljo/ [2021-06-11]

Seamo, D. & Sowers, J. (2008). Place and Placelessness, Edward Relph. *Human geography*. Tillgänglig: https://www.researchgate.net/publication/251484582_Place_and_Placelessness_Edward_Relph

Skrede, J. & Andersen, B. 2020. Remembering and reconfiguring industrial heritage: the case of the digester in Moss, Norway. *Landscape Research*. <https://doi.org/10.1080/01426397.2020.1864820>

Svenskt näringsliv. 2016. *Sveriges konkurrenskraft hotad*. Tillgänglig: https://www.svensktnaringsliv.se/bilder_och_dokument/fen2rz_sveriges-konkurrenskraft-hotadpdf_1007312.html/Sveriges+konkurrenskraft+hotad.pdf [2021-05-18]

Sveriges radio. 2006. *Skottar kommer till Sverige*. 22 januari 2006. [radioprogram] Tillgänglig: <https://sverigesradio.se/artikel/778480> [2021-06-11]

Textile fashion center. u.å. *Det textila arvet*. [Websida] Tillgänglig: <https://textilefashioncenter.se/om-oss/det-textila-arvet/> [2021-05-14]

Trafikverket. 2016. *Kulturmiljöunderlag till MKB*. https://www.trafikverket.se/contentassets/704ecc2d97a0344b1ad5ab7ee2020035a/0208_kulturmiljounderlag-till-mkb_2016-05-17-337mb.pdf [2021-05-07]

United Nations World Tourism Organization (UNWTO). 2016. *Tourism Highlights*. Edition; United Nations World Tourism Organization: Madrid, Spain, 2016.

UNESCO. 2013. *Introducing Cultural Heritage into the Sustainable Development Agenda*. Rao, K (Red.). *Hangzhou International Congress Sessions 3A and 3A-a*. Tillgänglig: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf>

Weilacher, U. 1996. *The Syntax of Landscape - Peter Latz*. Tillgänglig: https://www.researchgate.net/publication/324474668_The_Syntax_of_Landscape_-_Peter_Latz

World travel and tourism council. 2017. *Travel and tourism. Economic impact 2017 World*. Tillgänglig: www.databank.com.lb/docs/The%20Economic%20Impact%20of%20Travel%20and%20Tourism,%20March%202017,%20WTTC.pdf

WWF. 2020. *Living planet report*. Tillgänglig: https://www.wwfse.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2020/09/lpr20_full-report_pages.pdf

MUNTliga KÄLLOR

Johansson, G; anställd på Göteborgs kexbageri. 2021. Intervju 14 juni

Wetterberg, O; professor i kulturvård vid Göteborgs universitet. 2020. Inkorporeringar till Göteborg, föreläsning 18 november

BILDER OCH KARTOR

Berg, K. 1985. Fotografier från boken: 1875-1956 Kungälv. Det var en gång ett glasbruk... Vänersborg: Vänersborg offset AB

Borås stad. 2009. Foton från: Program för bevarande för området Simonsland Borås stad. [Fotografi] Tillgänglig: <https://www.yumpu.com/sv/document/read/18376473/bevarandeprogram-boras> [2021-05-15]

Borås stad. 1929. Borås stad. [Kartografiskt material] Tillgänglig: https://www.boras.se/images/18.56of4754158d3176d40290c4/1481107982498/04.%20Karta%201929_stor70_låg.jpg

Borås stad. 1910. Borås stad. [Kartografiskt material] Tillgänglig: http://www.boras.se/images/18.56of4754158d3176d4028eaf/1481107597678/03.%20Karta%201910_stor_låg.jpg

Bygglovshandling Fabrikerna 11. 1894. Vy på kexbageriet från öster. [Bygglovshandling datum 1894-01-01]

Bygglovshandling Fabrikerna 11. 1900. Vy på kexbageriet från öster. [Bygglovshandling datum 1900-01-01]

Bygglovshandling Fabrikerna 11. 1912. Vy på kexbageriet från söder. [Bygglovshandling datum 1912-01-01.].]

Digitalt museum. 1947. Flygbild över kexbageriet och glasbruket. [Flygbild]. Idnummer: UMFA53100:0722

Digitalt museum. 1932. Flygbild över kexbageriet och glasbruket. [Flygbild]. Idnummer JvmKCAC11803

Eriksson, F. 1994. Fotografi från boken: LUNDBY på Hisingen. [Fotografi] Göteborg. Tre böckers förlag AB

Göteborgsposten. 2017. Eriksbergskonserten 1987. [fotografi] Tillgänglig: <https://www.gp.se/kultur/musik/u2-s-tv%C3%A5-amerika-i-trump-land-1.4278514> [2021-05-15]

Hedberg, A. & Hedberg, T. 2009. Fotografier från boken: Kexpionjärer. Hur familjen Cruickshank och kexen kom till Sverige. Göteborg: Typoprint

Holmgren, M. 2019. Bilder från boken: Eriksberg – ett storvarv och dess fartyg. [Fotografi] Göteborg: Breakwater publishing AB

Hökerberg, H. 2003. Kartografiskt material från boken: Kungälv tar form. Stadens bebyggelsemönster. Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet. Slovenien

Lantmäteriet. 2020a. Kungälv. Topografiska kartan nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020b. Göteborgs kexbageri. Topografiska kartan nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020c. Göteborgs kexbageri. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020d. Del av Västra gatan och kexbageriet. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020e. Södra kungälv. Topografiska kartan nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020f. Kexbageriet. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020g. Borås centrum. SWEREF 99 TM. Ortofoto nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://minkarta.lantmateriet.se> [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020h. Simonsland. SWEREF 99 TM. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://minkarta.lantmateriet.se> [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020i. Södra och norra älvstranden. SWEREF 99 TM. Ortofoto nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://minkarta.lantmateriet.se> [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020i. Södra och norra älvstranden. SWEREF 99 TM. Ortofoto nedtonad med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://minkarta.lantmateriet.se> [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2020j. Eriksberg. SWEREF 99 TM. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://minkarta.lantmateriet.se> [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2014. Göteborgs kexbageri. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 2000. Göteborgs kexbageri. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 1995. Göteborgs kexbageri. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 1971. Göteborgs kexbageri. Ortofoto med tillägg av författaren. [Kartografiskt material] Kungälvs kommuns WebGIS. [2021-08-18]

Lantmäteriet. 1955-1967. Simonsland. [Flygfoto]. Tillgänglig: [https://kartor.eniro.se/?c=57.725485,12.937324&z=17&l=historic&q=\"kvarteret%20simonsland\";geo](https://kartor.eniro.se/?c=57.725485,12.937324&z=17&l=historic&q=\) [2021-08-18]

Lantmäteriet. 1856. Borås stad. Beskuren av författaren. [Kartografiskt material] Tillgänglig: <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/searchresult>.

Nostalgorama. 2015. Eriksbergskranen i Göteborg. 16 Augusti. [Fotografi] Tillgänglig: <http://nostalgorama.blogspot.com/search?q=eriksbergskranen> [2021-05-25]

Nostalgorama. 2018a. Eriksbergskranen i Göteborg. 16 April. [Fotografi] Tillgänglig: <http://nostalgorama.blogspot.com/2018/04/eriksbergskranen-i-goteborg.html> [2021-05-25]

Nostalgorama. 2018b. Utsikt från Älvsborgsbron i Göteborg nu och då. 28 juli. [Fotografi] Tillgänglig: <http://nostalgorama.blogspot.com/2018/06/utsikt-fran-alsborgsbron-i-goteborg-da.html> [2021-05-25]

Mörk, F. 1925. Fotografi längst Skaraborgsvägen. Tillgänglig: <https://digitaltmuseum.se/021019493380/skaraborgsvagen-mot-norr-med-ab-svenskt-konstsilke-i-kvarteret-simonsland> [2021-05-14]

Rogruppen. 2021. Simonsland under renovering. [Fotografi] Fotograf: Anna Sigge. Tillgänglig: <https://www.ro-gruppen.se/projekt/simonsland/> [2021-08-18]

ERIKSBERG

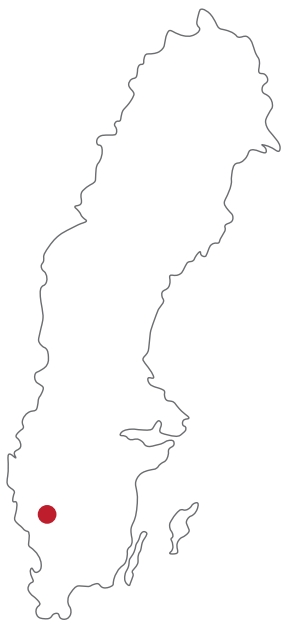
BILAGA

INTRODUKTION

För att öva på kulturmiljöanalyser inför analysen av Göteborgs kexbageri och få inspiration till hur man kan ta tillvara på en plats industrihistoria, gjordes referensstudier. Två platser studerades som har en historia som liknar kexbageriets men som redan genomgått omvandlingsprocessen från industriområde till stadsdel. Platserna för referensstudierna är det förre detta varvet Eriksberg i Göteborg och textilindustrin i Simonsland i Borås. Likt platsen för Göteborgs kexbageri blev de båda industrialiserade under mitten av 1800-talet och har nära kontakt med vatten. De har modersisterats under 1900-talet och lagts ner efter 1950. Verktuget som används för analysen är en av mig vidareutveckling av DIVE-metoden, kallad M-DIVE. Mer om den och hur resultatet är strukturerat kan läsas i metodavsnittet. Materialet till analysen är hämtat från bevarandeprogram och tidigare inventeringar, litteratur, historiska kartor och från platsbesök. I de fall referenser saknas är det alltså mina egna observationer och slutsatser. Likaså är de fotografier som saknar referens mina egna. För ytterligare tydliggöra förändringarna som skett på platserna används återfotografering där ett äldre fotografi tas om i samma projektion och visar således en ögonblicksbild av samma plats i dåtiden och nutiden.

I kapitel 3 sker en sammanfattning av de lärdomar jag fått av referensstudierna och hur de förberedde mig inför arbetet med kexbageriet.

SIMONSLAND

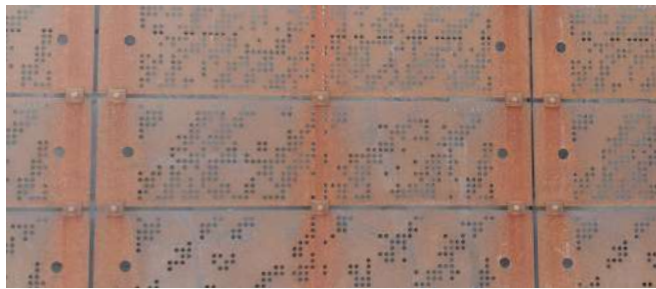
EN FÖRE DETTA TEXTILINDUSTRI I BORÅS

Simonsland ligger strax väster om centrum i Borås och genom området flyter ån Viskan. Platsen har haft textilindustri från åtminstone mitten av 1800-talet, då i form av garveri och textiltryck. Idag domineras platsen av Svenskt konstsilkes förre detta lokaler som byggdes på 30-talet och 40-talet.

Företaget framställde viskostråd till olika ändamål. 2007 flyttade de sin verksamhet till nya lokaler och området köptes upp av en fastighetsutvecklare. Nu, efter renoveringen, finns här ett utvecklingscenter med olika verksamheter inom forskning, företag och utbildning kopplade till textil.

Båda bilderna T.H.
Lantmäteriet 2020g med
tillägg av författaren.

DIVE STEG 1 OCH 2

Nästkommande del kartlägger varför det omvandlade industriområdet ser ut och fungerar som den gör idag och kopplar utvecklingen av platsen till generella skeenden i samhället. Begreppet samhälle har i det här arbetet valt att tolkas som samhällen i olika skalor, både lokalsamhället och världen. Den kommenterar också hur pass läsbara de beskrivna historiska lagren på platsen är; alltså om man som besökare kan förstå hur och varför platsen har utvecklats till vad den är idag.

De frågor som besvaras är:

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?

Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?
Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

År 2011–2021

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

Västra entréplatsen efter renoveringen.

Borås Wäfveris före detta lagerlokal och det kommande evenemangstorget fotograferat år 2017-2019. Fotograf: Anna Sigge. Bildkälla: Ro-gruppen 2021*.

Simonsland påbörjade sin omvandling från industriområde. Kvarteret Västindien, där C.J Jonsson färgeri och ett före detta garveri låg, ansågs vara för kostsamt att sanera och ersattes av en ny byggnad klädd i corténstål (Kanico 2016). Svenskt konstsilkes lokaler, ett kontorshus och ett före detta vattenverk renoverades.

Betydelse: Utvecklingen i stadsdelen speglar Borås stads utveckling i stort från ett industrisamhälle till ett kunskapssamhälle. Textilen har å ena sidan fått andra tekniska användningsområden och andra sidan pågår forskning om hur man återanvänder textil – vilket är allmänt känt var en självklarhet under perioden då Borås textilindustri etablerades.

De äldre gjutjärnsbroarna som gick över Viskan mellan fabriksbyggnaderna var troligen i för dåligt skick för att renoveras och byttes ut. Nya kajer med sittplatser anlades. I anslutning till området byggdes studentbostäder.

Läsbarhet: Stora delar av interiören, utemiljön kring husen och byggnaden i cortén har en utformning som tydligt kommunicerar perioden de blev till.

Svenskt konstsilkes lokaler under renovering. Forograferat 2017-2019 av Anna Sigge. Bildkälla: Ro-gruppen 2021*.

Borås högskola hade växt ur sina lokaler och flyttade sina textila utbildningar till Simonsland. Ett utvecklingscenter bildades i lokalerna, kallat Textile fashion center. Här finns idag ca 80 verksamheter inom forskning, företag och utbildning. Samarbetet möjliggjorde bland annat att den första klänningen av återvunnen bomull gjordes här 2014 (Textile fashion center u.å).

*Publicerat med tillåtelse av upphovsman

År 1970–2011

BESKRIVNING

Omstrukturering av företaget Svenskt konstsilke gjorde att produktionen pö om pö flyttades utomlands. 2004 inleddes diskussioner mellan Borås stad och fastighetsägaren Kanico som vill köpa fabriksområdet som börjar bli nedgången (Prisma uÅA). 2007 flyttade Svenskt konstsilke från sina lokaler i Simonsland till ett industriområde ett par kilometer norr om där fabriken först etablerades. Idag producerar de bland annat tråd till 3D-skrivare och är en test bed för nya material och textilbehandlings (Bioinnovation 2016).

Fabrikens två skorstenar.
Bildkälla: Borås stad 2009

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Utvecklingen speglar en generell bild av textilproduktionen (och produktion inom andra områden) i Borås och Sverige. Den billiga arbetskraften utomlands gjorde att produktionen ofta förlades där medan design och utveckling skedde i Sverige. Denna trend råder fortfarande (Nationalencyklopedin u.å).

Lärbarhet: Dagens miljön har inga framträdande tillägg från denna tid.

Delar av byggnaderna var klädda med grön plåt innan renoveringen.
Bildkälla: Borås stad 2009

Bro över Viskan med överbyggnad.
Bildkälla: Borås stad 2009

År 1960 –1970

BESKRIVNING

Fabriken utvecklade succesivt sin viskosframställning och började istället tvätta och väva importerat garn. De producerade också kordväv, en slags armering, till bildäck (Prisma u.åB).

1962 tillkom byggnaden Tystnaden som rymde en fabriksdel och en lagerdel klädd i tegel och fasadskivor satta i geometriskt mönster (Borås stad 2009). Till skillnad mot byggnaderna som byggdes tidigare har den här en mycket sluten fasad och ger därför området en lite oinbjudande karaktär.

Innergården används som parkering.
Bildkälla: Lantmäteriet 1955-1967

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Textilkrisen kom generellt sett senare i Borås än övriga Sverige men på 60-talet lade flera textila verksamheter i staden ner. Många av de anställda fick jobb på Ericsson eller SKF i Göteborg (Prisma uÅD). I samband med att fabriken började producera kordväv riktade de om sig mot tekniska textilier (Prisma uÅB).

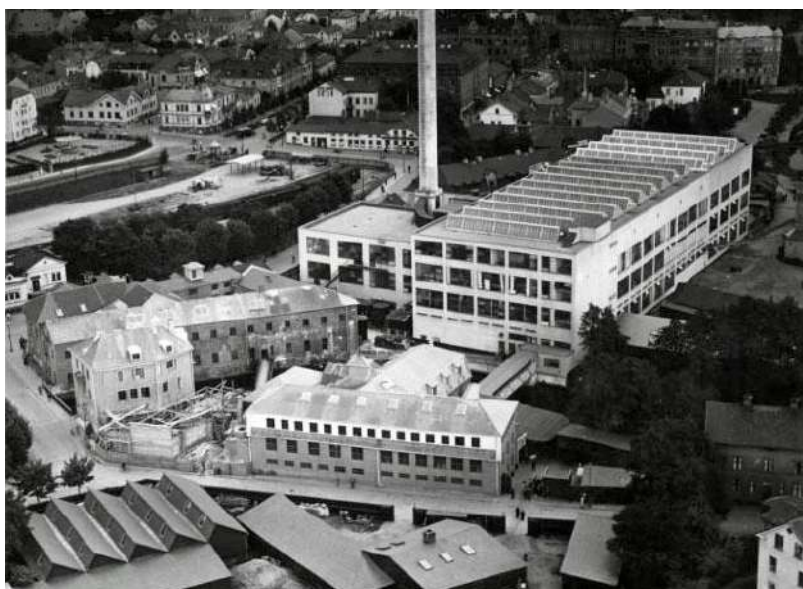
Lärbarhet: Tystnaden med sin geometriska fasad finns kvar och kommunicerar att området utvecklades in på 60-talet.

Tystnaden ett par år efter uppförande. Bildkälla: Borås stad 2009

Andra världskriget –1960

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>Svenskt konstsilke gick bra under andra världskriget och efterkrigstiden (Prisma uåB).</p> <p>Fabriken byggdes ut sex gånger från sena 30-talet till slutet av 40-talet bland annat med en stor personalbyggnad. I den fanns matsal, lokaler för fackföreningen, omklädningsrum och kök. Gymnastiksalen låg i vattenverkets övre våning (Borås 2009).</p> <p>På 60-talet får konstsilket konkurrens av utländsk nylon (Prisma uåA).</p>	<p>Betydelse: Produktionen gynnades av andra världskriget då import blev svårare (Prisma uåA) och efter kriget kan man anta att exporten kunde komma igång snabbt då Sveriges infrastruktur var skonad från bombning.</p> <p>Personalbyggnader, så som matsal och omklädningsrum, kan ses som ett uttryck för den tidsdisciplinering som började råda under denna tid. Var man i fabriken var det jobb som gällde, inget annat. Pauser hade man i separata avdelningar (Riksantikvarieämbetet 2001).</p>

År 1930–1939

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>Bolaget Socit��� de la Visco Suisse från Schweiz blev delägare. Med deras kunskaper och kapital ökade produktionen och nya lokaler tillkom (Prisma u.��A). Den mest utmärkande för platsen idag byggdes ��r 1931. För att få plats med byggnaden revs en del av området Västindien där Norrvikens läderfabrik låg och som hade lagts ner flera år tidigare. Byggnaden gjordes i funkisstil med en vitputsad l��dform och stora symmetriskt satta fönster (Borås stad 2009). Karaktären förmedlade sannolikt en modernitet med sin skala och uttryck.</p>	<p>Betydelse: Den funktionalistiska byggnaden var den högsta och längsta i Borås (Prisma u��A). Stilidealet var en motreaktion på äldre tiders ornamenterade uttryck och anhängare ansåg att skönheten istället låg i funktionen (Nationalencyklopedin u��A).</p> <p>Byggnaden representerar Borås transformation till en modern industristad.</p> <p>Det ��akta gula teglet på Borås w��fveris tidigare lokaler visar svårigheten att importera under andra världskriget.</p>

Eftersom fabriken krävde stora mängder vatten byggdes ett vattenverk och bredvid det en kontorsbyggnad (Borås stad 2009). Borås W  veri rev sina lokaler längst med järnvägen och byggde nya i etapper mellan 1919 till slutet av 30-talet. De senare tunnputsade och målades med ockragul slamfärg för att efterlikna de övriga gula tegelfasaderna (Borås stad 2009).

Svenskt konstsilkes nya fabrikbyggnad med vattenverket i förgrunden under uppbyggnad. Fotot är taget 1936. Bildkälla: Borås stad 2009

Läsbarhet: Den stora funkisbyggnaden   r än idag den mest visuellt framträdande. Den och delar av Borås W  fveris lokaler   r renoverade och har givits nya inneh  ll. Den gula slamf  rgen används i designen. Sista delen av Västindien revs i samband med renoveringen och nybyggnationen av Simonsland. Den nya byggnadskroppen som ersatte vilar på den gamla kvartersstrukturen. Kontorsbyggnaden och vattenverket finns kvar idag och har fått nya funktioner.

1914–1930

BESKRIVNING

Svenskt konstsilke AB, ett dotterbolag till Borås väveri, etablerades i C.J Jonssons gamla färgningslokaler. Det nya företaget gjorde viskostråd och i byggnaden närmast Skaraborgsvägen knådades cellulosa från gran sönder i lut och behandlades med svavelsyra och kolsvavla. I bottenvåning blev det sedan spunnet och därefter tvinnat och blekt (Prisma uÅA).

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Svenskt konstsilke AB kom att bli en stor arbetsgivare i Borås och företaget har satt tydliga fysiska spår i området.

Läsbarhet: Lutgränd finns kvar som namn och plats. Idag är gränden inbyggd i "det nya Västindien".

T.V: Svenskt konstsilkes fabrik i C.J. Jonsson tidigare lokaler. Bild tagen från Skaraborgsvägen i norrgående riktning. Bildkälla: Mörk 1925.

T.H: Simonsland sent 20-tal innan den stora utbyggnaden. Bildkälla: Borås stad 1929.

1870 – Första världskriget

BESKRIVNING

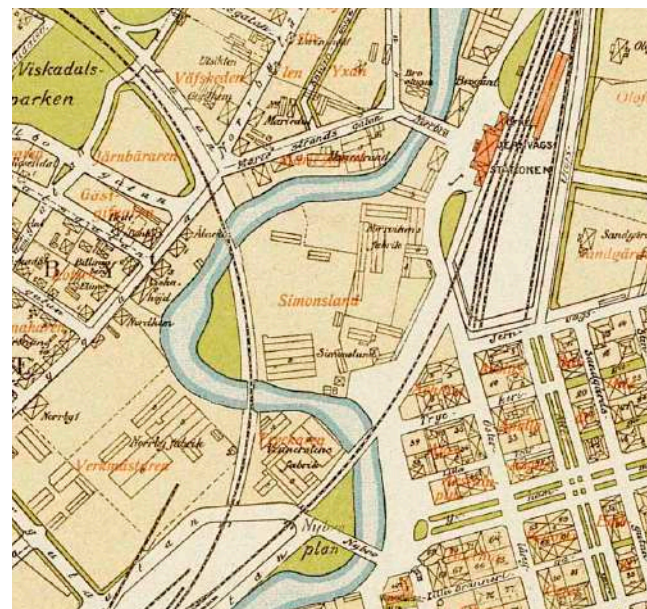
C.J. Jonsson köpte tomter och flera byggnader och etablerade en fabrik som gjorde maskintryck och styckfärgning. Företaget växte över till andra sidan av Viskan. Fabriken såldes och efter ett par år övergick den till Borås Wäfveri (grundat 1870). Väveriet köper också in J.F Wennerstens fabriksaktiebolag vars lokaler låg längst med järnvägen (Textile fashion center u.å).

I området Västindien öppnade ett hotell, konditori och en cigarettaffär (Borås 2009).

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Simonsland ligger mitt emot Borås övre station som under 1870-talet var en viktig knutpunkt (Borås 2009). Kanske är det därför det fanns ett behov av hotellverksamhet.

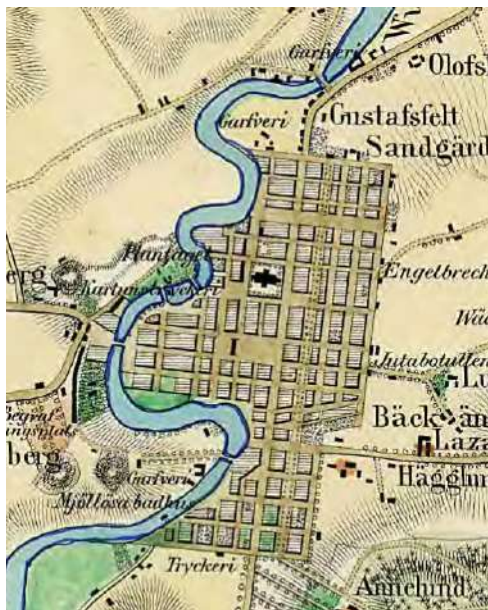
Läsbarhet: Byggnaderna och broarna är utbytta men strukturen i området vilar i stort på strukturer från denna tid.

Järnvägen som kom 1863 skär genom området. Fabriksområdet har växt över Viskan till området Mariestand. Norrvikens läderfabrik är utpekad, som revs i samband med Svenskt konstsilkes utbyggnad 1931. Bildkälla: Borås stad 1910.

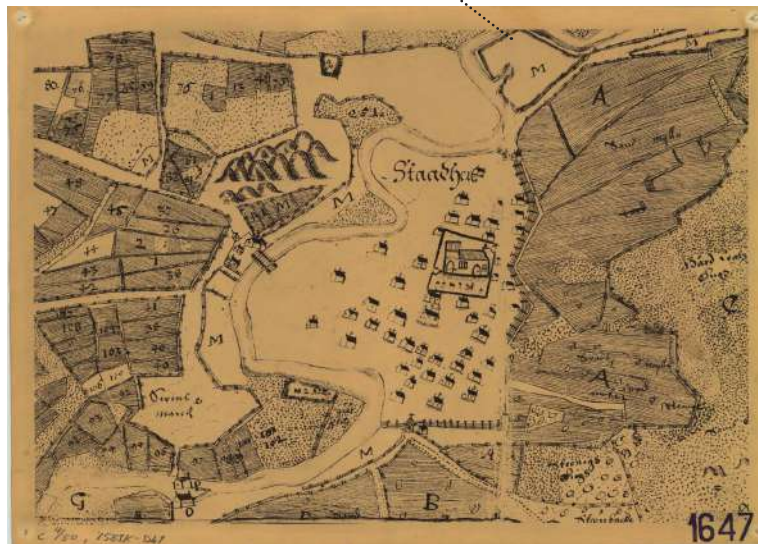
Mitten av 1800-talet –1870

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>En fabrik som gjorde färgtryck på textil etablerades i området i lokaler som kallades Västindien. Efter ett tiotal år hade det uppstått ett kluster av företag inom textilindustrin (Textile fashion center u.å).</p> <p>1845 dyker namnet Simonsland upp första gången och tros vara uppkallat efter Simon Mollgren som bodde i en badstuga på området under tidigt 1800-tal (Prisma u.åC).</p>	<p>Betydelse: Kontakten med Viskan och sedan järnvägen som kom 1863 gav goda förutsättningar för textilindustrin. Färgerierna sköljde tygerna i Viskan långt in på 1900-talet vilket bidrog till att ån blev förorenad (Borås stad 2009).</p> <p>Perioden kan ses som starten till Borås som industristad.</p> <p>Läsbarhet: relationen mellan Viskan, järnvägen och området är idag fortfarande läsbar. Idag finns fortfarande ett kluster av textilrelaterade institutioner och företag på platsen.</p> <p>Hela stadsdelen kallas idag för Simonsland.</p> <p>I Simonsland ser man ett par byggnader märkta Garfveri på karta från 1856 och staden har börjat växa ut längst Skaraborgsvägen. Några år senare gör järnvägen entré. Bildkälla: Lantmäteriet 1856.</p>

Innan industrialiseringen

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>Byn Torpa, senare omdöpt till Borås, fick stadsrättigheter 1621 för att lösa problemet med att de kringresande handelsmännen i Sjuhäradsbygden inte betalade någon skatt. Knallarna, som de kallades, var bönder som gick runt till gårdarna och sålde hantverk för att tjäna mer pengar än deras gård gav dem (Borås museum u.å).</p> <p>Platsen där Simonsland skulle komma att ligga låg utanför stadsportarna är på karta från mitten av 1600-talet inte illustrerad med någon bebyggelse. Området är markerad M.</p>	<p>Betydelse: Borås stad blev till som en konsekvens av hantverket i trakten.</p> <p>Läsbarhet: Viskan har fått behålla sin naturliga meandring och därför kan man än idag orinter sig i Borås efter äldre kartor.</p>

På 1600-talet låg platsen där Simonsland idag ligger en bit utanför staden. Strax söder om området ses en stadsport. Bildkälla: Lantmäteriet 1647.

DIVE STEG 3

I föregående steg kartlades varför platsen ser ut och fungerar som den gör idag. Platsens utveckling relaterades till utvecklingen i samhället och hur pass läsbara de historiska skeendena är kommenterades.

Nästa steg söker svar på vilka var de element och karaktärsdrag som valdes ut som bärare av historien i den nya utformningen? Vilka är deras värden, vad förmedlar de? Finns det möjlighet för dem att utvecklas vidare och hur pass sårbara är de för förändring? Urvalet är en subjektiv bedömning gjord utifrån mina upplevelser från platsbesöken.

Frågan som bevaras är:

Vilka element och karaktärsdrag har valts ut som värdefulla, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?

Vilka element och karaktärsdrag har valts ut som värdefulla, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Närhet till Viskan	Liksom flera andra industrier var Simonslands uppkomst helt beroende av vatten och relationen dem i mellan har en möjlighet att förmedla det. Det som särskiljer Simonsland från andra platser är att Viskan både går igenom och delvis kring området.		Viskan är fortfarande överordnad bebyggelsen så tillvida att byggnaderna anpassar sig efter åns meandrande form. Skulle den relationen bli ombyt看 blir det svårare att utläsa den tidiga industrins beroende av de vattennära läget.
Vattenverket/Teknisk apparatur	Berättar om tekniska förutsättningar för produktionen.	Mer teknisk apparatur som antagligen funnits /finns skulle kunna lyftas fram.	Finns bara byggnaden kvar som ett skal som i sig själv inte kan förmedla sin tidigare funktion går värdet förlorat.
Koppningarna över viskan	Möjliggör upplevelse av industrins nära relation till ån. Kommunikerar relationen mellan de olika byggnaderna/områdena.		Läsbarheten tjänar på att tidigare broförbindelser är synliga. Vid eventuell ytterligare ombyggnad av området är det ett värde som lätt skulle kunna gå förlorat.
Närheten till Järnvägen	Ökar förståelsen för industrialiseringen och förutsättningarna för textilindustrin	Om järnvägensspåren inte längre används i framtiden (Borås planerar till exempel för höghastighetsbana) skulle spåren kunna tillgängliggöras som promenadstråk.	Järnvägens skyddsavstånd begränsar (eller skyddar) användningen av området.

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Skorstenen	Symbol för industrin och ett landmärke. Rör man sig i Borås ser man skorstenen långväga och kan använda den för att orientera sig.	Ljussättning kvällstid skulle kunna användas för att ge en skorstenen en än mer prominent roll i miljöns uttryck.	Det har tidigare funnits fler skorstenar i Simonsland som har försvunnit. Underhåll skulle kunna vara en aspekt som glöms bort nu när sportstenen inte längre är i bruk.
Storskaligheten i Svenskt konstsilkes tidigare lokaler	Symbol för den moderna textilindustrin och rationalitet. Byggnaden var någonting säreget i Borås när den byggdes.		Eftersom det är en anläggning med ett rent uttryck är den också sårbar för utsmyckning.
Byggnaderna från olika tider med olika uttryck	Visar en utveckling och förnyelse av området.	Dessa har kontinuerligt moderniserats vilket gör det svårare att få en uppfattning om vilken tid de uppfördes. Dessa skulle antingen kunna återställas till ett mer ursprungligt uttryck eller också behålls moderniseringen synlig. I det första alternativet är det ofrånkomligt att det blir vår tids tolkning av dåtidens form - men byggnaden kanske blir lättare att tidsmässigt placera för vår tid.	Området är centralt och har därför ett högt exploateringsstryck. River man äldre byggnader till fördel för nybyggnation försvåras möjligheten att läsa områdets historiska lager
Material/material möten	Visar hur olika tider i Simonslands historia varit präglad av olika ideal/tillgänglighet till material/ekonomisk prioritet/byggnadspraxis etcetera.	Omsorg av materialet. Plattorna på byggnaden kallad Tystnaden är till exempel i stort behov av underhåll.	En strävan efter en enhetligt uttryck.

DIVE STEG 4

I förgående steg gjordes en tolkning av vilka element och karaktärsdrag som i valts ut som förmedlare av platsen historia i den nya utformningen. I den nästkommande och sista steget av analysen undersöks det hur dessa har använts i skapandet av den nya platsen; alltså hur det industrihistoriska arvet använts i stadsomvandlingen.

Frågan som bevaras är:

Hur har områdets utpekade, historiska kvaliteter och resurser förvaltas och utvecklas?

RESURS

FÖRVALTNING & UTVECKLING

Relationen till Viskan

Foto som förmedlare av historia

Brofäste omgjort till balkong

Upphöjd järnväg

Skorstenen som symbol för industri

Skorstenen som landmärke för området

Närheten till Viskan

Viskan har fått vara överordnad bebyggelsen och utemiljöns utformning. Kajer med sittytter och gångstråk längst fasaderna möjliggör kontakt med ån.

Vattenverket

Äldre foton som visar lokalens tidigare interiör har förstorats upp på fönsterna. Vattenverken är nu omgjort till en ölhall kallad Pumphuset.

Koppningar över Viskan

Broar över Viskan kopplar fabriksmiljöerna samman. Då de inte ligger kvar på samma plats som tidigare finns det exempel på sparade broanslutningar som gjorts om till balkonger.

Närheten till Järnvägen

Trots järnvägens potentiella barriäreffekt är området väl kopplat till sin omgivning. Att järnvägen är upphöjd har möjliggjort passager i plan vilket gör att prioriteten mellan tågtrafiken och gående/cyklister upplevs relativt lika.

Skorsten

Innan renoveringen av området fanns det två skorstenar. Ett av dem har fått stå kvar som ett värdebärande monument.

RESURS

FÖRVALTNING & UTVECKLING

Synligt dragen el och ventilation

Skalan förstärks av det sparsmakade

Det nya Vestindien i cortén

Det låtsasgula teglet lever vidare

Olika åldrar och uttryck möts

Påbyggt och ombyggt

Storskaligheten i Svenskt konstsilkes tidigare lokaler

Byggnaderna från olika tider, med olika uttryck

Material/material möten

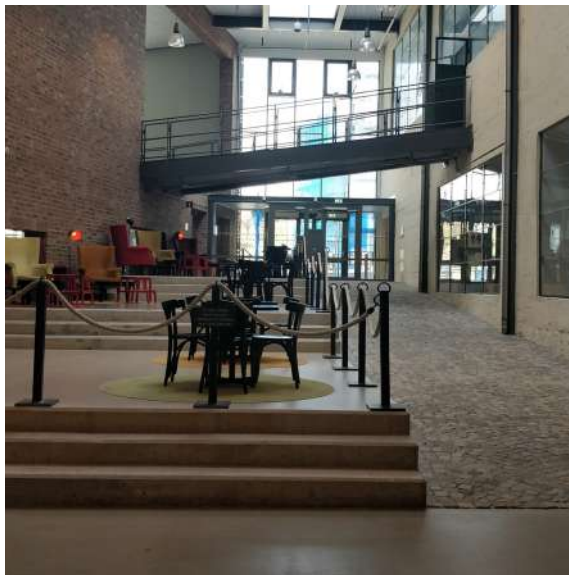
I renoveringen av fabriksanläggningen har byggnaderna fått tillbaka sitt rena uttryck med släta vita fasader och stora fönsterpartier. Exteriört råder sparsam dekoration som skulle bryta ner skalan. Interiört har man behållit de stora öppna fabrikslokalerna. Mycket öppna planlösningar och glaspartier. Det finns en ärlighet i hur byggnaden "fungerar" med ventilation och el synligt dragna.

Fabrikslokalerna, hotellet och vattenverket har fått vara kvar och renoverats. Den delen av området kallat Västindien var för dyr att sanera och revs. Denna del blev ersatt av en ny (således finns även tvåtusentalet representerat) med fasad av corténstål. Mönstret i stålet är taget från äldre stämpelkort som användes för att registrera de anställdas arbetstider.

En tillåtelse av mångfald av material i området. Tidigare dörrar och fönster är igenmurade på ett sätt att man ser att det har funnits där. Tegel från olika tider visar om och tillbyggnader. Den ockragula putsen (som användes för tillbyggnaden från andra världskriget då det var brist på gult tegel) har utnyttjats för att på ett medvetet sätt få byggnaden att se mer lappad ut än vad den egentligen är.

ÅTERFOTOGRAFERING

Kvarteret Västindien sett från Skaraborgsvägen år 2021/1927. Tidigare fanns det här ett garveri, ett färgeri ett hotell och ett café. Vid renoveringen upptäcktes det att byggnaderna var impregnerade av miljö- och hälsofarliga ämnen. Man valde att riva kvarteret och ersätta detta med en ny byggnad av corténstål. Som mönstersättning användes de hålmönster man fann på äldre tidkort från en fabrik i området. Bildkälla: T.H. Borås stad 2009.

Lutgränd mot Skaraborgsvägen 2021/2009. Man kan anta, på grund av platsens namn, att det var här man lutade cellulosa från trä för att utvinna fiber för viskos. Tidigare var gränden just en gränd men snare blev den inbyggd i fabriksbyggnaden. Vid renoveringen slog man ut den vänstra väggen och lät den nya byggnaden dockas på. Bildkälla: T.V. Borås stad 2009.

Ovan, passager över Viskan taget från Viskastadsgatan 2021/2009. Sedan Simonsland växte över Viskan, i samband med att C.J. Jonssons färgeri och tryckeri utvidgades, har broar länkat byggnaderna. I vissa tider var de överbyggda med tak som ses på bilden. De ursprungliga gjutjärnsbroarna ansågs vara i för dåligt skick och ersattes vid renoveringen 2011. Nu används årummet och broarna dels som passage men också som utställningsyta för till exempel konstprojekt som drivs i huset. Bildkälla: Ovan T.H. Borås stad 2009.

Det gamla kontoret och vattenverket med sin tillbyggnad från 30-talet, sedd från viskastandsvägen 2021/tidigt 30-tal. Tegelbyggnaden längst bak i bild med muralmålningen är idag rivningshotad då fastighetsägaren Kanico har önskemål om att bygga ett hotell där. Bildkälla: T.H. Borås stad 2009.

Området Västindien från Skaraborsvägen i norrgående riktning år 2021/2009/ mitten av 1920-talet. En av C.J. Jonssons fabriksbyggnader, sedermera uppköpt av Svenskt konstsilke. Lutgränd ses på det äldsta fotografet som en gränd med trägrind. På 30-talet revs den delen vänster om lutgränd för att göra plats för den stora funkisbyggnadens om visuellt dominerar platsen idag.

Området förslummades under slutet av 90-talet. Den rosa byggnaden revs i samband med renoveringen 2011 och ersattes med byggnadskroppen klädd i corténstål som bland annat rymmer en restaurang. Bildkälla: Bilden i mitten samt bild T.H. Borås stad 2009.

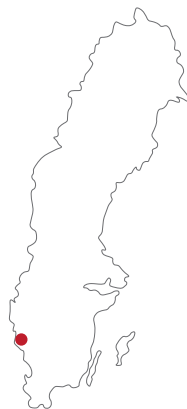

Den förra lagerlokalen i kvarteret tryckaren, sedd från fabriksområdets innergård år 2021/2007/1941. Utbyggnaden gjordes under 1941 då det rådde materialbrist på grund av kriget. För att få utbyggnaden att harmonisera med den befintliga gula tegelbyggnaden lät man putsa teglet mycket tunt och måla den med ockragul slamfärg.

Bilden visar hur senare fönsterbyte förändrade uttrycket kraftigt. Idag har man tagit tillvara på den ockragula putsen och använder den som ett gestaltningsverktyg och färgen dyker upp här och var. Idag ligger det bland annat ett gym i byggnaden. Bildkälla: Bilden i mitten samt bild T.H. Borås stad 2009.

ERIKSBERG

Bildkälla: Nedan T.V.
Lantmäteriet 2020i, Nedan T.V.
Lantmäteriet 2020j. Båda med
tillägg av författaren.

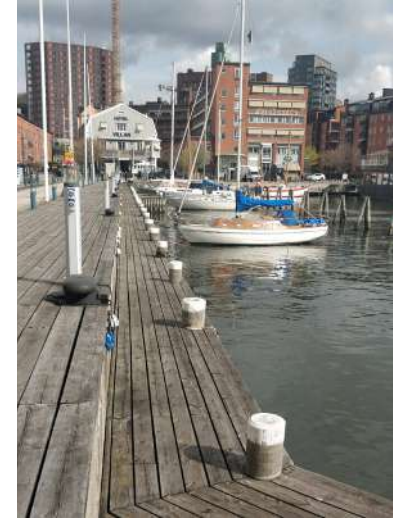

ETT FÖRE DETTA VARV PÅ HISINGEN, GÖTEBORG

Eriksberg ligger längst med Göta älvs norra strand på Hisingen i Göteborg. Platsen har haft industriell verksamhet sedan åtminstone 1850 då *Ericssbergs metall och tackjerns-gjuteri* etablerade sin verksamhet. De gjorde galvaniseringar och mindre järnarbeten men utvidgade sin verksamhet under

1870-talet till att även bygga båtar. Industrin kom att utvecklas till ett av Göteborgs största varv tills det lades ner 1979. På 1990-talet påbörjades arbetet med att omvandla området till en ny stadsdel. Idag är Eriksberg framförallt ett bostadsområde med en omtyckt strandpromenad som lockar besökare.

DIVE STEG 1 OCH 2

Nästkommande del kartlägger varför det omvandlade industriområdet ser ut och fungerar som den gör idag och kopplar utvecklingen av platsen till generella skeenden i samhället. Begreppet samhälle har i det här arbetet valt att tolkas som samhällen i olika skalor, både lokalsamhället och världen. Den kommenterar också hur pass läsbara de beskrivna historiska lagren på platsen är; alltså om man som besökare kan förstå hur och varför platsen har utvecklats till vad den är idag.

De frågor som besvaras är:

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?

Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär? Varför har vissa element och karaktärsdrag i området haft speciell betydelse i samhället?

År 1990–2021

BESKRIVNING

BETYDELSE & LÄSBARHET

Ovan. Vy mot Eriksbergstorget från en av pirarna år 2021.

*Publicerad med samtycke av upphovsman

T.V. Tills för ett par år sedan kunde man hoppa bungyjump från Eriksbergs bockkran. Fotot är taget 1996. Bildkälla: Nostalgorama 2018a*.

Utsikt från Älvsborgsbron i norrgående riktning. Fotot är taget 1996 och området hade ännu inte bebyggst med bostäder. Bildkälla: Nostalgorama 2018b*.

I början av 1990-talet började området byggas om till bostadsområde även om finanskrisen gjorde att projektet gick trögt till en början. De flesta byggnader revs men de två maskinhallarna, kontorsvillan och dockhuset renoverades och gavs nytt innehåll. Bockkranen målades om och ljussattes (Göteborgs stad 2017).

4 av 5 pirer sparades och gjordes om till tilläggningsplatser för båtar. En strandpromenad skapades längst med kajen.

Betydelse: Omvandling från nedlagt industriområde till nya stadsdelar speglar dels en globalisering där svenska medelstora industrier har svårt att konkurrera med utländska jätteföretag och dels ett intresse för mer nutida historia där den tidigare industriella verksamheten används som marknadsföring.

Läsbarhet: de miljöer som byggdes under 90- och 00-talen gör inte anspråk på att vara skapade under någon annan tid utan uppfattas som ett eget tidslager. De äldre renoverade byggnaderna från 10-, 20-, 40- och 60-talet (Göteborg stad 2017) tillsammans med de storskaliga strukturerna och objekten kommunicerar varvets utveckling mot en modern storskalig industri.

År 1979–1990

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
Delar av varvet såldes vidare till andra fortfarande aktiva varv (Göteborgs stad 2017).	Betydelse: Kanske lever delar av Eriksbergs varv vidare på andra platser i världen.
Området förslummades och de få verksamheter som fanns i området hade dålig ekonomisk bärighet (Henrysson 2005).	Läsbarhet: Forskningsprojektet <i>Svensk varvsindustri i Göteborg</i> samlade in och dokumenterade verksamheten på varvet. Detta finns på landsarkivet i Göteborg (Holmgren 2019). Det kan bidragit med kunskap till den stadsomvandling som senare skedde.
Under renoveringen av Ullevi hölls konserter i varvsområdet. Artister var bland annat Michael Jackson 1988 (Börjesson 2009), Madonna 1990 (Andersson 2012) och Rolling Stones samma år (Lindqvist 2005).	

Ullevi var stängt i ett par år för renovering. I väntan på att varvet skulle omvandlas till en ny stadsdel hölls konserter där. Fotot visar U2s konsert 1987. Fotograf: Sören Håkanlind, bildkälla: Göteborgsposten 2017.

År 1969 –1979

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
I början av 70-talet fick varvet succesivt sämre ekonomi. Det köptes upp av staten men gick inte att rädda. Varvet avvecklades gradvis, 1979 byggdes sista båten varpå det lades ner (Holmgren 2019).	Betydelse: Den svenska varvskrisen kom bland annat av att den internationella oljeprishöjningen och gjorde att världshandeln minskade och således behovet av fartyg. Andra stora svenska varv som Uddevalla varvet, Götaverken, Öresundsvarvet och Kockums, avvecklades också under 70- och 80-talet (Nationalencyklopedin u.åc).

Sista båten som byggs på Eriksberg lämnar varvet. I Bakgrunden torrdockan och bockkranen. T.H om dem ses stapelbädden som sedermera gjorts om till park. Bildkälla: Holmgren 2019.

År 1959 – 1969

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
1959 byggdes en torrdocka och tre år senare en ny maskinhall bredvid den gamla. I samband med att torrdockan förlängdes 1969 tillkom också en bockkran (Holmgren 2019).	<p>Betydelse: Torrdockan och den nya kranen möjliggjorde montering av båtar som vägde upp till 5000 ton. Det var en ovanlig anläggning som inte fanns motsvarande på de två större Göteborgska varven - Götaverken och Lindholmsvarvet (Göteborg stad 2017).</p> <p>Läsbarhet: Torrdockan är idag blötlagd och omgjord till småbåtshamn. Maskinhallen, nu mera Blå hallen är omgjord till hotell, teater och kontor. Det är svårt att utläsa dess tidigare användning. Bockkranen är ett monument som berättar om den storskalighet som rådde på varvet när den tillkom. Den fungerar inte längre utan är fastsvetsad där den står.</p>

År 1940–1959

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
Varvet börjar med sektionsbygge vilket innebar att stora delar svetsas ihop och sedan monteras samman. Metoden krävde nya anläggningar och varvet växte öster ut med ett dockhus, en förrådsbyggnad, 3 stapelbäddar, en plåthall, flera kranar och ett kontorshus (Holmgren 2019).	<p>Betydelse: Eftersom svenska varv var skonade från andra världskrigets bomber kunde den svenska produktionen och reparationer gå på högvarv efter kriget. Sektionsbygge gjorde varvet till ett av de mest moderna i världen (Holmgren 2019).</p> <p>Läsbarhet: Dockhuset är omgjort till restaurang. Förrådsbyggnaden är omgjort till kontor och butiker. Det är svårt att se spår av byggnadernas tidiga användning.</p>

Stapelbäddarna med plåthallen i bakgrunden. Utbyggnaden kallades *Det västa varvet*. Bildkälla: Holmgren 2019.

År 1910 – 1940

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>Eriksbergssvarvet och Götaverken, som låg bredvid, blir uppköpta av Broströmskoncernen. Med nya investerare byggs en flytdocka, två stapelbäddar, en kontorsvilla och en maskinhall. I folkmun kallades Eriksbergs varv för Torpet och Götaverken (varvet som låg en bit bort), för Herrgården eftersom det ansågs lite finare att arbeta där (Holmgren 2019).</p> <p>Karaktären skriftar från relativt småskalig industri till mer rationell och storskalig.</p>	<p>Betydelse: Eriksbergssvarvet liksom andra svenska varv gick bra under första världskriget, bland annat eftersom svenska rederier som annars köpt sina båtar utomland istället behövde göra sina beställningar av svenska varv (Nationalencyklopedin u.åc).</p> <p>Läsbarhet: De nya kvarteren är förlagda i samma långsmala struktur som stapelbäddarna. Maskinhallen, nu mera Eriksbergshallen och kontorsvillan (sedermera flyttad) renoverades under 90-talet och finns kvar idag som eventhall respektive hotell och kafé.</p>

Vy över varvet 1927 innan utbyggnaden väster ut. Hisingen ger ett lantligt intryck. Bildkälla: Holmgren 2019.

Mitten 1800-tal – 1910

BESKRIVNING	BETYDELSE & LÄSBARHET
<p>Ca 1850 startade Carl Christian Bachman en verkstad som gjorde galvaniseringar och mindre järnarbeten. Några år senare tillkom en smedja och i början av 1870-talet tillverkade företaget bland annat delar till den första Hisingbron. 1873 byggde de sin första båt och tre år senare byter företaget namn från Ericsbergs metall och tackjerns-gjuteri till Eriksbergs mekaniska verkstad (Holmgren 2019).</p> <p>Sannegårdshamnen anlades i Sannegårdsviken strax öster om Eriksbergssvarvet 1908. Järnvägsspår kopplade hamnen till Bohusbanan (Trafikverket 2016)</p>	<p>Betydelse: Industrialiseringen tog fart på Hisingen. Närheten till både den nya hamnen och kopplingar till Bohusbanan gjorde att Norra älvstranden fick goda förutsättningar för industri (Trafikverket 2016).</p> <p>Lärbarhet: Sannegårdshamnen är idag omgjord från industrihamn till småbåtshamn. Namnet "Eriksbergs mekaniska AB" lever kvar genom att pryda en av de sparade byggnaderna.</p>

Varvet avbildat av okänd konstnär på målning från 1923. Bildkälla: Holmgren 2019.

BESKRIVNING

Längst med Norra älvstranden låg spridda salterier där man saltade fisk och trankokerier där man ur fisken utvann tranolja till bland annat oljelampor. Mindre bryggor, bodar och magasin låg längst med stranden (Göteborgs stad 2017).

BETYDELSE & LÄSBARHET

Betydelse: Det småskaliga och förindustriella Hisingen med starka kopplingar till havet och fisket.

Läsbarhet: Få småskaliga strukturer finns kvar. Relationen till havet har gått från levebröd till fritidsaktiviteter och rekreation.

På karta från 1832 ser man lite bebyggelse och bryggor där Eriksbergs mekaniska verkstad ska öppna ett par årtionden senare. Sannegårdsviken, senare Sannegårdshamnen är kartans högra begränsning. Bildkälla: Lantmäteriet 1832.

DIVE STEG 3

I föregående steg kartlades varför platsen ser ut och fungerar som den gör idag. Platsens utveckling relaterades till utvecklingen i samhället och hur pass läsbara de historiska skeendena är, kommenterades.

Nästa steg söker svar på vilka var de element och karaktärsdrag som valdes ut som bärare av historien i den nya utformningen? Vilka är deras värden, vad förmedlar de? Finns det möjlighet för dem att utvecklas vidare och hur pass sårbara är de för förändring? Urvalet är en subjektiv bedömning gjord utifrån mina upplevelser från platsbesöken.

Frågan som bevaras är:

Vilka element och karaktärsdrag har valt ut att ha ett speciellt värde, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?

Vilka element och karaktärsdrag har valts ut som värdefulla, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Bockkranen	Symbolbärare för varvets storskaliga produktion	Den har under åren förlorat mer och mer av sin ursprungliga funktion. De elektriska installationerna är sönder, koppartjuvar har monterat ner det som går att sälja, färgen har bleknat etcetera (Göteborgs stad 2017).	Det är ett tåligt objekt eftersom den framförallt upplevs på avstånd. Den samspelar med torrdockan/småbåtshamnen och relationen dem emellan bör man så vakt om.
Storskalighet	Kommunicerar skalan på båtarna som byggdes och reparerades	Fin linje mellan att kommunicera den historiska skalan med att göra platsen till skala som passar en boendemiljö. Detta hanteras i nuläget bra och behöver inte utvecklas.	Tillägg av för många småskaliga detaljer skulle kunna förta upplevelsen.
Torrdockan/småbåtshamnen	Ovanlig anläggning för ett varv i denna storlek. Särskiljer varvet från dess grannar Götaverken och Lindholmsvarvet och är i den bemärkelsen identitetsskapande.		Funktionen kan ändras men vid förändrad form på småbåtshamnen förlorar den snabbt sin förmåga att berätta om sitt ursprung.
Stapelbäddar	Förmedlar tekniken bakom sjösättning och upptagning		Det är i huvudsak den del av en stapelbädd som är omgjord till park/sittyta som fortfarande har förmåga att förmedla tekniken och i synnerhet den hårdgjorda delen närmast vattnet. Den sistnämnda delen är känslig för fler tillägg utan förmedlar bäst sin tidigare användning i detta "nakna" tillstånd.

ELEMENT/KARAKTÄRSDRAG	VÄRDE	UTVECKLINGSPOTENTIAL	SÅRBARHET
Återvunna byggnader	Byggnadernas olika åldrar och därför stilar kan förmedla att varvet har funnits och utvecklats på platsen under lång tid. Förmedlar en respekt för platsens tidigare användning, för materialet och de som uppfört dem.	För att inte enbart bevara byggnaderna som objekt skulle de inhysta verksamheterna kunna spegla den tidigare användningen av platsen. Båtreparatörer, utbildningslokaler för sjöfartsutbildning eller industriprogram.	Redan idag är det svårt att förstå byggnadernas tidigare funktion. Ytterligare tillägg eller renoveringar som inte tar hänsyn till den historiska användningen kommer försvåra detta ytterligare. Byggnaderna blir hjälpa av varandra. Således den sammanhållna miljön sårbar för enstaka bortfall.
Kajen och pirarna	Hela industrins uppkomst och förankring vilar på kontakten med havet		Om sambandet mellan varvsmiljön och havet går förlorat sätts miljön ur sin kontext och blir svårtolkad. Det skulle till exempel kunna ske om markutfyllnad med ytterligare bebyggelse sker eller privatisering av kajpromenaden så sambandet inte kan upplevas.
Gatustruktur likt tidigare stapelbäddar och torrdocka	Strukturen möjliggör förståelse för områdets tidigare funktion, skala och orientering.		Uppbruten eller ändrad struktur till, till exempel, ett mer organiskt formspråk eller mer småskalig struktur.

DIVE STEG 4

I förgående steg gjordes en tolkning av vilka element och karaktärsdrag som i valts ut som förmedlare av platsen historia i den nya utformningen. I den nästkommande och sista steget av analysen undersöks det hur dessa har använts i skapandet av den nya platsen; alltså hur det industrihistoriska arvet använts i stadsomvandlingen.

Frågan som bevaras är:

Hur har områdets utpekade, historiska kvaliteter och resurser förvaltas och utvecklas?

RESURS

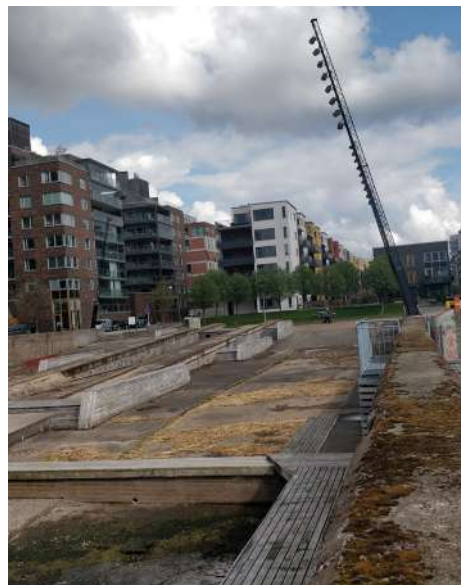
FÖRVALTNING & UTVECKLING

Maskinhallen omgjord till eventhall

Torrdockan är nu småbåtshamn

Sittytor på tidigare stapelbädd

Den numer orangea bockkranen

Storskaligheten

Använt sig av storskaligheten i gestaltningen och på så vis behållit karaktären.

Bockkranen

Den är ommålad från diskret mörkgrön till starkt röd (numer orange) och ljussatt. Kranen ses idag som turistattraktion. Tidigare fick man gå upp i det som ett utkikstorn och hoppa bungejump från den. Den har blivit ett landmärke för Hisingen.

Stapelbäddar

Strukturen finns kvar. Vissa har fått ge form till kvartersstruktur. En del av en stapelbädd har gjorts om till park där den tidigare användningen ligger som ett historiskt lager i botten på designen.

Torrdockan

Blivit blötlagd och omgjord till småbåtshamn. Torrdockan inhyser alltså fortfarande båtar om än i mindre skala.

Byggnader

Vissa renoverade och givna nytt innehåll.

Utsmyckning

Gatunät likt tidigare stapelbädd

Planterad stapelbädd

Tillgängliggjord kaj

Klättervägg på tidigare stapelbädd

Kontrasterande småskaliga gårdar

Kajer och pirar

Tillgängliggjorts för promenad och sittplatser. Detaljer som inkörningsskydd ska anspela på pollare där fartyg förtöjer. Pirarna har delvis fått behålla ett industriellt uttryck.

Tidigare strukturer och riktningar

Ny bebyggelse- och gatustruktur stödjer sig på historiska strukturer så som stapelbäddarna och pirarna.

Tidigare händelser och funktioner

Har fått namnge platser och gator, så som: Arne Augustssons plats, Maskinkajen, ostindiefararen och propellergången

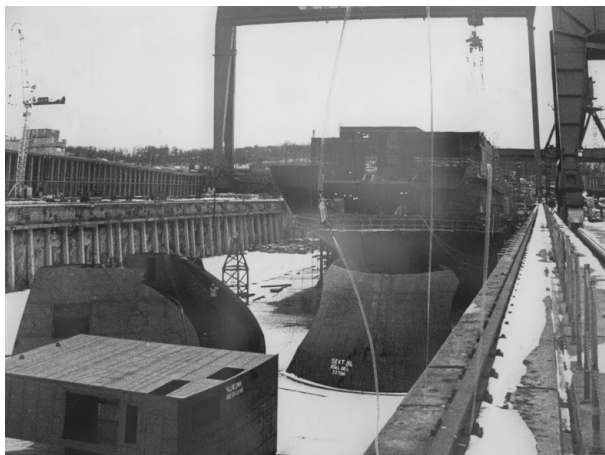
ÅTERFOTOGRAFERING

Bockkranen användes som plattform att hoppa bungyjump från på 90-talet. En bit in på 2000-talet har en hel del fastigheter kommit upp. Även idag sker det byggnation i områdets nordvästra delar. Kranen är idag placerad ut mot havet och torrdockan under är idag omgjord till småbåtshamn. Notera den gula byggnaden på den mittersta bilden och hur den skymtas mellan husen på den högra bilden. Fotona är tagna i juni 1996, i oktober 2010 och i augusti 2021. Bildkälla: Foto T.V och i mitten Nostalgoram 2018a.

Eriksbergskranen efter varvet lagts ner. Området var en plats på paus innan 90-talets lågkonjunktur vände och stadsomvandlingen skedde. Foton taget någon gång under sommaren 1992, 2010 respektive augusti 2021. Bildkälla: Ovan T.V. och i mitten Nostalgorama 2015.

Torrdockan blev blötlagd och omgjord till småbåtshamn i och med att området gjordes om. Nu ligger betydligt mindre båtar i den än i förlagan. Rälsen som möjliggjorde att kranen kunde flyttas finns kvar men kranen är idag fastsvetsad. Foton tagna i mitten av 70-talet, 2013 och 2021. Bildkälla: T.V. och i mitten Nostalgorama 2015.

Utsikt från Götaälvbron mot Eriksbergs varv. Utvecklingen av området kring Eriksbergs varv pågår fortfarande. Under sommaren anlägg ny parkmiljö i Färgenäset som ligger närmast i bild. Fotona är i juni 1996 och i juni 2018. Bildkälla: Nostalgorama 2018b.